

ELEKES ANDREA – HALMAI PÉTER
**NEMZETKÖZI GAZDASÁGI
KAPCSOLATOK**

KÖZIGAZGATÁSI TANULMÁNYOK

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
Vezető- és Továbbképzési Intézet

Szerzők:

© Elekes Andrea, Halmai Péter

Szakmai lektor:

Szemlér Tamás

Kiadja:

© NKE, 2017

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Patyi András
rektor

* * *

A kiadvány a

KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016-00001

**„A közszolgáltatás komplex kompetencia,
életpálya-program és oktatás technológiai fejlesztése”
című projekt keretében készült.**

NEMZETI
KÖZSZOLGÁLATI
EGYETEM

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TARTALOM

Bevezető	4
I. modul: Globalizáció, világgazdasági kihívások	5
1. Globalizáció, globális kockázatok	5
1.1. Világgazdasági trendek	6
1.2. Globális kockázatok.....	11
2. Pénzügyi és fiskális kockázatok	14
3. Krónikus munkanélküliség	23
4. Olajár-sokk	29
5. Az állam változó szerepe a globális gazdaságban	32
5.1. Az állam szerepe a pénzügyi és fiskális kockázatok kezelésében	32
5.2. Az állam szerepe a krónikus munkanélküliséggel kapcsolatos kockázatok kezelésében	32
5.3. Az állam szerepe az olajárakkal összefüggő kockázatok kezelésében	33
Irodalom	35
II. modul: Globális és regionális integráció. Az európai gazdasági integráció új kihívásai ..	37
1. Globális és regionális integráció	37
2. Európai integráció és növekedés.....	40
3. A legutóbbi pénzügyi és gazdasági válság tanulságai: elhúzódó, differenciált kilábalás.....	45
4. Európai növekedési program.....	58
5. A Gazdasági és Monetáris Unió konstrukciós problémái.....	61
6. Válságkezelés és reform.....	63
7. Rendszerszintű reform: a teljes Gazdasági és Monetáris Unió (GMU 2.0) kiépítése.....	65
Irodalom	68
III. modul: Fenntartható növekedés	70
1. A gazdasági növekedést meghatározó tényezők	70
2. Fenntartható növekedés	75
3. Alternatív növekedési pályák	79
4. A környezeti értelemben is fenntartható növekedési pálya meghatározó elemei	81
4.1. Az erőforrás-hatékonyság javítása	81
4.2. Kompaktabb, összekapcsoltabb városi rendszerek	84
4.3. A földhasználat optimalizálása	85
4.4. Alacsony szén-dioxid-kibocsátású infrastruktúra és energiarendszerek	87
4.5. Innováció	88
4.6. Összegzés.....	89
Irodalom	91

BEVEZETŐ

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok témakör rengeteg területet felölel. E szakanyagban azokra a problémakörökre helyeztük a hangsúlyt, amelyek leginkább meghatározzák napjaink feszültségekkel teli világát. A globális gazdasági trendek áttekintését követően ezért azt vizsgáljuk meg, mi okozhatta a globalizáció megtorpanását, melyek azok a szisztematikus tényezők, amelyek egyidejűleg sok országot, sok szektort érintettek/érintenek, és így a gazdasági, társadalmi stb. feszültségek fő forrásainak tekinthetők. A globális kockázatok beazonosítását és áttekintését követően, megnézzük, milyen szerepe lehet az államnak e kockázatok kezelésében, csökkentésében. A főbb globális kockázatok tisztázása, illetve azok mérsékelésére vonatkozó lehetőségek azonosítása után a tananyag a regionális integrációt helyezi el a globális integráció rendszerében. Bemutatja az európai gazdasági integráció alapjait, majd az európai növekedési modell elemzésére kerül sor. Annak belső problémái azonosítása után következik a legutóbbi pénzügyi-gazdasági válság és következményeinek tárgyalása. A rövidtávú kríziskezelésen túl a tananyag kitér a hosszú távú megoldásokat ígérő strukturális reformok, illetve a gazdasági és monetáris unió új modellje (GMU 2.0) kiépítésének lehetőségeire. A globális és európai problémákból kiindulva a III. modul röviden áttekinti, mi határozza meg a növekedést. Melyek azok a tényezők, amelyek egy hosszabb távon is fenntartható növekedési pálya elemeit képezhetik? Vajon összeegyeztethető a fenntarthatóság és a növekedés? Lehet versenyképes egy alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság? E kérdések megválaszolásával mindenképpen közelebb kerülhetünk a jövő generációi számára is élvezhető, környezeti, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt fenntarthatóbb növekedési pálya felvázolásához.

I. MODUL

GLOBALIZÁCIÓ, VILÁGGAZDASÁGI KIHÍVÁSOK

1. GLOBALIZÁCIÓ, GLOBÁLIS KOCKÁZATOK

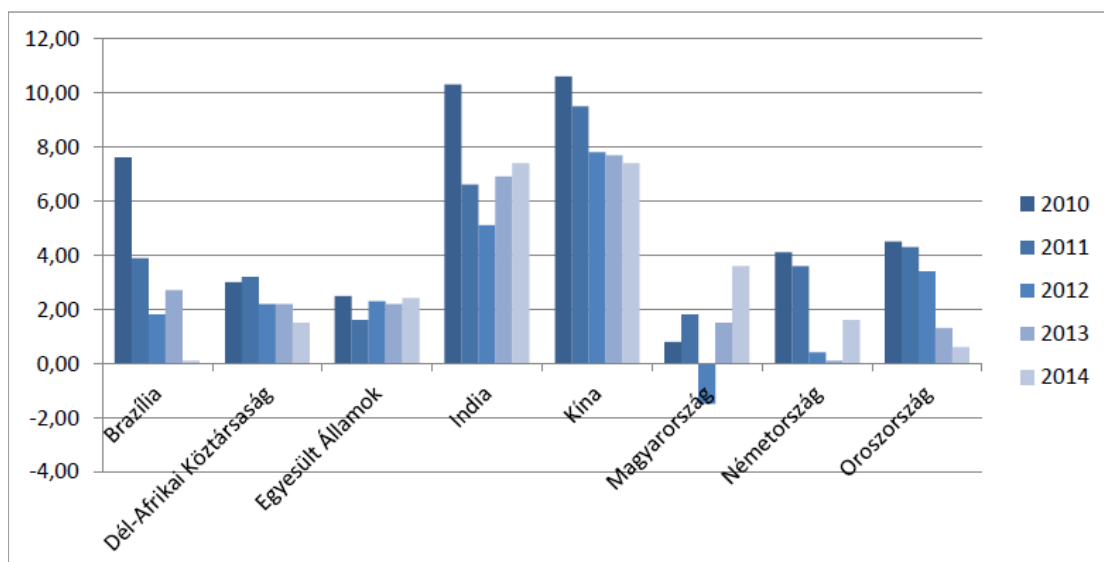
A híreket követve gyakran hallunk a globalizációról. Vajon mit takar ez a kifejezés? A globalizáció az egyes országok és lakosaiknak egyre erősebb kölcsönös függőségi folyamatát takarja. Magában foglalja a termék- és erőforrás piacok nemzetközi kereskedelmen keresztül növekvő kölcsönhatását, a ki- és bevándorlást, valamint a külföldi beruházásokat. Nem gazdasági tényezőket is magában foglal, mint például kulturális és környezeti tényezőket, hatásokat, kölcsönhatásokat. A globalizációnak tehát éppúgy vannak politikai, technológiai és kulturális vonatkozásai, mint gazdasági összefüggései.

A globalizáció egy folyamat. A nemzeti és regionális gazdaságok, társadalmak és kultúrák integrálódása a kereskedelem, a kommunikáció, a migráció és a szállítás globális hálózata révén. A világgazdasági jövedelemben az export részesedése folyamatosan emelkedett. A globalizációban aktívan résztvevő országok – mint pl.: az Egyesült Államok – a világ leggazdagabb országaivá váltak. Az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága idején a kormányzatok protekcionista eszközökhöz nyúltak: vámokkal próbálták meg a keresletet a hazai termékek irányába terelni, így támogatva a hazai vállalatok tevékenységét, a hazai munkahelyek védelmét. A növekvő protekcionizmus következtében az export jövedelmi részesedése a korábbi töredékére esett vissza. A II. világháborút követő liberalizációs hullám jelentős előrelépést hozott a korlátozások, a piactorzító intézkedések leépítése terén. A globalizáció az egy főre jutó jövedelem növekedését eredményezte a fejlett országokban, ám a fejlődő országok lemaradtak. Napjainkra – úgy tűnik – ismét fordulóponthoz jutottunk. A liberalizációs tárgyalások akadoznak, az egyes nemzetek kormányai előszeretettel fordulnak a protekcionizmus hagyományos, illetve még inkább a kevésbé hagyományos, nem vámjellegű eszközeihez. E folyamatok hátterében mélyreható gazdasági-társadalmi változások állnak.

1.1. VILÁGGAZDASÁGI TRENDÉK

Évekkel a pénzügyi és gazdasági válság kirobbanását követően a világgazdaság még mindig gyenge, a főbb régiókban a növekedés szintje elmarad a válság előtti szinttől. (A növekedés szintjét néhány kiválasztott országban az 1. ábra mutatja.) A fejlett országokban tapasztalható javulás úgy tűnik, elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozza a feltörekvő és fejlődő országok lassuló növekedését. (Bővebben ld. World Bank, 2015.)

1. ábra: A bruttó hazai termék (GDP) növekedési rátájának alakulása néhány kiválasztott országban (%)

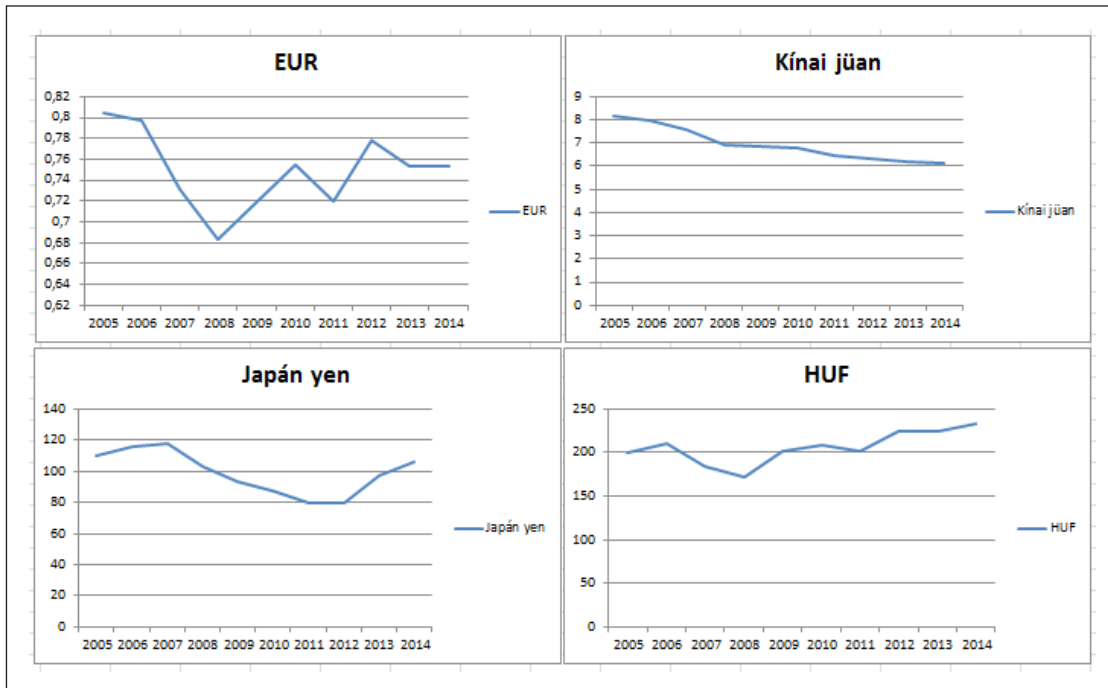

Forrás: Világbanki adatok alapján saját szerkesztés

A kőolaj és más nyersanyagok árának jelentős csökkenése, valamint az expanzív monetáris politika miatt alacsonyabb kamatok nem váltották be a növekedéssel kapcsolatos pozitív várakozásokat. Japán már régóta küzd az alacsony infláció által okozott problémákkal, most már az euróövezet is arra kényszerült, hogy lépéseket tegyen a negatív inflációs nyomás megfékezésére. A deflációs kockázat csökkentésére irányuló egyik legfontosabb lépés a mennyiségi lazítás, amelynek ugyan voltak pozitív hatásai, de az inflációt nem sikerült a kívánt szintre emelni. Csökkent az euró-övezeten belüli kamatfelár, a részvényárfolyamok

emelkedtek, mind a yen, mind az euró jelentős mértékben értékelődött le (ld. 2. ábra). (Bővebben ld. World Bank, 2015.)

2. ábra: Néhány kiválasztott valuta árfolyamának alakulása
(nemzeti valuta/USD, vásárlóerő-paritás¹)

Forrás: OECD adatok alapján szerkesztés

A kedvezőbb növekedési kilátások következtében ugyanakkor erősödött az amerikai dollár. Az állami és magánszektor magas adósságszintje több fejlett országban is gátolja a növekedést.

Az OECD előrejelzései (OECD, 2015, 2016) szerint a növekedés várhatóan hosszabb távon sem éri el a válság előtti szintet. A feltörekvő gazdaságokban a növekedés átlagos mértéke meghaladja a fejlett országokét, ám hosszú távon ott is lassulásra lehet számítani, a felzárkózási folyamat fokozatos kimerülése, valamint a kedvezőtlen demográfiai trendek következtében.

1 Vásárlóerő paritásos (inflációs rátákkal korrigált) árfolyamok használatával a nemzeti jövedelmi adatok összehasonlíthatóbbá válnak, kiküszöbölhetőek a megélhetési költségek miatt különbségek.

Globális pénzügyi válság: a pénzügyi szerződésekkel rendelkező felek a világ számos részén egyidejűleg jutnak arra a következtetésre, hogy a szerződések várhatóan nem teljesülnek, vagy a birtokukban lévő pénzügyi eszközök értéke sokkal kevesebbet ér, mint azt korábban gondolták.

Globális gazdasági válság: a globális pénzügyi válság gyorsan a gazdasági tevékenység hanyatlásával járhat, csökken a nemzeti jövedelem és nő a munkanélküliség. A visszaesés mértéke meghaladja a recesszió esetén általános mértéket, és a világ több részén egyidejűleg jelentkezik.

Expanzív monetáris politika: a monetáris politika a pénzkínálat növelésével ösztönzi a gazdasági aktivitást. A pénzkínálat növelésével alacsonyan tartják a kamatokat, megkönnyítik a vállalatok, a magánszemélyek és a bankok hitelhez jutását. Az expanzív monetáris politika az infláció megugrásával járhat.

Defláció: az áruk és szolgáltatások árának tartós csökkenése, az infláció ellentéte. Oka lehet kormányzati politika (kamatlábak emelése, pénzkínálat szűkítése), vagy külső tényező (intenzív kereskedelmi verseny vagy valamilyen eszköz buborék kipukkadása). Rövidtávon előnyös lehet, hosszabb távon azonban visszafogja a keresletet, a fogyasztást, csökken a jövedelem és a bérszint, megnő a nem teljesítő hitelek aránya, és így a bankcsőd kockázata. A gazdasági tevékenység visszaesésével együtt gazdasági depressziót eredményez.

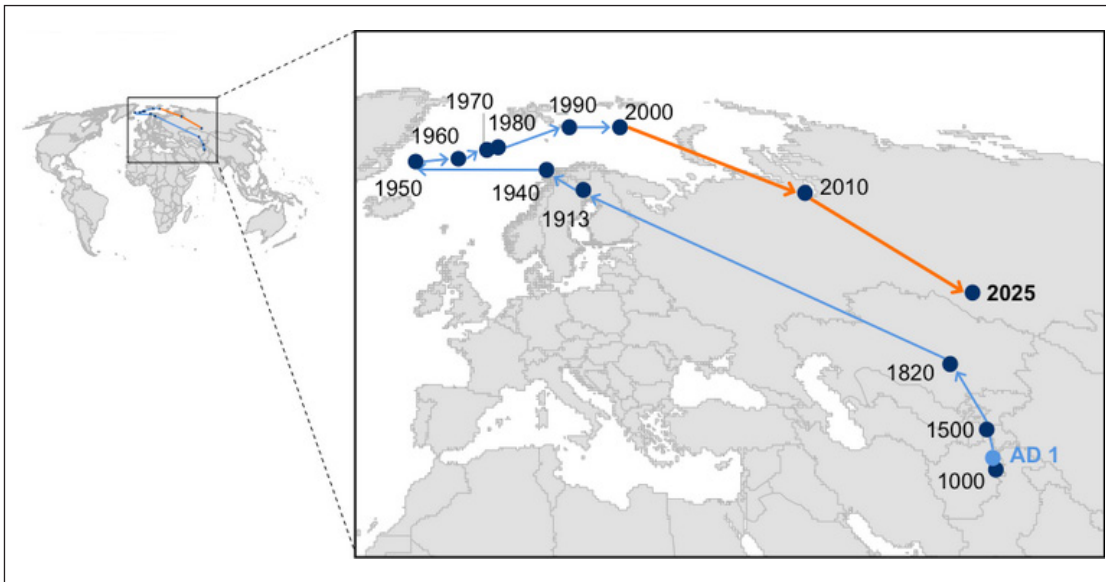
Az előregedő népesség miatt potenciálisan csökken a munkaerő állománya, amit csak részben tud ellensúlyozni a javuló munkaerő-piaci részvétel és foglalkoztatási ráta. Ilyen körülmények között az egy főre jutó GDP egyre inkább a felhalmozott készségek, szakértelem, valamint az innováció és a tudásalapú tőke által vezérelt többtényezős termelékenység függvénye lesz.

Mennyiségi lazítás: az expanzív monetáris politika része lehet, amely keretében a központi bank eszközöket vásárol a bankoktól. A kötvények hozamai csökkennek, a bankok olcsóbb forráshoz jutnak, nő a bankok hitelezési kedve.

Feltörekvő (felzárkózó) országok: befektetők által használt kifejezés a fejlődő országok egy csoportjára. A fejlett országok piacainál nagyobb megtérüléssel, de nagyobb kockázatokkal is jellemezhető országok. A különböző globális indexek nem egységesek abban, hogy mely országokat sorolják e csoportba. Viszonylag magas jövedelmű országok is bekerülhetnek a csoportba, amennyiben szabályozási szempontból nem elég fejlett a gazdaságuk.

Az elkövetkező 50 év egyik legfontosabb változása a gazdasági egyensúly feltörekvő országok, elsősorban az ázsiai feltörekvő országok irányába történő elmozdulása lesz (ld. 3. ábra).

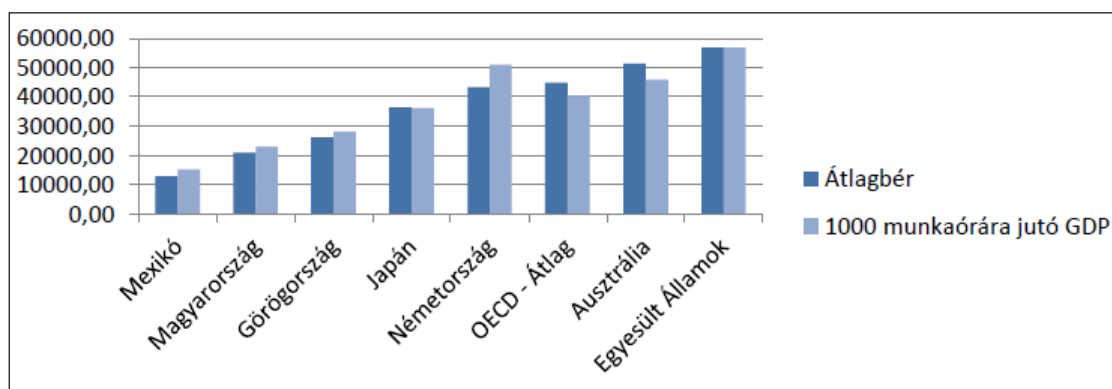
3. ábra: A világgazdasági gravitációs központ elmozdulásai

Forrás: McKinsey Global Institute

Sok közepes jövedelmű ország esetében előtérbe kerül a *termelékenység javítása*. (Magyarország és néhány más ország relatív termelékenységét a 4. ábra mutatja.) Ezek az országok ugyanis nem támaszkodhatnak már azokra az előnyökre, amelyeket közepes jövedelmű országokká válásuk során élvezhettek. Ezek közé tartozik az olcsó munkaerő, valamint az a gyors növekedés, amelyet külföldi beruházásokkal megtámogatott exportra termelő iparágak biztosítottak. (Bővebben ld. OECD, 2014.)

4. ábra: Termelékenység és munkabér néhány kiválasztott országban
(USD; egy óra alatt előállított GDP, USD)

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

Közepes jövedelmű ország. A Világbank egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI) kalkulációja alapján alacsony jövedelmű egy ország, ha az egy főre jutó GNI 1045 USD vagy kevesebb; közepes jövedelmű, ha az egy főre jutó GNI 1045 USD és 12746 USD között van, és magas jövedelmű ország 12476 USD fölött.

Folytatódik a globalizáció, a globális integráció, bár ütemének lassulása várható. A kereskedelem intenzitása hosszabb távon várhatóan tovább nő, erősödik Ázsia és a feltörekvő gazdaságok szerepe.

PIACHOZ JUTNI: KISVÁLLALKOZÓI ÉRVEK A TTIP MELLETT

GLOBALIZÁCIÓ, NEMZETKÖZI KERESKEDELMI ÉS BERUHÁZÁSI MEGÁLLAPODÁSOK

Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között létrejövő szabadkereskedelmi partnerség XXI. századi megállapodás lesz, mert megoldást kínál a jövőben várható problémák kezelésére azzal, hogy pozitív légkört teremt.

A transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségről (TTIP) tartott előadásában Sharon Freeman kiemelte, hogy a megállapodással a kereskedelem előtt lévő akadályokat bontják le, és ez az érintett cégek előtt további piaci lehetőséget teremt. Az egyezményvel hatékonyabb kereskedelmi környezet jön létre, csökkennek, illetve megszűnnek a vámok, kölcsönösen elismerik egymás áru- és szolgáltatás-tanúsítványait, az e-kereskedelem fejlődése érdekében számos lépés történne, illetve elősegítené a kis- és középvállalkozások együttműködését.

A nem vámjellegű kereskedelmi akadályokkal kapcsolatban Sharon Freeman úgy vélte, egybefüggő, koherens szabályok kellene ahhoz, hogy a kereskedelem bővüljön, a cégek fejlődni tudjanak, és kitért arra, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a kis- és középvállalkozások fejlődését jelentősen befolyásolja, mennyire férnek hozzá az állami, illetve a szövetségi közbeszerzésekhez.

A rendezvényen Krisán László, a VOSZ kereskedelmi szekciójának elnöke, a szövetség társelnöke elmondta, hogy a transzatlanti kereskedelmi és beruházási megállapodás a kereskedelem előtt álló akadályok lebontásáról, új piacokról, a piaci liberalizációról, a vállalatok versenyképességének erősítéséről szól, így közvetve vagy közvetlenül óriási piachoz jutnak az érintett vállalatok.

Krisán László fontosnak nevezte, hogy az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok közötti tárgyaláson megjelenjenek a magyar érdekek is, és utalt arra, hogy a hazai cégek kételyeket fogalmaztak meg a génkezelt termékek, a mezőgazdasági termelésben meglévő hátrány, a nagyvállalatok növekvő szerepe miatt.

http://hvg.hu/gazdasag/20160505_TTIP_kiskereskedelem_szabadkereskedelem_Egyesult_Allamok

1.2. GLOBÁLIS KOCKÁZATOK

A globális kockázat egy olyan jelenség, amelynek negatív hatása egyidejűleg több országot és iparágat is érint. A globális kockázat egyik meghatározó jellemzője a szisztematikus jelleg: potenciálisan egész rendszerek működését veszélyeztetik, a rendszer egészére, és nemcsak annak egyes összetevőire irányul. Az elmúlt időszak eseményei alapján három olyan terület azonosítható, ahol kiemelkedően magas a szisztematikus kockázat: pénzügyi és fiskális kockázatok, krónikus munkanélküliség és olajár-sokk.

A pénzügyi szektor számos szolgáltatást nyújt a gazdaság számára: biztosítja a vállalatok számára nélkülözhetetlen működő tőkét, a pénzáramlást, az ügyfelekkel kapcsolatos információt és biztosítást stb. Egyike azoknak a területeknek, ahol a globalizáció a legmagasabb szintre emelkedett. Épp ebből adódik azonban sérülékenysége is.

Legutóbb 2008 közepén mutatta meg erejét és sérülékenységét a nemzetközi pénzügyi szektor, az USA lakáspiacáról induló *globális válság* formájában. A lakáspiaci jelzáloghitelek piacán keletkező veszteségek eljutottak az egész világra a szektorra épülő, globálisan forgalmazott pénzügyi konstrukciók révén. *Olyan mechanizmus indult el, amely egy adott országból származó pénzügyi termékek válságát globális szintre emelte.* A válság következtében a finanszírozási lehetőségek beszűkültek, a kereskedelemmel kapcsolatos finanszírozás megdrágult, korlátozottá vált. A háztartások visszafogták a fogyasztásukat. A vállalatok a csökkenő keresletre saját megrendeléseik csökkentésével, és tömeges elbocsátással reagáltak. A globális kínálati láncok révén a negatív hatások gyorsan eljutottak a világ legkülönbözőbb pontjaira. A pénzügyi válság nagyon gyorsan gazdasági válsággá alakult át. *Jelentős mértékben esett vissza az egyes országok által megtermelt nemzeti jövedelem, kiemelkedően magas szintre emelkedett a munkanélküliség.*

A szisztematikus pénzügyi válság elkerülése érdekében több ország kormánya *nagybankok megmentésére* kényszerült. Az így magára vállalt *adósság tovább rontotta a már egyébként is gyenge költségvetési pozíciót*, ami fiskális válságot eredményezett. A fenntarthatatlan adósságszint fájdalmas fiskális kiigazítást tesz szükségessé: a kormánynak vagy a kiadásokat kell csökkentenie, vagy/és növelnie kell az adóbevételeket. Amennyiben a megszorító intézkedéseket nem jól időzítik, elmélyülő válság és növekvő munkanélküliség lehet a következmény. Ezt láthattuk nagyon sok fejlett ország gazdaságában a 2007-2008-as pénzügyi válsággal kapcsolatban.

Az ok-okozati kapcsolat azonban fordított is lehet. *A kormányzatok gyakran működnek deficittel: többet költenek, mint amennyi az adóbevételekből származik.* A hiányt kötvényértékesítéssel hidalják át, magánbefektetőktől kölcsönöznek pénzt, amit egy meghatározott későbbi időpontban kamattal együtt fizetnek vissza. *Fiskális válságra akkor kerül sor, amikor a befektetők elkezdnek kételkedni abban, hogy az állam képes lesz visszafizetni a befektetett tőkét.* Az állam ilyenkor csak magasabb kamattal tudja kompenzálni a befektetők megnövekedett kockázatát. Ördögi kör kezdődik: a magasabb kamat hozzáadódik az adóssághoz, ami tovább növeli a befektetők kétségeit, és újabb nyomás jelentkezik a kamatok emelése iránt. Ez viszonylag gyorsan végzetes spirált indít el, amelyben az államcsődtől való félelem önbeteljesítő jóslattá válik. Mivel az államkötvények zöme gyakran hazai bankok birtokában van, államcsőd esetén

a keletkező veszteség veszélyezteti a bankok működőképességét. A fiskális válság így pénzügyi válságba torkollhat.

A globális gazdaság lassan ugyan, de növekedési pályára állt. *A munkanélküliség szintje azonban továbbra is rendkívül magas.* Különösen sérülékenyek a fiatalok és a kisebbségi csoportok. A kilátástalanság, a fokozódó jövedelmi egyenlőtlenség megnöveli a társadalmi elégedetlenség kockázatát. Megnő a forrongások és erőszakos események kockázata, amely az egyes országok szintjéről tovagyűrűzve könnyen a globális gazdaság egészét érintő tényezővé válhat.

Az anyagi-jövedelmi kérdések előtérbe kerülése megnehezíti a hatékony kormányzást. A hatékony kormányzás hiánya elnyúló gazdasági stagnálással fenyeget, a társadalmi feszültségek fokozódnak, káoszhoz vezethetnek. A negatív fejleményeket sokan a globalizáció számlájára írják. *A társadalmi feszültségek és a globalizációval szembeni ellenérzés gyakran a nemzeti érzelmek erősödése, a szélsőséges nacionalizmus irányába hat.* Mivel a háttérben meghúzódó okok (lassú gazdasági növekedés, magas munkanélküliség stb.) várhatóan hosszabb távon maradnak, egyre gyakoribbá és egyre mélyebbé válhatnak a nemzetállamok közötti konfliktusok.

E konfliktusok alapvető hatással lehetnek a globális kínálati láncok működésére, és általában a nemzetközi kereskedelemre. Logisztikai, energiaellátási problémákat okozhatnak, hatással lehetnek az árakra, gondoskodni kell a konfliktus által érintett területeken lévő létesítmények fokozott védelméről, nagyobb készletekkel kell működni, ami növeli a költségeket stb.

A konfliktusok terén az egyik legérzékenyebb, a világkereskedelem szempontjából pedig a legfontosabb termék (érték és mennyiségi alapon egyaránt) a nyersolaj. A világ nagy részén (Európában, Ázsiában és a legutóbbi időkig Észak-Amerikában) a kereslet jelentős részét importból elégítik ki, ami sok esetben erős importfüggőséget eredményez. A regionális feszültségek (háborúk, kikötők blokádja stb.) alapvetően alakíthatják át a kereskedelem szerkezetét. A nyersolaj szempontjából a háborúk, zavargások, a szállítás szempontjából a kapacitáskorlátok és a terrorcselekmények, a finomítás szempontjából alapvetően a kapacitáskorlátok jelentik a legnagyobb problémát.

Vajon miért ennyire fontos a nyersolaj ára? Azért, mert az egyik legfontosabb energiahordozó és vegyipari alapanyag. Ára beépül a késztermékekbe, befolyásolja az egyes országok gazdasági növekedését, gazdasági egyensúlyviszonyait (infláció, külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg, költségvetési pozíció stb.).

A továbbiakban a világgazdaság három (jelenlegi ismeretek szerinti) legnagyobb kockázatára (pénzügyi és fiskális kockázatok, krónikus munkanélküliség és olajár-sokk), azok hatásaira, valamint kezelésük lehetséges módjaira koncentrálnunk.

2. PÉNZÜGYI ÉS FISKÁLIS KOCKÁZATOK

A pénzügyi-gazdasági válság során, illetve az azt követő időszakban jelentősen megnőtt a pénzügyi stabilitással összefüggő kockázat. A folyamatos pénzügyi kockázatvállalás és a hitelpiacok strukturális változása következtében a pénzügyi kockázat súlypontja a fejlett országról a feltörekvő gazdaságokba, a bankokról az árnyék-bankrendszerre, a pénzügyi stabilitásról és a fizetőképességgel összefüggő tartalékolásról a piaci likviditás kockázatára tevődött át. (Bövebben ld. IMF, 2015a)

Árnyék-bankrendszer: betéteket nem gyűjtő pénzügyi közvetítők (beruházási bankok, befektetési alapok, egytermékes biztosítók stb.).

Likviditás: készpénz, készpénz-helyettesítő és egyéb likvid eszközök, amelyek könnyen készpénzre válthatóak.

Likviditásválság: a betétesek a megszokottnál nagyobb mértékben kérik vissza a tőkéjüket, így a banknak magasabb kamattal kell forrásokat szereznie. Általában váratlanul következik be. Oka lehet a bankkal szembeni bizalmatlanság, vagy váratlan készpénz szükséglet. A likviditásválság a kérdéses bank „megrohanásához”, esetleg fizetéseképtelenségéhez vezethet.

Különösen erősen érintette az eszközértékek csökkenése és a növekvő hitelkockázat az olaj- és nyersanyagexportőr országokat és vállalatokat. A feltörekvő piacok energia- és nyersanyagvállalatai a legérintettebbek, hiszen jelentős mennyiségben bocsátottak ki külföldi devizában vállalati kötvényeket. Az alacsony olajárak miatti adósság-visszafizetési kapacitás korlátai az argentin, brazil, nigériai és dél-afrikai vállalatoknál, valamint az olajbevételektől erősen függő országokban (Nigéria, Venezuela) jelentkeztek leginkább.

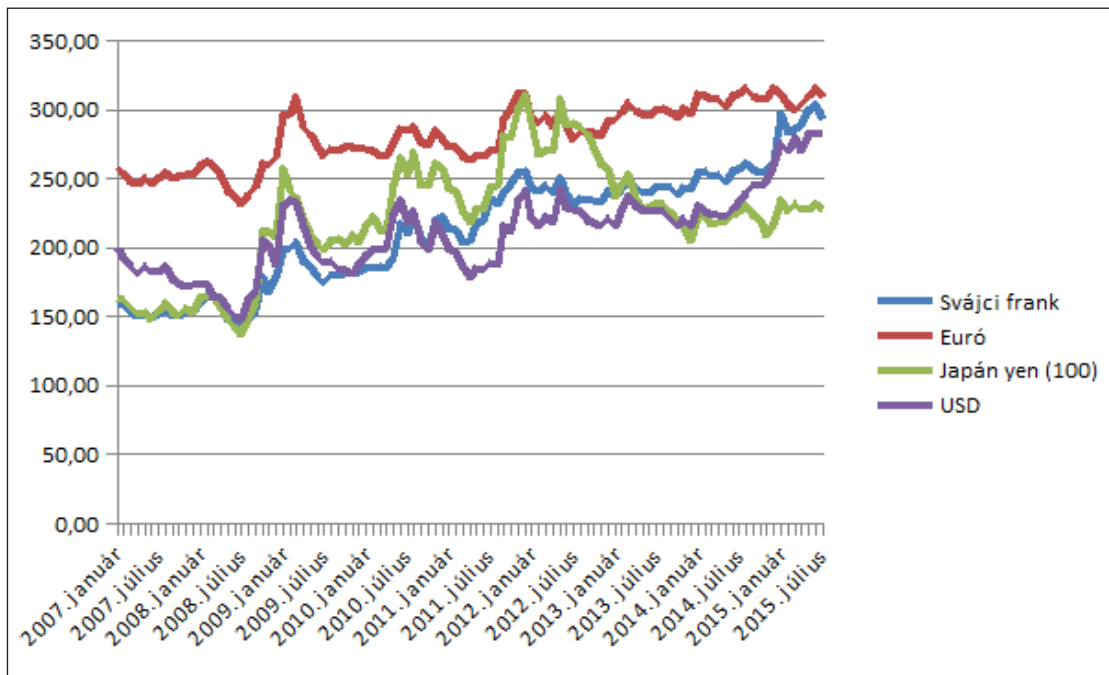
(Pénzügyi) Eszköz: magánszemélyek vagy vállalatok tulajdonában álló dolog, amely értékkel rendelkezik, vagy jövedelmet biztosít.

A válság óta nem látott mértékben növekedett meg az utóbbi időben a főbb valuták árfolyamának ingadozása. Mindez a csökkenő likviditással, valamint a befektetői bázis változásával együtt arra utal, hogy a hirtelen kilengések sokkal nagyobbak és gyakoribbak lehetnek a jövő-

ben, tovább növelve a már egyébként is jelentős pénzügyi stabilitással kapcsolatos kockázatokot. (Bővebben ld. IMF, 2015b.)

A gyorsan leértékelődő valutaárfolyamok megnövelték a külföldi valutában eladósodott vállalatokra nehezedő nyomást, és több feltörekvő országból jelentős tőkekiáramlás valósult meg. (A forint árfolyamának alakulását az 5. ábra mutatja.)

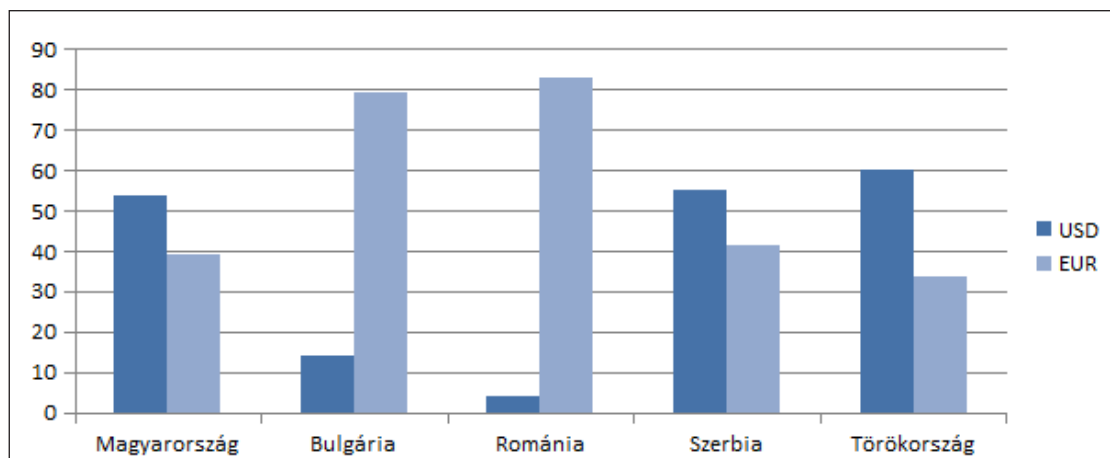
5. ábra: Néhány kiválasztott valuta forintban kifejezett árfolyamának alakulása (2007-2014)

Forrás: MNB adatok alapján saját szerkesztés

E fejlemények tovább növelték azoknak a feltörekvő országoknak a terheit, amelyek külföldi valuta kitétsége erős (külföldi devizában adósodtak el, vagy külföldi befektetők tulajdonában van a hazai valutában kibocsátott adósság nagy része). (Ld. 6. ábra.)

6. ábra: Államadósság és államilag garantált adósság pénznem szerinti összetétele, 2013 (%)

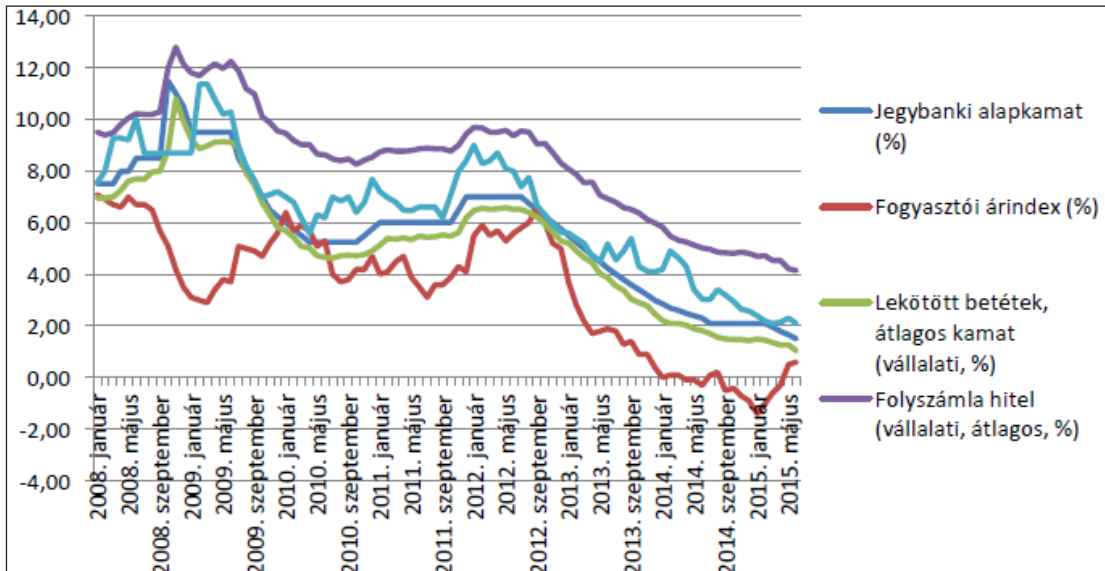

Forrás: Világbanki adatok alapján saját szerkesztés

A folyamatos monetáris alkalmazkodás és a negatív inflációs várakozások miatt sok fejlett országban csökkent a hosszú távú kötvények hozama. Az euróövezetben például a rövid és hosszú távú államkötvények jelentős részének negatív a hozama. *A hosszabb távon is alacsony kamatok komoly kihívást jelentenek számos pénzügyi szereplőnek.*

A folyamatos kockázatvállalás és a magasabb hozamok keresése zavarokat okoz egyes eszközök értékelésében. Az alacsony kamatkörnyezet (Magyarország esetében ld. 7. ábra) a hosszú távú befektetőket is kihívás elé állítja, különösen a gyengébb európai életbiztosítókat. A biztosítóknak tőkéjük egy jelentős részét viszonylag likvid befektetési formában kell tartaniuk, hogy hirtelen fizetési igény esetén teljesíteni tudjanak. Az alacsony kamatok miatt azonban a biztosítók egy jelentős részénél előfordulhat, hogy nem tudnak megfelelni a fizetőképességet biztosító tartalékolási kötelezettségeknek. Mivel befektetéseik révén sok szálon kapcsolódnak a pénzügyi rendszer más szereplőjéhez, a biztosítók szintjén jelentkező probléma tovagyűrűzhet a piac többi szereplőjéhez.

7. ábra: A jegybanki alapkamat, a fogyasztói árindex, vállalati betétek és hitelek kamata, valamint 3 éves államkötvény aukciós átlaghozamának alakulása (%)

Forrás: MNB adatok alapján saját szerkesztés

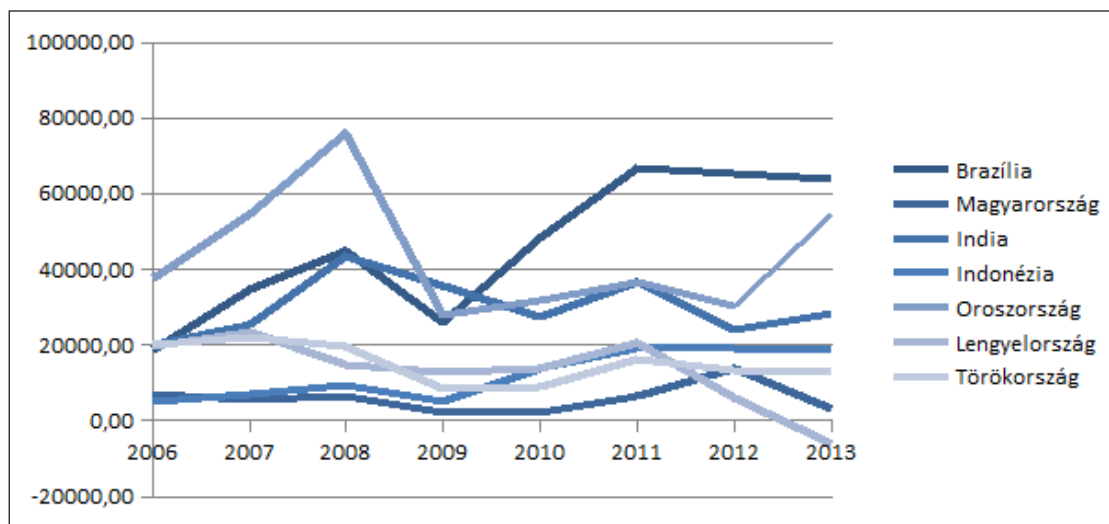
A jövőben várhatóan több központi bank is szigorítani fog a monetáris politikáján. Az ezzel járó magasabb kamatok ingadozóbb eszközárakat, árfolyamokat eredményezhetnek. A kötvénypiaci likviditásnak az USA és más országok piacán tapasztalható gyengülése tovagyrúzó hatásokkal járhat. A technológiai fejlődés, a szabályozottabb piac és a piaci szereplők összetételének változása átalakította a kötvénypiacok (pontosabban a hiteljellegű kapcsolatok) mikrostruktúráját. A korlátozott likviditás átterjedhet más eszközökre és a feltörekvő piacokra. Épp úgy, mint azt az amerikai állampapírpia, valamint a svájci frank árfolyamküzöb eltörlését követően instabillá váló devizapiac esetében, vagy legutóbb Görögországgal kapcsolatban tapasztalhattuk. (Az euróövezet erősebb intézményi keretei a görög fertőzés veszélyét csökkentették ugyan, ám a kockázat és a sérülékenység maradt.) (Bővebben ld. IMF, 2015b.)

Árfolyamküszöb: irányított (sávos) lebegtetés esetén a monetáris hatóság elvileg hagyja, hogy a hazai valuta árfolyama szabadon ingadozzon a kereslet és kínálat függvényében, de csak egy bizonyos sávon belül. Amikor az árfolyam eléri az alsó (vagy felső) küszöböt (szintet), beavatkozik az árfolyam védelme érdekében.

Fertőzés: a pénzügyi és gazdasági sokk egyik országból másik országba terjedése.

A fenti folyamatok komoly változásokat eredményezhetnek a tőkeáramlás tekintetében is. *A tőkeáramlás szempontjából különösen érzékenyek a feltörekvő országok (ld. 8-9. ábrák). Amikor a befektetők felfigyelnek rájuk, masszív tőkeáramlás indul meg az érintett országba. Nem mindegy azonban, milyen a tőke összetétele. A legnagyobb problémát a befektetések leglikvidebb (leggyorsabban kivonható, leggyorsabban pénzzé tehető) formája, a portfólió befektetés okozza. A gazdaságba áramló pénz felhajtja az eszközárakat az érintett szektorban, fellendítve a reál-gazdaság egyes szektorait. A reálárfolyam emelkedik, a hazai termelők érdekeltsége csökken. Ez arra ösztönzi a külföldi befektetőket, hogy még több pénzt fektessenek be a nem kereskedelmi szektorba (építkezés, ingatlan stb.). A romló fizetési mérleg egészen addig nem okoz problémát, amíg a beáramló tőke fedezi a hiányát, és erős a gazdasági növekedés.*

8. ábra: Közvetlen külföldi beruházás néhány országban (millió USD, 2013)

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

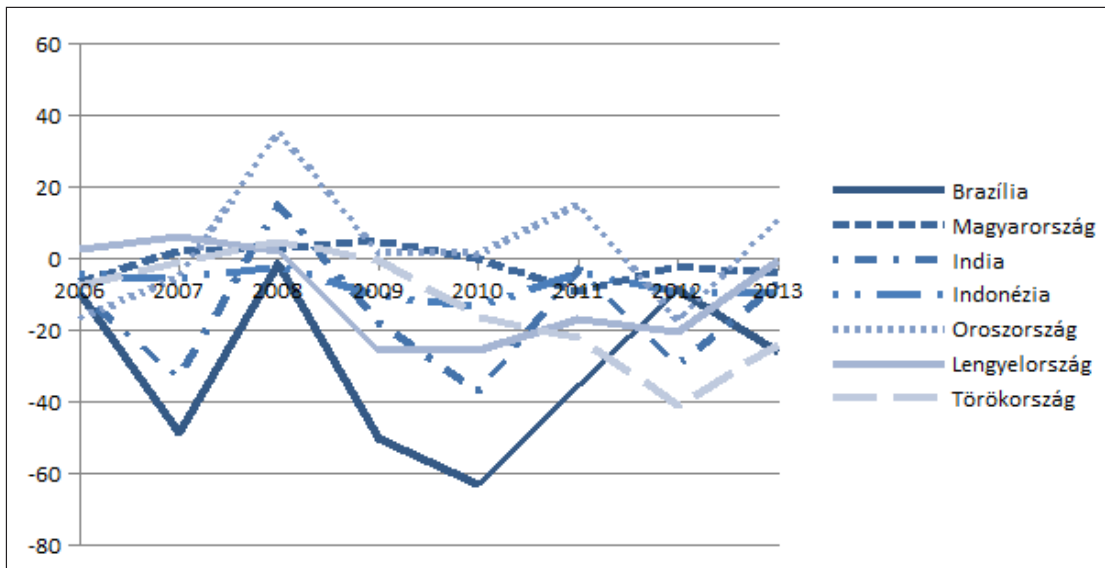
Portfólió befektetés: kizárólag pénzügyi nyereség céljával történő értékpapír vásárlás, nem célja a tartós érdekeltség, vagy a menedzsment kontroll megszerzése egy vállalatban.

Reálárfolyam: a két országban érvényes eltérő inflációs ráta figyelembe vételével kiigazított árfolyam.

Fizetési mérleg. Egy ország nettó pénzügyi tranzakcióiról szóló kimutatás. Két fő része van: a kereskedelmi forgalmat rögzítő folyó fizetési mérleg, valamint a rövid- és hosszú távú tőke mozgást tartalmazó tőkemérleg.

Felértékelődés: egy eszköz (pl.: részvény, kötvény, áru, ingatlan) vagy egy valuta másik valuta-hoz viszonyított piaci értékének a növekedése.

9. ábra: Portfólió befektetés néhány kiválasztott országban (USD)

Forrás: Világbanki adatok alapján saját szerkesztés

A tőkeáramlásra alapuló gazdasági fellendülés az esetek zömében nem jár általános társadalmi előnyökkel, mert az infrastruktúrára, egészségügyre, oktatásra, közművek kiépítésére és szociális védelmi rendszerekre nem költenek annyit, hogy az kompenzálni tudná a negatív hatásokat. A negatív hatások közül kiemelendő a (lassuló növekedés mellett) növekvő infláció, a hazai valuta felértékelődése miatt visszaeső export és az ezzel párhuzamosan növekvő import. (Néhány

kiválasztott ország 2016-ra előre jelzett fizetési mérlegének az adatait a 10. ábra mutatja.) A tőkebőség, valamint a növekvő értékpapír- és ingatlanárak kedveznek a hitelezési tevékenység bővülésének. Az ilyen típusú (rövid távú) tőkebőség egyik legnagyobb veszélye az, ha a beáramló tőkét nem termelési, hanem fogyasztási céllal hasznosítják (adóssággal finanszírozott fogyasztás). Az olcsó hitelek következtében hirtelen megugrik a vállalati és magánszféra hitelállománya.

A buborék könnyen kipukkadhat, és a keletkező pánik nehezen kezelhető. Elég ehhez egy kisebb változás a globális körülményekben, egy belpolitikai válság, vagy gazdasági problémák jelentkezése egy szomszédos országban. Az ezt követő visszaesés (csökkenő foglalkoztatás és jövedelmek) sokszor épp azokat az „ártatlan” fogyasztókat viseli meg leginkább, akik egyáltalán nem részesültek a korábbi fellendülés előnyeiből.

Buborék: az értékpapírok vagy más eszközök ára erőteljesen és tartósan, a valós értéktől elszakadva növekszik. Fennáll a hirtelen összeomlás lehetősége (a buborék kipukkad).

DEVIZAHITEL-ROBBANÁS

ÁRFOLYAMKOCKÁZAT, FOGYASZTÁSI HITELEK BERUHÁZÁS HELYETT, ADÓSSÁGCSAPDA

A válság előtt lezajlott devizahitelezési boornak köszönhetően ma Magyarország Európa egyik legkiszolgáltatottabb országa: bár a kormány a bankok hitelezési aktivitását kockázatos megoldásokkal próbál kitörni az adósságcspadából, még mindig több mint egymillió ember retteg attól, hogy elveszíti lakását a svájcifrank-adóssága miatt. Pedig ezért az adósságokat is nagy felelősség terheli: éveken keresztül a jövedelmi viszonyaiknál magasabb nívón éltek, a bankok pedig egymással versenyezve szórták közjüket a hiteleket. Megnéztük, ki a felelős az ötezer milliárdnyi devizahitel-állomány kialakulásáért.

2008-ban hozzánk is begyűrűzött az Egyesült Államok pénzügyi szektorában már súlyos gondokat okozó hitelválság. 2008 végén Magyarország nettó külső – az állami és magánszektor tartozásait is magába foglaló – adóssága meghaladta az 54 milliárd eurót, azaz akkori árfolyamon a 14 ezer milliárd forintot, amiből a háztartások devizahitel-állománya 5 ezer milliárd forintot, a vállalatok adóssága pedig 4,6 milliárdot tett ki. Ez rendkívül sebezhetővé tette Magyarországot, melyre a befektetők októberben úgy tekintettek, mint amelyik heteken belül követi Izlandot a csődben. Az országot végül csak a Nemzetközi Valutaalap (IMF) beavatkozása mentette meg az összeomlástól.

A lakosság fogyasztása 1999 óta meredeken emelkedett, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy a fizetések növekedése vagy az ország fejlődése ezt lehetővé tette, ráadásul a tartalékaikat is viszonylag gyors ütemben emésztették fel a családok. A lakosság hitelekből fedezte a kiadásai egy részét.

A háztartások hitelállománya 2004 és 2008 között a háromszorosára duzzadt: 2008 végén már 30 százalékkal nagyobb volt a kihelyezett hitelek nagysága, mint a bankokban elhelyezett pénzbetéteké. Ez azt jelenti, hogy a bankok pénzt, tehát devizát kellett behozniuk az országba ahhoz, hogy a lakosság egyre nagyobb hiteligenyét ki tudják elégíteni. Bár a hitelek nagy részét lakásvásárlásra és -építésre vették fel, egy KSH-felmérés szerint 2000 és 2007 között a családok kiadásai közül a legnagyobb mértékben (128 százalékban) a tévékre, mobilokra, számítógépekre költött összeg emelkedett.

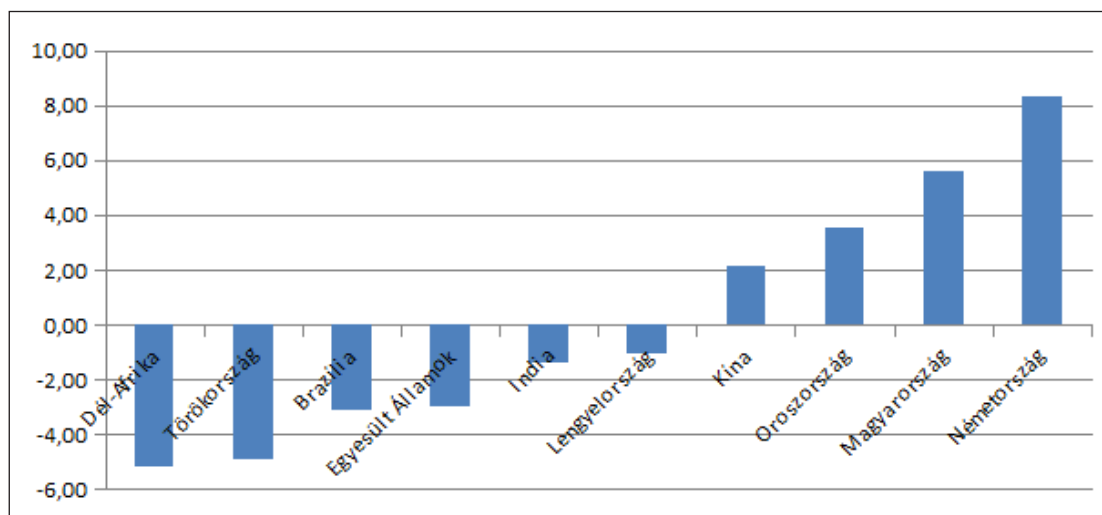
A közvélekedéssel ellentétben nem a forintalapú lakástámogatások 2003-as drasztikus kormányzati visszavágása, majd megszüntetése hozta be Magyarországra a devizahiteleket, illetve a válság óta a legnagyobb gondot okozó svájci frankot. A lakosság az 1990-es évek utolsó éveiben nagy tömegben cserélte le a régi kelet-európai autót, a cégek ekkor építették ki a kocsiparkjukat, s mivel a frankhitelek kamata 4-5 százalék körül mozgott, a forinté bőven 10 százalék felett volt, főleg az előbbit vették igénybe a vásárláskor. Az autóhitel-piacon a devizák aránya 2000 végén már elérte a 60 százalékot.

Az államilag támogatott lakáshitelek feltételeinek szigorítását követően a bankok a lakáshitelezésben is bevetették az autóhitelezésben már kipróbált svájci frankot. A lakosság pedig a válság berobbanásáig élvezte az alacsony kamatokat és az árfolyam-stabilitást – azaz az alacsony törlesztőrészeket.

2008 őszén a befektetők elfordultak Magyarországtól, a forint jelentősen gyengült. A piacgazdasággal ismerkedő lakosság nem mérte fel a kockázatokat – pedig erről a bankok rendszerint tájékoztatták őket, igaz, olyan szaknyelven, amit nem nagyon értettek. A devizában eladósodott 1,2 millió ember a hazai válság következtében olyan adósságcspadába került, amiből azóta sem tudott kitörni: az árfolyamkilengetések forintban számolva tovább növelték a hitelállományt, megugrottak a törlesztőrészek, amit sokan képtelenek voltak kifizetni.

http://hvg.hu/gazdasag/20111105_OTP_bankok_devizahitelezes_okai

10. ábra: A folyó fizetési mérleg egyenlege, előrejelzés, 2016 (a GDP %-ában)

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

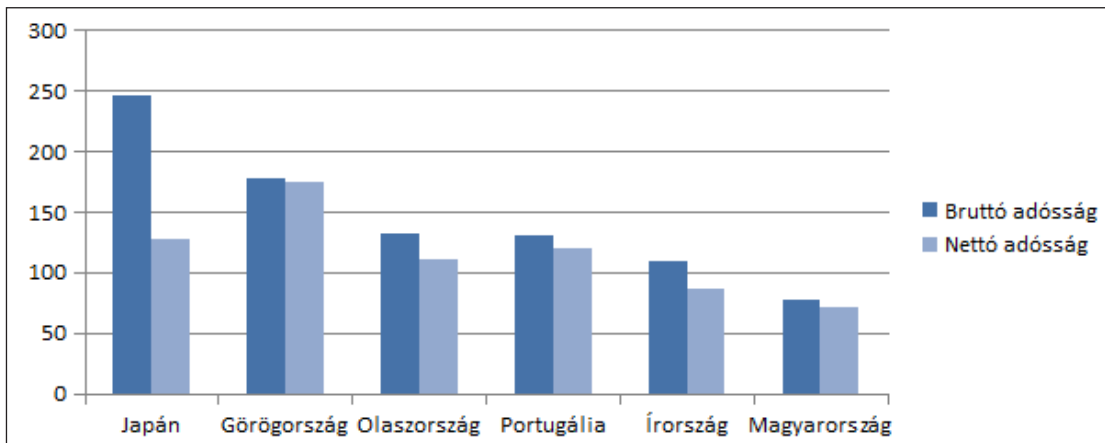
A befektetők által túlzottan megkedvelt területek, például az ingatlanszektor alkalmazkodása és az ingatlanárak csökkenése – különösen Kínában – más feltörekvő piacokra is átterjedhet (fertőzés). A dollár további erősödése, az USA-beli kamatok növekedése, valamint a geopolitikai kockázatok esetleges emelkedése következtében további nyomás nehezedhet a feltörekvő országok valutáira és eszközpiacaira. *A befektetők hirtelen úgy dönthetnek, hogy megszabadulnak az adott ország helyi valutában fennálló adósságát megtestesítő eszközöktől, ami elmélyíti a problémákat, és adósság refinanszírozási kihívásokkal szembesíti az érintett országot.*

Adósság refinanszírozás: új források keresése, meglévő adósság törlesztéséhez.

A fenntarthatatlan adósságszint fájdalmas fiskális kiigazítást tesz szükségessé: a kormánzatnak vagy a kiadásokat kell csökkentenie, és/vagy növelnie kell az adóbevételeket. Amennyiben a megszorító intézkedéseket nem jól időzítik, elmélyülő válság és növekvő munkanélküliség lehet a következmény. Ezt láthattuk nagyon sok fejlett ország gazdaságában a 2007-2008-as pénzügyi válsággal kapcsolatban. (Bővebben ld. IMF, 2015c.) (A 11. ábra az első öt legnagyobb adóssággal rendelkező ország, valamint Magyarország bruttó és nettó államadósságát mutatja.)

A gazdasági és pénzügyi válság, valamint a bankrendszerrel szembeni ellenérzés és bizalmatlanság új lendületet adott az alternatív befektetési (kockázati tőke, befektetési alapok stb.) formák terjedésének. Az alternatív befektetési formák – bár magasabb hozamot ígérnek – magasabb kockázattal járnak, mint a hagyományos befektetési formák, ráadásul kívül esnek a hagyományos befektetési formákra vonatkozó szigorú állami szabályozás hatályán. A rendszer bonyolultsága, a kockázatok nehéz átláthatósága miatt azonban sok országban csak nagybefektetők élhetnek e lehetőségekkel.

11. ábra: Az első öt legnagyobb adóssággal rendelkező ország, valamint Magyarország bruttó és nettó államadósságának alakulása, 2014 (a GDP %-ában)

Forrás: IMF adatok alapján saját szerkesztés

3. KRÓNIKUS MUNKANÉLKÜLISÉG

A globális gazdaság nem biztosít elegendő új munkahelyet, ráadásul évente több mint 40 millió újabb ember jelenik meg a globális munkaerőpiacon. A lassabb gazdasági növekedés és a technológiai fejlődés következtében a munkanélküliség szintje továbbra is magas maradhat még a fejlődő országokban is (ILO, 2014a). Különösen sérülékenyek a fiatalok és a kisebbségi csoportok. A fiatalok munkanélküliségi rátája egyes országokban (pl. Görögország, Spanyolország, Dél-Afrika) 50% körül alakul. A fiatalok lényegesen magasabb munkanélküliségi rátája alapvetően

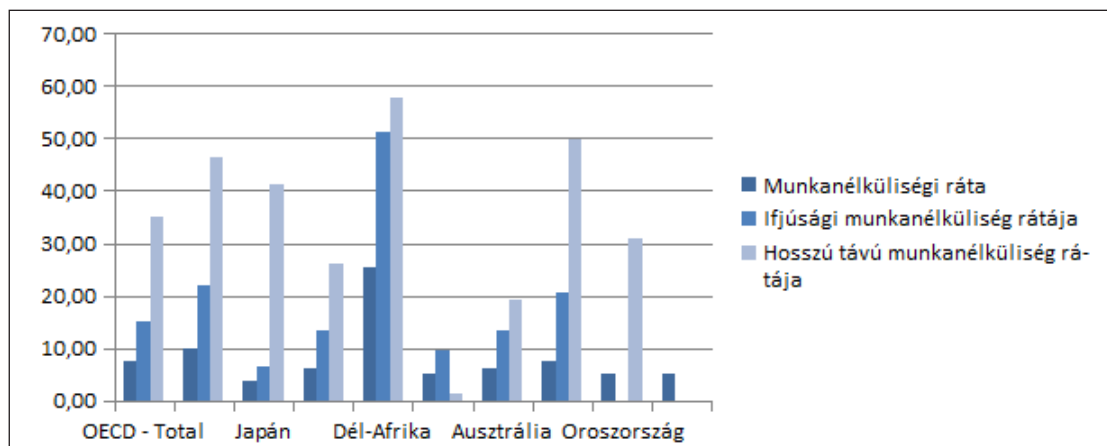
azzal magyarázható, hogy foglalkoztatásuk erőteljesen koncentrálnak a ciklus-érzékeny szektorokra (pl. építkezés), és általában az alkalmazási körülményeik is rosszabbak (ideiglenes, részdíjs foglalkoztatás stb.). Hatással lehet a fiatalok munkanélküliségére a munkaerő költsége (adók és járulékok, minimálbér stb.), a munka alternatív költsége (a munkanélküli segély nagysága), valamint a nem megfelelő szakképzési rendszer. (Bővebben ld. Banerji et al., 2014.)

Üzleti/gazdasági ciklus. Az az időszak, amíg a gazdaság az expanzív (növekvő) szakaszból a hanyatlás állapotába jut, és elérkezik az újabb növekvő szakaszhoz. Egy ciklus hossza 2,5 évtől akár 50 évig is terjedhet. Van egy növekedési (részben: helyreállási) szakasz (a csúcsig), és egy lassuló (részben: recessziós) szakasz (a mélypontig).

Alternatív költség: azon lehetőség elvesztett hozama (élvezete), amelyről le kellene mondani a választott termelési (fogyasztási) alternatíva megvalósítása miatt. Egy befektetés értékelésekor az adott kockázati szint mellett elérhető legmagasabb megtérülést biztosító alternatíva.

Aggasztó tendenciát mutat a hosszú távú (egy évnél hosszabb) munkanélküliség (ld. 12. ábra). Még az olyan országokban is, ahol már látszódnak a gazdasági helyreállítás jelei (például az USA-ban), a munkakeresők több mint 40%-át érinti a hosszú távú munkanélküliség.

12. ábra: Munkanélküliség, ifjúsági munkanélküliség és hosszú távú munkanélküliség néhány kiválasztott országban, 2014 (az aktív népesség %-ában)

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

A hosszú távú munkanélküliség komoly terhet jelent a költségvetés számára, ami az adók emelésére vagy a kiadások lefaragására kényszerítheti a kormányokat. Még ennél is fontosabb azonban, hogy *hosszabb távon egyre gyorsabb ütemben értéktelenednek el a munkanélküliek szakmai ismeretei, készségei*, egyre nehezebb lesz a korábbihoz hasonló szakképzettséget vagy hasonló készségeket igénylő állást találni. Ezek az emberek arra kényszerülhetnek, hogy olyan alacsony termelékenységű területen helyezkedjenek el, ahol nem tudják érvényesíteni korábbi tapasztalataikat, vagy elveszítik a motivációt, és leállnak a munkakereséssel. Minél több időt töltenek az emberek a munkapiacra kívül, annál nagyobb a valószínűsége, hogy e hatások csökkentik a gazdaság növekedési potenciálját és megnő a strukturális munkanélküliség (azaz azoknak a munkavállaló korú embereknek az aránya, akik már valószínűleg soha nem térnek vissza a munkapiacra). (Bővebben ld. ILO, 2014a, b.)

Strukturális munkanélküliség: a munkanélküliségnek az a része, amely akkor is megmarad, amikor növekedés van a gazdaságban. Oka a rugalmatlan munkapiac, vagy valamilyen más gazdasági, szabályozási, kulturális vagy politikai korlát.

Jelentős részben a technológiai változásra vezethető vissza, hogy maga a foglalkoztatás is átalakulóban van.

A fejlett országokban egyre kevésbé jellemző a hagyományos foglalkoztatási modell (amelyben a munkáltató és a munkavállaló közötti kölcsönös függőség alapján a munkavállaló teljes munkaidőben dolgozik, fizetést kap és munkahelye stabil). *Megnőtt a vállalkozói szerződéssel történő alkalmazás, a részmunkaidős és az ideiglenes foglalkoztatás aránya.* A feltörekvő és fejlődő országokban nőtt ugyan a munkaszerződések jelentősége, de sok országban teljesen megszokott az informális foglalkoztatás. A globális kínálati láncok alsóbb szintjein a nagyon rövid idejű szerződések és a szokatlan munkaidő szintén nagyon elterjedtek (ILO, 2015).

MEGDÖBBENTŐEN MAGAS A DIPLOMÁS MUNKANÉLKÜLIEK ARÁNYA

MUNKANÉLKÜLISÉG, OKTATÁS

Magyarországon az egyik legmagasabb a diplomás inaktívak és munkanélküliek aránya, de még így is több eséllyel talál munkát egy diplomás, mint az, aki csak érettségit tett – derült ki a World Economic Forum friss jelentéséből.

Skandináviában, Svájcban és Kanadában a legerősebb a humán tőke, vagyis itt a legmegfelelőbb az oktatás minősége, a munkaerő-piaci részvétel, illetve az oktatás és a munkaerő-piac összhangja a World Economic Forum friss jelentése, a 2015-ös Human Capital Index szerint. A 124 vizsgált országból Magyarország a 32. helyet szerezte meg, Ausztria, Szlovénia, Csehország, Lengyelország és Ukrajna is előkelőbb helyen végzett, de Horvátország, Szlovákia és Románia valamivel lemaradt.

Itthon a diplomások 23 százaléka inaktív, a teljes lakosság körében pedig 4 százalék a diplomás inaktívok aránya, míg a teljes munkanélküliségi ráta 10,2 százalék.

A jelentés Magyarországra vonatkozó részéből az is kiderül, hogy mely korcsoportban a legmagasabb a diplomás inaktívok aránya: a nyugdíjrendszer miatt a 65 év fölöttiek közül kerül ki az inaktív diplomások mintegy fele, illetve az 55 és 64 év közti korosztályban is már csak a diplomások fele aktív. Ugyanakkor magas a pályakezdő diplomások munkanélkülisége is, a 25 és 34 év közötti diplomások 16 százaléka inaktív.

Ez persze még így is elmarad az alacsonyabb végzettségűek munkanélküliségétől: a középiskolai végzettséggel rendelkező 25-34 évesek között több mint 21 százalék inaktívok aránya, a 35-44 évesek körében pedig 14 százalék - míg ugyanebben a korosztályban a felsőfokú végzettségűeknek már csak 12,5 százaléka inaktív.

http://eduline.hu/felsooktatas/2015/5/18/human_capital_index_2o15_7F5EII

Az első 10 legnagyobb diplomás munkanélküliségi rátával rendelkező ország

	Diplomás munkanélküliek száma	Diplomás munkanélküliek aránya a diplomásokon belül (%)	Diplomás munkanélküliek aránya a lakosság százalékában (%)
Szaúd-Arábia	146 184	37,3	5,0
Szerbia	357 300	31,2	4,7
Moldova	117 400	30,8	4,8
Marokkó	762 366	27,3	2,2
Örményország	228 500	23,9	8,0
Magyarország	400 052	23,1	4,1
Bulgária	333 200	22,9	4,6
Mongólia	102 100	22,2	3,7
Horvátország	149 700	21,6	3,5
Németország	4 119 300	20,9	5,2

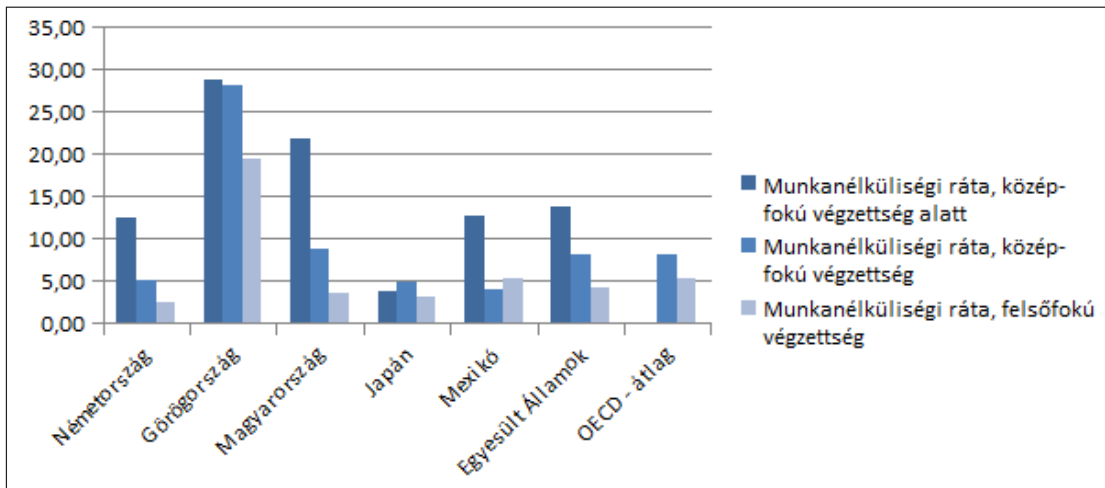
Forrás: Eduline.hu, WEF

Globális kínálati láncok: vállalatok teljes hálózata, amelyek közvetlenül vagy közvetve összekapcsolódva ugyanannak a fogyasztónak vagy vásárlónak a szükségleteit elégítik ki. Magában foglalja a nyersanyag beszállítóját, a termelőket, akik előállítják a termékeket, a raktárakat, az elosztó központokat és a kiskereskedőket, akik a végső fogyasztóhoz juttatják el a terméket.

A foglalkoztatás átalakulásának fontos gazdasági és társadalmi hatásai vannak. Hozzájárul a *jövedelmi* (a hagyományos foglalkoztatási modellben rendszerint magasabbak a jövedelmek) és *termelékenységi egyenlőtlenségek növekedéséhez*, az *aggregált kereslet csökkenéséhez*. A kereslet csökkenésével párhuzamos likviditás bőség - ami elsősorban a fejlett országok válságot követő laza monetáris politikájának a következmény - arra készíti a nagyvállalatokat, hogy beruházások helyett inkább visszavásárolják részvényeiket és növeljék a részvényeseknek kifizetett osztalék mértékét. Az *elmaradó beruházások* tovább növelik a foglalkoztatási gondokat, hiszen *nem jönnek létre új munkahelyek*. A minőségi munkahelyek hiánya az egyik legfontosabb *migrációs motívum*, különösen a magasan képzett fiatalok körében. (A munkanélküliségi ráta végzettség szerinti alakulását a 13. ábra mutatja néhány kiválasztott országban.)

Aggregált kereslet: az adott gazdaságban a vállalatok, a fogyasztók, a kormányzati szervek és a külföldi piaci szereplők által keresett termékek és szolgáltatások összessége.

13. ábra: A munkanélküliségi ráta végzettség szerinti alakulása (%)

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

A legtöbb fejlett országban, de ma már több feltörekvő országban is *további problémát okoz a munkavállaló korúak teljes népességén belüli arányának csökkenése*. Ez többek között azt jelenti, hogy egyre kevesebb embernek kell előállítania az egyre nagyobb nyugdíjas réteg nyugdíjának a fedezetét. Jelenti azonban azt is, hogy amennyiben nem sikerül a munkaerő számát növelni, akkor a termelékenységet (az egy munkás által egy munkaóra alatt előállított termék mennyiségét) kell jelentős mértékben növelni, hogy tartani lehessen legalább a korábbi időszak szerény növekedési ütemét. Ez azonban korlátokba ütközhet. A költségvetésre nehezedő nyomás csökkentése érdekében szükségessé válhat a nyugdíjrendszerek reformja. (Bővebben ld. ILO, 2014b.)

MÁRIS HIÁNYOLJÁK A KELET-EURÓPAI MUNKAERŐT A BRIT KORMÁNYBAN

MUNKANÉLKÜLISÉG – MIGÁRCIÓ

A brit kormány több minisztere is arra figyelmeztet, hogy aligha lehet brit munkaerővel pótolni azokat az alacsonyan képzett dolgozókat, akik eddig kelet-európai migránsokként éltek Nagy-Britanniában. Ezért a Brexit, vagyis az unióból való brit kilépés után is engedni kellene, hogy vendégmunkásként folytassák tevékenységüket.

Az egyik miniszter például úgy fogalmazott, hogy „nem beszélhetünk csak a magasan kvalifikált szakemberekről”, akiket továbbra is örömmel látnak a szigetországban. Ez az alacsony képzettségűekre is vonatkozik - tette hozzá -, ellenkező esetben megsínylí a Brexitet a gazdaság.

Az olyan szezonális munkák, mint amilyen a gyümölcszedés, amely ugyan csak két hónapig tart, de valakinek ezt a munkát is el kell végeznie. A problémát a Brexit miatt létrehozott kormánybizottság is napirendjére vette.

Sokan attól tartanak, hogy a választópolgárok megbosszulják ezt, mert féltik a bérüket és a közszolgáltatásokat. De a farmerek és a Konzervatív Párt agráriumból érkező képviselői azt mondják, hogy a szezonális munkákban nagyjából 80 ezer embert szoktak foglalkoztatni, és nagy részük uniós országból érkezik.

Felmerült az is, hogy az építőiparban is szükség van munkásokra, hiszen kormányzati cél, hogy 2020-ra egymillió lakást építsenek Nagy-Britanniában.

Jelenleg csaknem 250 ezer munkás dolgozik a briteknél a kontinentális Európából, közülük mintegy 30 ezren lengyelek. Idén júniusig azonban 650 ezren érkeztek letelepedési szándékkal, 10 százalékuk román, és a britek ezt a számot szeretnék lenyomni 100 ezerre.

http://hvg.hu/gazdasag/20161204_Maris_hianyoljak_a_keleteuropai_munkaerot_a_brit_kormanyban

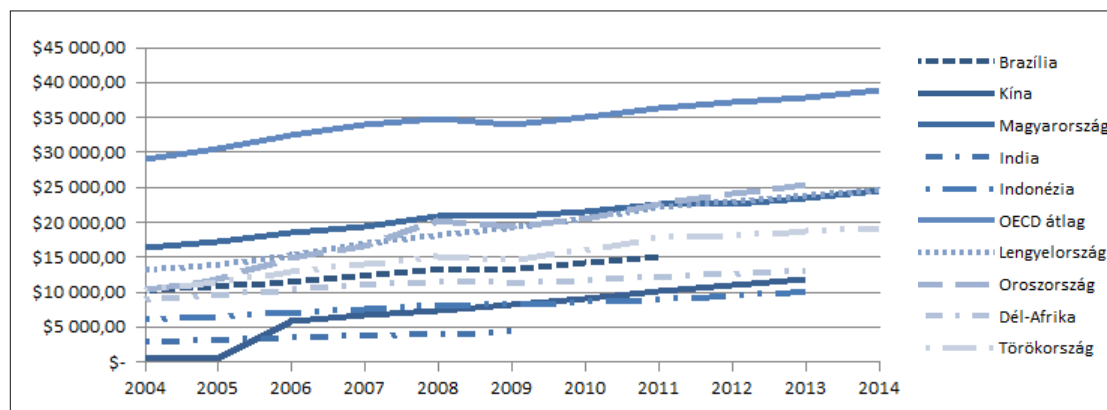
4. OLAJÁR-SOKK

Az alacsonyabb olajáraktól mindenki azt várta, hogy növekedni fog a fogyasztás, a kereslet, ami majd ösztönzőleg hat a globális növekedésre. A globális árcsökkenésnek átlagosan csak a fele jelent meg a kiskereskedelmi üzemanyagárakban. Ez azt mutatja, hogy a hazai árak mesterségesen alacsonyan tartásának fiskális költsége csökkent, miközben az üzemanyagárakból származó nettó adóbevétel növekedett. Az olajexportőr országokban e költségvetési nyereség részben ellensúlyozta a szénhidrogénekből származó bevételek csökkenését (Husain et al., 2015).

Az olajár csökkenésének sebessége és mértéke felerősített egyes pénzügyi feszültségeket, csökkentve az alacsonyabb olajárakból származó előnyöket. Sok energiaipari vállalat jelentős nagyságú adósságot halmozott fel a magas olajárak idején, és egyes bankrendszerek energiaszektornak való kitettsége erősen növekedett. Változott a piaci szereplők köre is. A hagyományos befektetőkkel szemben megnőtt a portfólió befektetők aránya, ami zavarokat okozhat a piac működésében. (Bővebben ld. IMF, 2015a; World Bank, 2015.)

Az alacsony olajár, a válság, illetve egyes feltörekvő országok (pl. Kína) lassuló növekedése (ld. 14. ábra) miatt visszaeső nemzetközi kereslet, valamint a dollár felértékelődése következtében emelkedett a többi nyersanyag, különösen a földgáz, az élelmiszer és a műtrágya) ára nehezedő nyomás.

14. ábra: Lassuló növekedés a feltörekvő országokban (GDP, néhány kiválasztott ország)

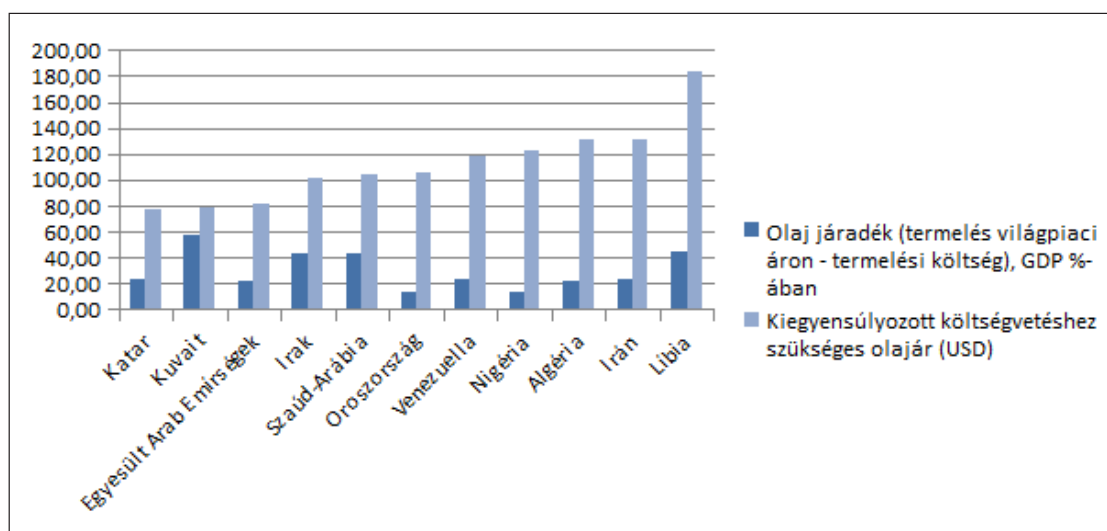

Forrás: OECD adatok alapján saját szerkesztés

A csökkenő nyersanyagárak egyes esetekben ellensúlyozták, más esetekben felerősítették az alacsony olajárak hatásait. Azokban az olajimportőr országokban, amelyek erősen függenek a földgáz (pl. Indonézia) vagy egyes mezőgazdasági termékek (pl. gyapot - Benin, Burkina Faso, Mali, Tádzsikisztán, Üzbegisztán; gabona – Argentína és Brazília) exportjától, az alacsonyabb olajárak energia-intenzív termelésre és fogyasztásra ösztönözhettek, miközben az exportból származó bevétel csökkent. Azok az olajimportőr országok, amelyek az élelmiszerek tekintetében is nettó importőrök (pl. Egyiptom, Marokkó), egyértelműen profitálhattak az alacsonyabb nyersanyagárakból, feltéve, hogy az árcsökkenés megjelent a fogyasztói árakban. Egyértelműen romlottak a kilátásai ugyanakkor azoknak az országoknak (pl. Kazahsztán, Oroszország), amelyek nemcsak kőolajat, hanem élelmiszert is exportáltak.

Az alacsony nyersanyagáraknak jelentős és azonnali hatása volt a nyersanyagexportőr országok gazdaságára. (A hatás annál erősebb, minél kisebb a rés a világpiaci ár és a termelési költség között, illetve minél nagyobb az olajbevételek jelentősége a költségvetés kiegyensúlyozásában. Ld. 15. ábra.)

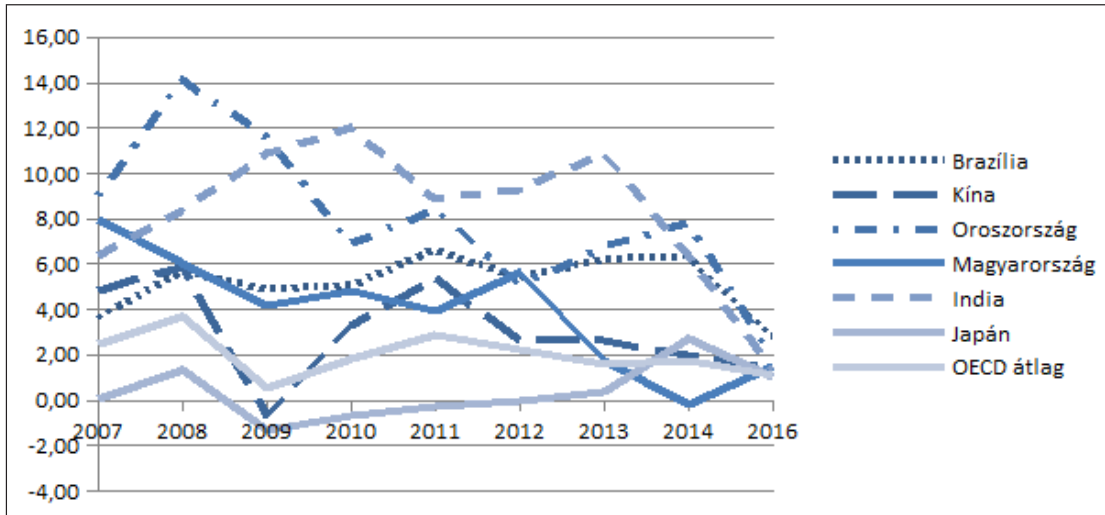
15. ábra: Olajjárdék (2013) és kiegyensúlyozott költségvetéshez szükséges olajár néhány kiválasztott országban

Forrás: Világbank, IMF és Deutsche Bank adatok alapján saját szerkesztés

A nyersanyag-importőr országok esetében a sérülékenység csökkenésére lehetett számítani az alacsonyabb infláció (ld. 16. ábra), a javuló gazdasági pozíciók és reáljövedelmek, valamint az ezek következtében növekvő fogyasztás miatt. (Valójában az ország-specifikus tényezők gyakran semlegesítették a kedvező hatásokat.)

16. ábra: Az infláció alakulása (Fogyasztói árindex, %)

Forrás: OECD adatok alapján (2016-ra előrejelzés) saját szerkesztés

A legnagyobb veszteséget az olajexportőr (Azerbajdzsán, Kolumbia, Kazahsztán, Nigéria, Oroszország, Venezuela és kisebb mértékben Mexikó), valamint egyes földgázexportőr országok (Bolívia, Malajzia) szenvedték el. A fémek és más nyersanyagok exportjától függő országok (Argentína, Indonézia, Peru, Dél-Afrika, Zambia) is kihívásokkal szembesülnek. A legnagyobb nyertesek Ázsia és Kelet-Európa nagy energiaimportőr országai, különösen Kína, India és Törökország. (Bővebben ld. World Bank, 2015.)

5. AZ ÁLLAM VÁLTOZÓ SZEREPE A GLOBÁLIS GAZDASÁGBAN

A globalizáció definíció szerint magában rejti a nemzetállami, nemzeti gazdasági szuverenitás csorbulását, korlátozódását. A nemzetállamoknak mégis számos eszköze marad arra, hogy a piacok működésébe beavatkozva csökkentsék az esetleges kockázatokat.

5.1. AZ ÁLLAM SZEREPE A PÉNZÜGYI ÉS FISKÁLIS KOCKÁZATOK KEZELÉSÉBEN

A *fiskális politika* alapvetően két módon segítheti a gazdaság stabilizálását. Az egyiket az úgynevezett *automatikus stabilizátorok* (jövedelemarányos adók, kiadások és szociális juttatások) jelentik. Az automatikus stabilizátorok visszaeséskor automatikusan növelik az aggregált keresletet, fellendüléskor pedig visszafogják. A másik megoldás a *sokk-specifikus egyedi intézkedések* alkalmazása, bár az IMF ezt inkább csak a hatékony fiskális stabilizációval rendelkező fejlett országoknak javasolja. (Bővebben ld.: IMF, 2015b.)

A *fiskális politikának meghatározó szerepe lehet a bizalom kiépítésében, az aggregált kereslet fenntartásában*. Bár a mozgástér viszonylag szűk, a fiskális politika hatékonyan támogathatja a növekedést, csökkentheti a kockázatokat és biztosíthatja a fenntartható adósságfinanszírozást. Az infrastrukturális beruházások például rövidtávon az aggregált keresletet, középtávon a potenciális outputot emelik. Az alacsony olajárak lehetőséget teremtenek az energiához kapcsolódó adó- és támogatási rendszerek átalakítására. A felszabaduló erőforrások esetleg pótolhatják például a munkaerővel kapcsolatos adók és járulékok foglalkoztatás-ösztönzés miatti csökkentését. Az oktatás, az egészségügy, vagy infrastruktúra fejlesztésére fordítva is hatékonyságjavító átcsoportosítás lehet. (Bővebben ld. IMF, 2015c.)

5.2. AZ ÁLLAM SZEREPE A KRÓNIKUS MUNKANÉLKÜLISÉGGEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK KEZELÉSÉBEN

A munkapiaci reformok fontos eleme lehet a *munkaerő költségének csökkentése*, a minimálbér újragondolása a munkaerő-kereslet növelése érdekében, a munkanélküliek támogatási rendszerének átalakítása (erősebb motiváció a munkába állásra) (Banerji, 2014).

Mindez komoly kihívást jelent a hagyományos foglalkoztatási modellre építő közpolitika számára, amely alapvetően arra koncentrál, hogyan segítheti a nem hagyományos formákból a hagyományos foglalkoztatási formába történő átmenetet. *A védelmet (társadalombiztosítás és egyéb foglalkoztatáshoz kötött juttatások rendszere), valamint az egyszerűsített regisztrációs, adózási lehetőségeket a foglalkoztatás minden formájánál meg kellene fontolni* (ILO, 2015).

A minőségi munkahelyek megteremtése szempontjából fontos a *diverzifikált termelési kapacitás ösztönzése*. Figyelni kell azonban arra, hogy a gazdasági növekedés ne koncentrálódjon néhány export-orientált ágazatra. Nagyon fontos a támogató makrogazdasági politika: a megfelelő aggregált keresletet biztosító anti-ciklikus gazdaságpolitika, tőkekorlátozó intézkedések a „forró” tőke okozta problémák megelőzésére, kiszámítható és versenyképes árfolyam stb. (Bővebben ld. ILO, 2014b.)

5.3. AZ ÁLLAM SZEREPE AZ OLAJÁRAKKAL ÖSSZEFÜGGŐ KOCKÁZATOK KEZELÉSÉBEN

Az alacsonyabb olajárakkal összefüggő kockázatok és sokkhatások kezelése függ a cserearányra gyakorolt hatástól, a sérülékenységtől, a hazai üzleti ciklus helyzetétől és a sokk tartósságától. Tartós olajárcsökkenés esetén az olajexportőr országok fiskális kiigazításra kényszerülhetnek. Segíthet a monetáris politika, és felmerülhet a gazdaság diverzifikációjának a szükségessége is, a reál és pénzügyi szektorokra egyaránt kiterjedő reformokkal.

Az olajimportőr országoknak arról kell dönteniük, hogy mennyit tartanak vissza az alacsonyabb olajárak miatti megtakarításból. A sérülékeny gazdaságokban érdemes minél többet visszatartani, míg máshol a kiadások növelése formájában keresletösztönzésre használható. Az alacsony olajárak lehetőséget kínálnak az üzemanyagárak árazási és adózási rendszerével kapcsolatos reformokra. A javuló költségvetési egyenleg így teret biztosíthat más, növekvő jelentőségű kiadásoknak a finanszírozására és/vagy az adótorzítások csökkentésére. (Bővebben ld. Husain et al., 2015.; World Bank, 2015.)

A BENZIN ÁRA

OLAJÁR-SOKK

Majdnem hat éve nem látott mélységbe zuhant a kőolaj ára, a csökkenés viszi magával az üzemanyagok árát is. De meddig mehet el a benzin ára? Lesz 200 forint literje? Hogy lehet, hogy 320 forintot fizetünk a kutakon a benzin literjéért, de ebből az államhoz jut 190 forint? Más termékek ára is beborulhat? Olcsóbb lesz a gáz is?

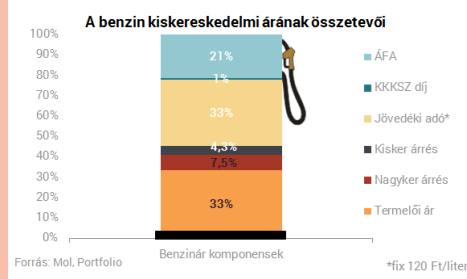
2014 júniusában még 110 dollár felett járt az olaj ára. 2015 során 60 százalékkal alacsonyabb szintre zuhant. Egyes elemzők már arról beszéltek, hogy a mostani helyzet sokban hasonlít az 1980-as évek áresésére, ami 1986-ban csúcsonyosodott ki: ekkor is árháború alakult ki, egy fél éves 67 százalékos zuhanást követően 10 dollárig esett az olajár.

Miért esik most ennyire az olaj ára? Az amerikai nem hagyományos kitermelés (palaolaj) miatt nagy a kínálat a világon, és mivel a szaúdiak sem hajlandóak visszafogni azt a mennyiséget, amennyit a felszínre hoznak, rengeteg az olaj a piacon. A globális kereslet ráadásul gyenge: a fejlett piacokon is alacsonyabb a gazdasági növekedés a korábban vártnál, Kína sem rohan annyira, mint korábban.

Mennyire hat mindez a benzinkutaknál tapasztalható árakra? Egy 10 dolláros (2500 forintos) hordónkénti kőolajáresés 25 forintos literenkénti benzinárzuhanást jelent. Azért nem többet, mivel az üzemanyagok ára több komponensből tevődik össze. Jövedéki adó, áfa, kiskereskedelmi és nagykereskedelmi árrés, illetve a termelői ár. Emellett pedig a forint-dollár árfolyamának alakulását is érdemes figyelni. (A 320 forint körüli árnak így csak mintegy harmadát teszi ki a benzin ára.)

Ha csökken az üzemanyagok ára, akkor az más termékek árát is lenyomja? Így van. A fuvarozás, szállítás, teherszállítás költségei jelentősen mérséklődnek – a kutaknál a teherfuvarozók is megérzik az alacsonyabb árakat –, a légi közlekedésnél gyorsan (3 hónap alatt) át is fut az árzuhanás. De áttételesen csökkenhet a mezőgazdasági termékek ára is, itt azonban az orosz embargó miatt a piacra szabaduló rengeteg lengyel, litván és más országbeli áru is szerepet játszik az árak letörésében.

Az rendszerben van, hogy a pénztárcánknak jól jön az olcsó benzin, de valaki ezt az árat biztos megfizeti. Például az oroszok, vagy a venezuelaiak. Az oroszokat csúnyán recesszióba taszítja az olajár zuhanása (és a rubel gyengülése), az orosz költségvetés bevételei jelentős részben az olaj- és gázbevételektől függenek. A kevesebb bevétel miatt az oroszok pénzügyi manőverezése is korlátozódik. Venezuelában pedig az elnök nemrég azt nyilatkozta, hogy 100 dolláros hordónkénti árnál lenne egyensúlyban a gazdaság (itt minden bizonnyal a büdzsére gondolt az államfő). Ez az ár pedig jelenleg igen távol van, sőt, egyesek szerint nem is fog visszajönni. A dél-amerikai állam gazdasági problémáit ez még tovább tetézheti: lehet, hogy már nem csak sült krumból és WC-papírból lesz majd hiány. Az olajár zuhanását megérzik azok a kőolajipari cégek is, akik beszállítanak a kitermelőknek. Ezek a cégek ráadásul a drágábban termelő európai országokban (például az Egyesült Királyság) már leépítésekre kényszerültek. Hosszabb távon pedig az egész európai gazdaságnak problémát okozhat a zuhanó olajár, hiszen hozzájárul az infláció alacsony szintjéhez, ráerősít a deflációs félelmekre.

http://hvg.hu/gazdasag/20150114_Ingyen_merik_majd_a_benzint

IRODALOM

Banerji, A. - Saksonovs, S. - Lin, H. - Blavy, R. (2014): *Youth Unemployment in Advanced Economies in Europe: Searching for Solutions*. IMF Staff Discussion Note
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1411.pdf>
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

Husain, A. M. - Arezki, R. - Breuer, P. - Haksar, V. - Helbling, T. - Medas, P. - Sommer, M and an IMF Staff Team (2015): *Global Implications of Lower Oil Prices*. Staff Discussion Notes.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1515.pdf>
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Labour Organization (2015): *World employment and social outlook. The changing nature of jobs*.
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_368626.pdf
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Labour Organization (2014a): *Global Employment Trends 2014. Risk of a jobless recovery?*
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Labour Organization (2014b): *World of Work Report 2014. Developing with jobs*.
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_243961.pdf
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Monetary Fund (2015a): *World Economic Outlook: Uneven Growth—Short- and Long-Term Factors*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/pdf/text.pdf>
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Monetary Fund (2015b): *Global Financial Stability Report - Navigating Monetary Policy Challenges and Managing Risks*.

<http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2015/01/pdf/text.pdf>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Monetary Fund (2015c): *Fiscal Monitor - Now Is the Time: Fiscal Policies for Sustainable Growth*.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2015/01/pdf/fm1501.pdf>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

OECD (2015): *Economic Outlook*, Volume 2015 Issue 1.

http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-outlook-volume-2015-issue-1_eco_outlook-v2015-1-en#page4

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

OECD (2014): *Policy Challenges for the Next 50 Years*. OECD Economic Policy Paper, July 2014, No 9.

<http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5jz18gs5fckf.pdf?expires=1439701670&id=id&accname=guest&checksum=46A122BAA098174C-944414158B2CFA4E>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

OECD (2011): *Reviews of Risk Management Policies. Future Global Shocks. Improving Risk Governance*. <http://www.oecd.org/governance/48329024.pdf>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

World Bank (2015): *Global Economic Prospects. The Global Economy in Transition*. A World Bank Group Flagship Report.

<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2015b/Global-Economic-Prospects-June-2015-Global-economy-in-transition.pdf>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

Fogalmak: <http://lexicon.ft.com> (Utolsó megtekintés: 2016. december)

II. MODUL:

GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ. AZ EURÓPAI GAZDA- SÁGI INTEGRÁCIÓ ÚJ KIHÍVÁSAI

1. GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ

A globalizáció különböző oldalai együttesen jelzik a folyamat komplexitását. Külön-külön jó lehetőséget nyújtanak a globalizáció mérésére és értékelésére, annak helyzetét, illetve folyamatát illetően. A nemzetközi kereskedelem, a külföldi tőkebefektetések, a migráció (külföldi munkavállalás, turizmus, zarándoklat, menekültek vagy örökbe fogadott gyerekek stb.), a nemzetközi szervezetek kialakulása vagy a nemzetközi kommunikáció fejlődése (műholdas adások, óceán alatti kábelek, interkontinentális mobiltelefonos kapcsolatok stb.) mérhetően is jelzik e folyamatok alakulását. Lehetőséget nyújtanak az új fejlemények azonosítására és értékelésére.

A világháló, az abból származó lehetőségek (e-világ, e-kereskedelem, e-barátság, e-mail) a globalizáció szimbólumaivá váltak. Hasonló a helyzet a liberalizációval; a kereskedelem szabadabbá tétele, a privatizáció vagy a dereguláció alakulásával és hatásaival. Ugyanakkor az úgynevezett neoliberális globalizáció-felfogások körül éles viták alakultak ki. A folyamatok feltételezett, illetve valószínűsített következményei nagyban meghatározzák a szereplők igenlő vagy elutasító véleményét.

Többnyire negatív felhangok kapcsolódnak az univerzalizáció („globális” cigaretták, italok, divatöltözékek, Barbie babák stb.) vagy a nyugatosodás (hollywoodi filmek, konzumerizmus stb.) jelenségéhez. Ez utóbbi irányzatokat esetenként a helyi hagyományokkal és kultúrákkal szembeni fenyegetésnek tekintik. Megnőtt azoknak a termékeknek a súlya, amelyeknek árát a nemzetközi tőzsdék diktálják. (Az olaj, az arany, a gabona vagy a kávé mellett egyes ipari termékek is.) A legnagyobb bankok egyre inkább globálisan terjeszkednek. A cégek termékeit vagy szolgáltatásait egyre gyakrabban hirdetik „globális” jelzővel. Gyorsan nő az ún. „újonnan iparosodó” (feltörekvő) országokból származó vállalatok száma.

A *globális integráció* a globalizáció fontos dimenziója, az elmúlt évtizedek világgazdaságának meghatározó, új jelensége.

A globalizációs folyamatok és a globális integráció szorosan összefüggnek. A globalizáció fogalma szorosan összekapcsolódik az integráció és az átalakulás folyamatával. A globalizáció mint folyamat az egykor széttagolt piacokat a kapcsolatok szélesebb rendszerébe egyesíti. A földrajzi és politikai korlátok csökkenő jelentőségűek az allokációs folyamat szempontjából. A globalizáció során az erőforrások áramlása a javak és a szolgáltatások cseréje mellett valósulnak meg. A tőkék mozgása a megtérülést, az emberek áttelepülése a foglalkoztatást és az anyagi előrelépést keresi. Mindezt a tudás és az információk gyors áramlása könnyíti.

Jagdish N. Bhagwati világhírű közgazdász a *globalizációt mint integrációt* definiálja: A globalizáció a nemzeti gazdaságok nemzetközi gazdaságba történő integrációja a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetések, a rövid távú tőkeáramlások, általában a munkások és az emberek nemzetközi mozgása és a technikák áramlása révén. A gazdasági integráció sok tekintetben a globalizáció alapvető mutatójának tekinthető. A globális integráció alapvetően piaci integráció. Ugyanakkor az integrációs folyamatokat a kormányok, a nemzetközi szervezetek és az üzleti szféra egyaránt tudatosan mozdítják elő. Az integrációs folyamatok hatásai és összefüggései a társadalmi élet összes más területét is érintik.

A globalizáció a világot átölelő korlátok leépítését foglalja magában. Az emberek mindinkább képessé válnak – fizikailag, jogilag, nyelvileg, kulturálisan vagy lélektanilag – egymással kapcsolatba lépni, bárhol is legyenek a földgolyón.

Az integrált globális térbeli keretek kialakulása nemcsak egyre kiterjedtebbé és intenzívebbé váló kapcsolatokat eredményez. A társadalmi terek átalakulásáról, s ezen belül új minőségű közösségi viszonyok és kölcsönhatások kialakulásáról van szó. Az integráció közösségképződésként is definiálható. Szerves folyamat, amely a gazdasági szereplők racionális cselekvéséből, a gazdaság hatékonyabb működtetésének igényéből bontakozik ki. Minőségi értelemben az integráció egyre fejlettebb, magasabb rendű és növekvő hatékonyságú vagy hatásfokú közösségek vagy organizmusok kialakulásához vezet. (Legyen szó gazdaságról vagy éppen-séggel valamilyen biológiai organizmusról.) Annak rendszerében a termelő és a fogyasztó egyének egyre finomabb és sokrétűbb specializációja és együttműködése valósul meg. Tevékenységük egyre nagyobb hatékonyságú organizmusokba szerveződik a közvetlen termelés szintjétől a nemzetgazdaságig vagy a világgazdaságig. Ezt nevezhetjük *az integráció organikus felfogásának*.

A mai világgazdaságban az integrációs folyamatok regionális és globális szinten jelentkeznek. Az integráció általános értelemben egységesülést, beilleszkedést jelent. Ám az integráció folyamatában annak alkotórészei sem veszítik el sajátosságaikat.

Az integráció a gazdaság és a gazdálkodás megszerveződésének és működésének minőségleg új kereteit és szerkezetét eredményezi.

A gazdasági integráció különböző fejlődési szakaszaiban az egyes országok piaci között fennálló korlátok folyamatos lebontása zajlik. A világ leginkább integrált nemzetközi gazdasági közössége az Európai Unió, illetve azon belül az eurózóna. A gazdasági integrációnak (Balassa Béla általános elfogadott rendszerezése szerint) az alábbi fokozatai különíthetők el:

- › szabadkereskedelmi övezet (free trade area);
- › vámunió (customs union);
- › közös piac (common market);
- › egységes piac (single market);
- › gazdasági unió (economic union);
- › teljes gazdasági integráció (full economic integration).

A regionális integráció folyamata során az államok nemzetek feletti területi alapú szervezetekbe tömörülnek, hogy javítsák együttműködésüket és csökkentsék a közöttük fennálló feszültségeket. Ezek az együttműködések – eltérő módon és mértékben – a személyek, a munkaerő, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlásának megteremtésére irányulnak. A regionalizmus erős szálakkal kötődik a globalizációhoz, de azzal nem azonos.

Az elmúlt évtizedeket a különböző regionális integrációk megjelenése jellemzi. Azok számát mintegy százötven-kétszázra becsülhetjük. Néhány kivétellel a világ mintegy kétszáz országa vesz részt valamilyen nemzetközi integrációs intézményben (egyesekek többen is) vagy megállapodásban. Közülük tucatnyi tekinthető sikeres (azaz gazdasági tekintetben hatásos) regionális integrációnak (NAFTA, ASEAN, Mercosur stb.). Ezek a szabadkereskedelmi társulásoktól kezdve a gazdasági unió különböző formáiig terjednek. (A többség többnyire kétoldalú szabadkereskedelmi szerződés.)

Az EU a több tucat regionális integrációs szervezet közül kiemelkedik. Kifejlett egységes piacot hozott létre. A gazdasági unió tekintetében az egységes valuta kialakításáig jutott el. (A huszonnyolc tagország közül 2016-ban tizenkilenc tagja az euróövezetnek. Ugyanakkor ezek az országok az EU GDP-jének közel 80%-át teljesítik.) Az EU több mint egyszerű nemzetközi szervezet. Az EU intézményi rendszere számos nemzetek feletti elemet tartalmaz.

A globális és regionális integráció egymásra rétegződik. Szoros összefüggésben és kölcsönhatásban van. Bizonyos vonatkozásokban egymást ellentételezi. A globális és az államok közötti regionális integráció együttesen a nemzetközi integráció.

A globalizáció hosszú és komplex történelmi folyamat. Annak a globális integráció egyik alapvető dimenziója. Ez utóbbi nagyjából az utóbbi fél évszázadban alakult ki. A globális és a regionális nemzetközi integrációs folyamatok a második világháborút követő évtizedekben bontakoztak ki.

Az integráció önmagában sem új jelenség. A nemzetek integrálódás és a nemzeti államok kialakulása közötti összefüggés aligha tagadható. A globális integráció az általános globalizációs folyamat új szakaszát jelzi.

2. EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÉS NÖVEKEDÉS

Az európai gazdasági integráció háttérében meghúzódó legfontosabb vezérelv az európai piacok egyesítése volt. A nagyobb piactól a vállalati hatékonyság javulását, hosszabb távon pedig a gazdasági teljesítmény növekedését várták.

A gazdasági integráció részét képező liberalizáció (a partnerországok közötti kereskedelmi és egyéb korlátok felszámolása) megszünteti a piacok elaprózottságát. A vállalatok számára új piacok nyílnak meg. Egyre nagyobb tér nyílik a méretgazdaságosságból származó, illetve további előnyök kihasználására.

A gazdasági integráció koncepcionális váza a következő: a versenytársakhoz mérten kis (vagy legfeljebb közepes) méretű nemzeti piacok a négy alapszabadság intézményi konstrukciója (az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása) alapján egyre inkább kontinentális piaccá egyesülnek. E kontinentális (belső) piacon – a korábbi elkülönült nemzeti piacokhoz képest – lényegesen intenzívebbé válhat a gazdasági verseny. Az intenzívebb verseny megnöveli a piaci szereplők teljesítménykényszerét, megköveteli a hatékonyság javítását. E mikro-szintű hatékonyságjavulás szükségképpen elvezet a makrogazdasági hatékonyság, annak révén a nemzetgazdasági teljesítmény növekedéséhez. E mechanizmus sikeres működése megteremti a jólét folyamatos növekedésének a lehetőségét. (Ld. 1.ábra.)

1. ábra: Az európai gazdasági integráció logikai váza

Forrás: Halmai (2013)

Ugyanakkor az egyes tagállamok, s különösképpen az egyes régiók versenyképessége nagymértékben eltérő. A piaci alapú integráció zavartalan működéséhez felzárkózási esélyt szükséges nyújtani a kevésbé versenyképes térségeknek. Valójában a négy alapszabadságra alapozott belső piaci modell sikeres működése csak széles körű konvergencia-folyamatok mellett lehetséges. Azok hiányában a személyek szabad mozgása kezelhetetlen méretű migrációs folyamat kialakulásához vezethetne. A felzárkózás, a versenyképesség növelése mindenképp az érintett tagállam, illetve régió feladata és felelőssége. E folyamatok azonban az integráció rendszere révén is támogatást kapnak a kohéziós politika révén.

A gazdasági integráció javítja az összekapcsolódó gazdaságok hatékonyságát, s egyben hozzájárul azok növekedéséhez. A megnövekedett piacon nagyobb lehetőség nyílik a méretgazdaságossági előnyök kihasználására, a hatékonyság javítására. Ebben jelentős szerepet játszhat a megnövekedett tényező mobilitás, az alacsonyabb kereskedelmi költségek, valamint az intenzívebb gazdasági verseny szerepe a hatékonyság növekedésében.

A gazdasági növekedés forrásai a munka, a tőke, illetve e tényezők termelékenységére. A kevésbé fejlett gazdaságokban az addig alig kihasznált munkaerő-tartalékok mozgósítása, illetve

a felhalmozott tőkeállomány növelése is érzékelhető gazdasági növekedést eredményez. E növekedés üteme általában meghaladja a legfejlettebb országokét. Azaz a kevésbé fejlett gazdaságok gyorsabb növekedési pályán haladva közeledhetnek, fokozatosan felzárkózhatnak a fejlettebbek szintjéhez. (Ezt nevezzük „felzárkózási növekedés”-nek.) Minél inkább elfognak a munkaerő-tartalékok, illetve mérséklődik a felhalmozott tőke hozadéka, annál inkább döntő jelentőségűvé válik a növekedési tényezők jobb kihasználása, a termelékenység növekedése. Ugyanakkor a leginkább sikeres felzárkózási növekedési teljesítmények általában *egyidejűleg* feltételezték a bevont munka és tőke növelését, illetve a termelékenység gyors javulását.

Az 1950 és 1973 közötti időszak (az európai növekedés „aranykora”) kivételesen magas növekedési ütemet hozott. (ld. 1. táblázat.) A jelzett időszak előtt és után is a növekedési ütem legfeljebb évi 2,6% volt. A gazdasági növekedés aranykora az európai integráció mindeddig talán legintenzívebb szakasza volt. Mindez elgondolkodtató az integráció és a gazdasági növekedés összefüggése tekintetében is.

1. táblázat: Európai ^{a)} növekedési szakaszok (évi átlag százalékban)

Időszak	GDP ^{b)}	Egy főre jutó GDP	Egy munkára jutó GDP ^{b)}
1890–1913	2,6	1,7	1,6
1913–1950	1,4	1,0	1,9
1950–1973	4,6	3,8	4,7
1973–1992	2,0	1,7	2,7

Megjegyzés:

a) Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország évi súlyozott átlaga.

b) Reálértékben.

Forrás: Crafts és Toniolo (1996) p.2.

Az 1950–1973-as időszakban a bruttó hazai termék (GDP) növekedési üteme - a korábbi időszakhoz képest - több mint háromszorosára, az egy főre jutó GDP növekedésének üteme pedig csaknem négyszeresére növekedett. E dinamika esetén az egy főre jutó jövedelem 18,6 év alatt nő kétszeresére. Ilyen ütem esetén átlagos élettartamot feltételezve az egy-egy egyén számára életszínvonal megnégyszereződhetne, az egy órára jutó GDP pedig csaknem ötszörösére bővíülhetne.

Az aranykor a felzárkózási növekedés időszaka volt. A vezető ország az Egyesült Államok volt, ám az 1950-es évektől egészen az 1990-es évtized közepéig az európai országok csökkentették jövedelmi és termelékenységi elmaradásukat. Ebben az időszakban jelentős konvergencia valósult meg az egy főre jutó GDP, illetve az egy ledolgozott munkaóra jutó GDP tekintetében. Ld. 2. táblázat.)

2. táblázat: A kibocsátás és a termelékenység növekedési ütemei az EU15-ben és az USA-ban (évi százalék)

	GDP ^{a)}	GDP/fő ^{a)}	GDP/dolgozó ^{a)}	GDP/ledolgozott munkaóra ^{a)}
1950–73				
EU15	5,97	4,05	4,15	4,80
USA	3,92	2,45	2,30	2,56
1973–95				
EU15	2,25	1,89	2,00	2,69
USA	2,86	1,80	1,12	1,28
1995–2007				
EU15	2,58	1,80	0,92	1,17
USA	3,17	2,11	1,92	2,05

Megjegyzés: a) Reálértékben számított GDP.

Forrás: Crafts (2012)

Azok az intézmények és gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek az élvonaltól távolabb elhelyezkedő gazdaságot élénkítik, sok tekintetben különböznek az *élvonalhoz közeli gazdaság* számára megfelelőitől. Az élvonaltól távolabb elhelyezkedő gazdaságok esetében különösen fontossá válik a piaci verseny erősítése, a magas minőségű oktatás kiépítése, továbbá az intézmények és politikák reformja. Ám a szükséges alkalmazkodás sok nehézséggel jár. Nagy figyelmet igényel az útfüggőség, a történelmi örökség. A szükséges változások gyakran csak lassan és tökéletlenül érhetőek el. Ezért a felzárkózási növekedés e körülmények között akadozhat. (Az egy főre jutó GDP mind Nyugat-Európában, mind Japánban 2007-ben hasonló arányt képviselt az Egyesült Államok szintjéhez képest, mint 1973-ban.)

A felzárkózási növekedés üteme jelentős mértékben csökkent, ám nem szűnt meg. Az aranykort követő két évtizedben a munkatermelékenység továbbra is gyorsabban nőtt Európában, mint az Egyesült Államokban.

Ám a felzárkózás az egy főre jutó GDP-ben csaknem teljesen eltűnt. Az eltérés a munka mennyiségének lassabb növekedésével magyarázható az európai országokban: a munkanélküliség megnőtt, a munkában töltött évek száma, illetve az átlagos munkaidő pedig lecsökkent. (A korai nyugdíjazás elterjedése, a szabadság időtartamának növekedése, a heti munkaidő rövidítése egyaránt ebben az irányban hatottak.) Mindezek mögött *piaci torzulások és a preferenciák különbségei* egyaránt megtalálhatóak. Egyrészt a strukturális munkanélküliség hosszú távú alakulása érdemel figyelmet. Arra a politika is hatást gyakorol a munkanélküli ellátások, illetve a munkát terhelő adók meghatározása révén. Az 1960-as évek vége és az 1990-es évek eleje között – alapvetően a makrogazdasági problémákra történő hivatkozással – alkalmazott politikák (munkaidő-szabályozás, foglalkoztatás-védelem stb.), illetve a kollektív alkumechanizmusok egyaránt a munkakínálat csökkenése irányában hatottak.

A *termelékenységi különbség (rés)* az Egyesült Államokkal szemben ebben az időszakban tovább szűkült. A *termelékenység növekedése azonban lelassult* az EU tagállamaiban.

Mindeközben megnőtt a szakszervezetek alkuereje, nőtt a foglalkoztatottak védelme. A hozzáadott értékben nőtt a munka aránya. Egyidejűleg megszűnt a rögzített árfolyamok rendszere, általánossá vált a valuták lebegése, s megnőtt a tőke mobilitása is. Időközben az európai gazdaságok szerkezeti merevségei lelassították az innovatív technológiák alkalmazását.

Ugyanakkor a felzárkózási növekedés, majd az 1970-es évektől kezdődő makrogazdasági zavarok nagymértékben megemelték a *szociális védelem iránti igényt*.

Az *európai felzárkózási növekedés* központi szerepet töltött be az integráció felívelő szakaszában, majd fokozatosan kifulladt az 1980-as évektől kezdődően. E *rejtett erózió* több évtizednyi lappangó folyamat után az új évezred kezdetén – az európai versenyképesség és a globalizációhoz történő alkalmazkodás problémáinak kiéleződésével párhuzamosan – egyre nyíltabb formában jelent meg.

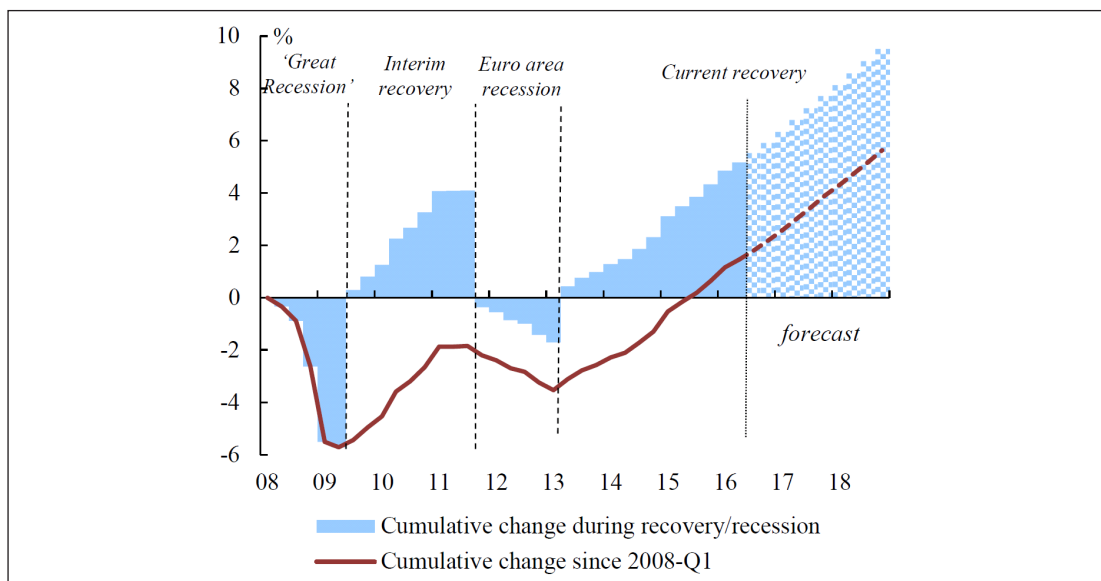
A *termelékenységi rés* az Egyesült Államok és az EU között csekély számú iparágban összpontosul: az elektronikai berendezések előállítására, a nagy- és a kiskereskedelemre; az ingatlan- és egyéb üzleti szolgáltatások, illetve a pénzügyi szolgáltatások területén. A termelékenység növekedése a legutóbbi két évtizedben egyre erősebben az innovációval, és a technológia élmezőnybe tartozó országokból történő tovagyrúzásával áll összefüggésben. A termelékenységi különbségek fő okai a termék- és munkapiacok működési eltéréseiben, az Egyesült Államokban magasabb intenzitású versenyviszonyokban, illetve az európai részpiacok túlszabályozásában azonosíthatók. Lényegesek az innovatív szektorok adminisztratív és pénzügyi belépési korlátai.

E súlyos strukturális termelékenységi problémák, a globalizáció folyamatához történő nem kielégítő mértékű alkalmazkodás a gazdasági növekedési ütem tartós és lényeges mértékű csökkenéséhez vezettek az EU egyes tagállamaiban.

3. A LEGUTÓBBI PÉNZÜGYI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG TANULSÁGAI: ELHÚZÓDÓ, DIFFERENCIÁLT KILÁBALÁS

A 2008-ban kezdődött pénzügyi és gazdasági válság során a növekedési feszültségek felfokozódtak, s új szakaszba kerültek. Az európai országokban súlyosbodó növekedési problémák jelentek meg, egyes tagállamokban növekedési krízis alakult ki. A kilábalás azóta megindult, ám a helyreállítás lassú és részleges lehet. (A recesszió és a kilábalás irányait az euróövezetben a 2. és a 3. ábra foglalja össze. Az egyes tagállamok teljesítményét pedig a 4. ábra mutatja be.)

2. ábra: A GDP reálértékének alakulása az euróövezetben a válság és a kilábalás időszakában

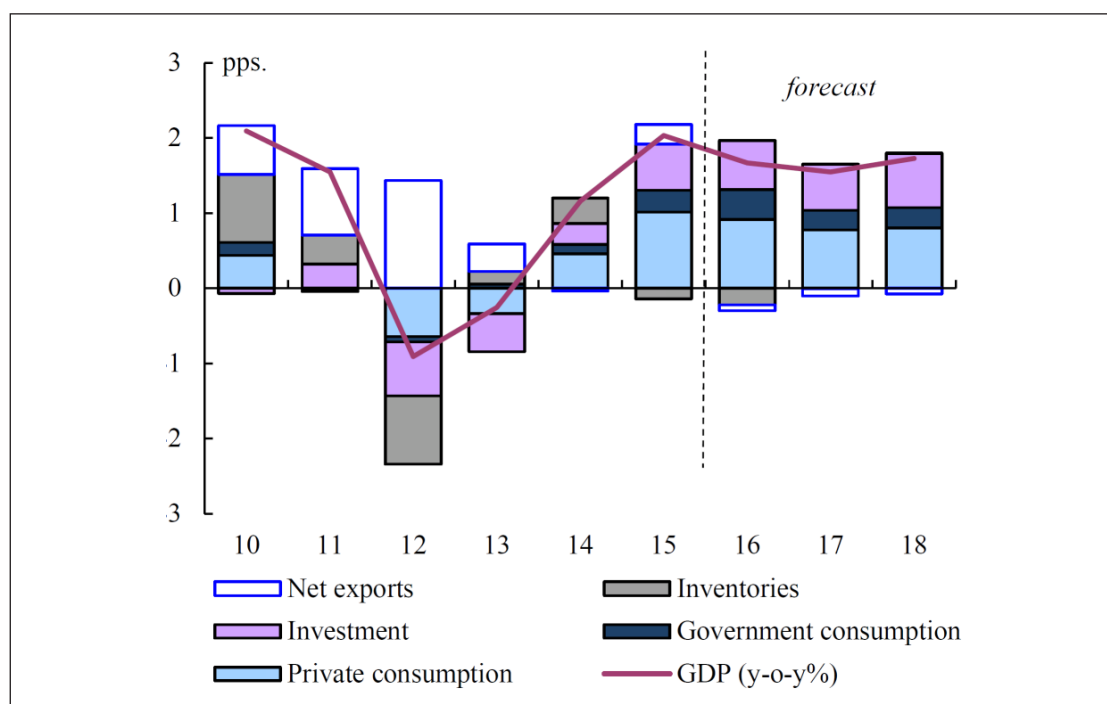

Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

A szakaszok megnevezése: great recession: „nagy recesszió”; interim recovery: közbülső helyreállítás; Euro area recession: euróövezeti recesszió; Current recovery: a kilábalás jelenlegi szakasza; Cumulative change during recovery/recession: kumulatív változás a helyreállítás/recesszió alatt; Cumulative change since 2008-Q1: kumulatív változás 2008. első negyedévtől; forecast: előrejelzés.

Megjegyzés: Az ábrán a piros vonal mutatja a bruttó hazai termék (GDP) reálértékének változását a 2008. évi bázishoz képest. Jól láthatóak a konjunktúra-ciklus szakaszai: a 2009. évi recesszió és mélypont, az azt követő átmeneti (interim) helyreállítás 2010-2011-ben, majd 2012-2013-ban az újabb recesszió (a dupla W) az euróövezet periferiáján kialakuló szuverén (állam-) adósság-krízis eredményeképpen, végül 2013- végétől a már tartósnak nevezhető, ám tagállamonként differenciált kilábalás. Az is látható, hogy a 2008. évi kibocsátást az euróövezet átlagában csak 2015-ben érték el újra.

3. ábra: A reál GDP szerkezetének alakulása az Európai Unióban

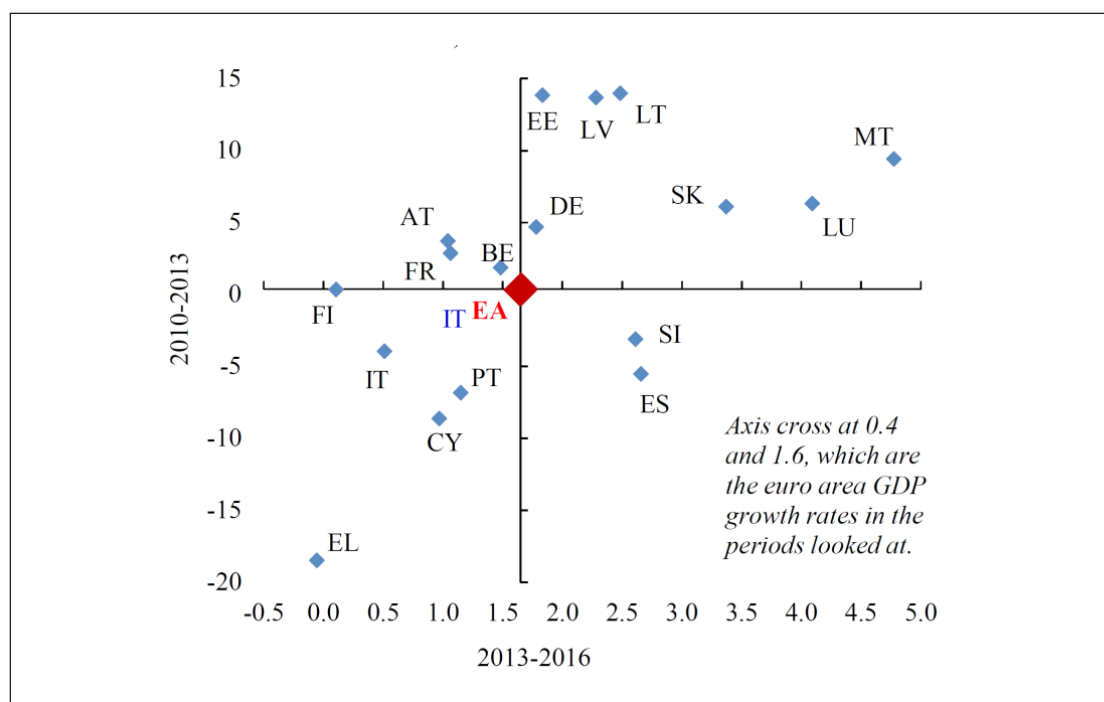

Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

Megnevezések. pps.: százalékpont; forecast: előrejelzés; Net export: nettó export; Investment: beruházás; Private consumption: magánfogyasztás; Inventories: készletek; Government consumption: kormányzati fogyasztás; GDP (y-o-y%): a GDP (évi) növekedési üteme

Megjegyzés: A kibocsátás különböző alkotórészei eltérő dinamikát mutatnak a konjunktúra-ciklus során. A recesszió, illetve az azt követő kilábalás kezdeti időszakában a nettó export nő, a belföldi felhasználás pedig csökken. Ez a fizetési mérleg alkalmazkodás szükségszerű mechanizmusa. A belső felhasználásból a készletek alakulása követi közvetlenül e dinamikát: recesszió időszakában a készlet szint csökken a gazdaságban. A kilábalás kezdetén először azt kell pótolni. A belső felhasználás csökkenését részben mérsékelheti a kormányzati vásárlások növelése, mint anticiklikus beavatkozás. Az egyensúly helyreállítása és a strukturális alkalmazkodás beindulása nyomán válhat fenntarthatóvá a kilábalás, s nőhet ismét a magánfogyasztás és a beruházás.

4. ábra: A reál GDP növekedése az euróövezetben (2010-2013, illetve 2013-2016. között)

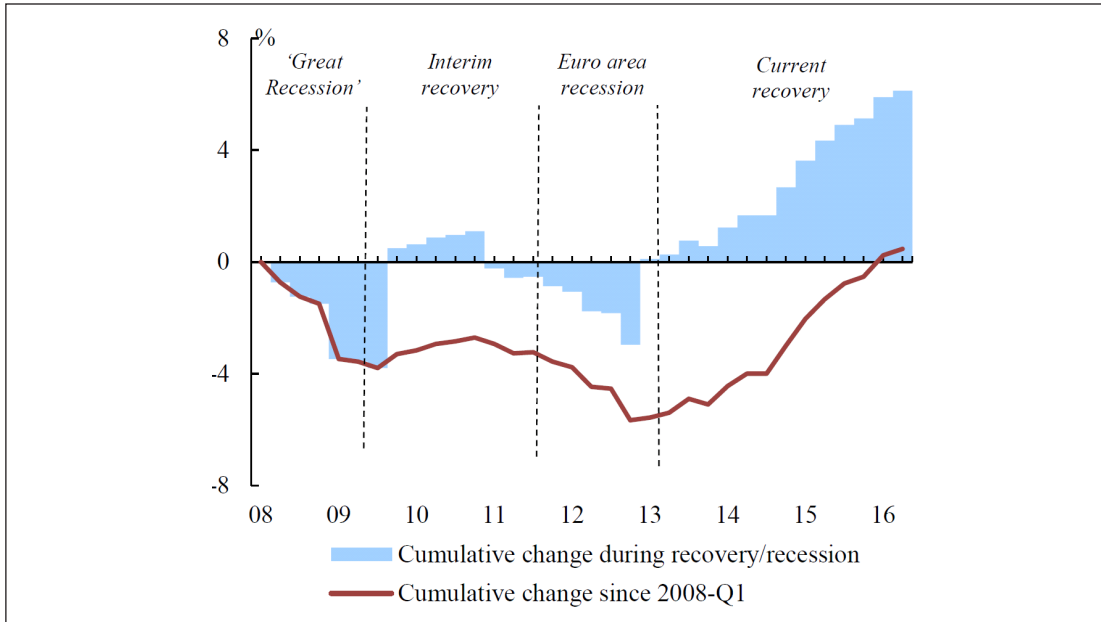
Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

Megjegyzés. A koordináta rendszer tengelyei 0,4%-nál, illetve 1,6%-nál, az euróövezet átlagos növekedési üteménél szerepelnek. A vízszintes tengely fölött elhelyezkedő országok a 2010-2013-ban., míg a függőleges tengelytől jobbra elhelyezkedő országok 2013-2016-ban az euróövezet átlagánál gyorsabb növekedési ütemet teljesítettek. Az ábra baloldali alsó részén található – jellemzően a szuverén adósságkrízis által érintett – tagállamok nyújtották a leggyengébb növekedési teljesítményt a vizsgált időszakban az euróövezetben. A legjobbat pedig a jobb felső részben elhelyezkedő tagállamok. Ám utóbbiaknál látni kell: a balti országok különösen nagy 2008-2009. évi visszaesés után nyújtottak magas növekedési teljesítményt. Figyelemre méltó viszont a kilábalás üteme Németország, Szlovákia és Luxemburg esetében.

A 2008. évi válságot közvetlenül megelőző években az átmenetileg rendkívül mérsékelt tőkeköltségek a beruházási ráta magas szintjéhez vezettek az EU tagállamokban. Ez a *beruházási csúcs döntően a nem exportálható javak és szolgáltatások* (mindenekelőtt az ingatlanágazat) területén valósult meg. A gazdaság túlfűtöttsége *eszközár-buborékképződéshez* vezetett. Egyes tagállamokban rendkívül magas ingatlanárak alakultak ki. A keresletet jelentős részben hitelek fedezték. Egyre újabb ingatlanfejlesztések indultak.

A krízis kirobbanásával a *visszaesés* (recesszió) és az *alkalmazkodás* elkerülhetetlenné vált. A buborék kipukkadt. Az ingatlanárak zuhanni kezdtek. A jelzáloghitelek mögött álló fedezet elolvadt. Kényszerértékesítések kezdődtek. A fejlesztések leálltak. Mindez súlyos zavarokhoz, a munkanélküliség növekedéséhez, a hitelrendszer megrendüléséhez, a gazdaság recessziójához vezetett. (A válság kitörése után visszaeső, majd csak lassan helyreálló fogyasztás alakulását jól jellemezheti a kiskereskedelmi értékesítés volumene, ld. 6. ábra. A beruházások alakulását a 7. ábra, az építési beruházásokét a 8. ábra jelzi. A 9. ábra pedig a foglalkoztatás változásait mutatja.)

6. ábra: A kiskereskedelmi értékesítés volumenének változása a recesszió és a helyreállítás során az euróövezetben

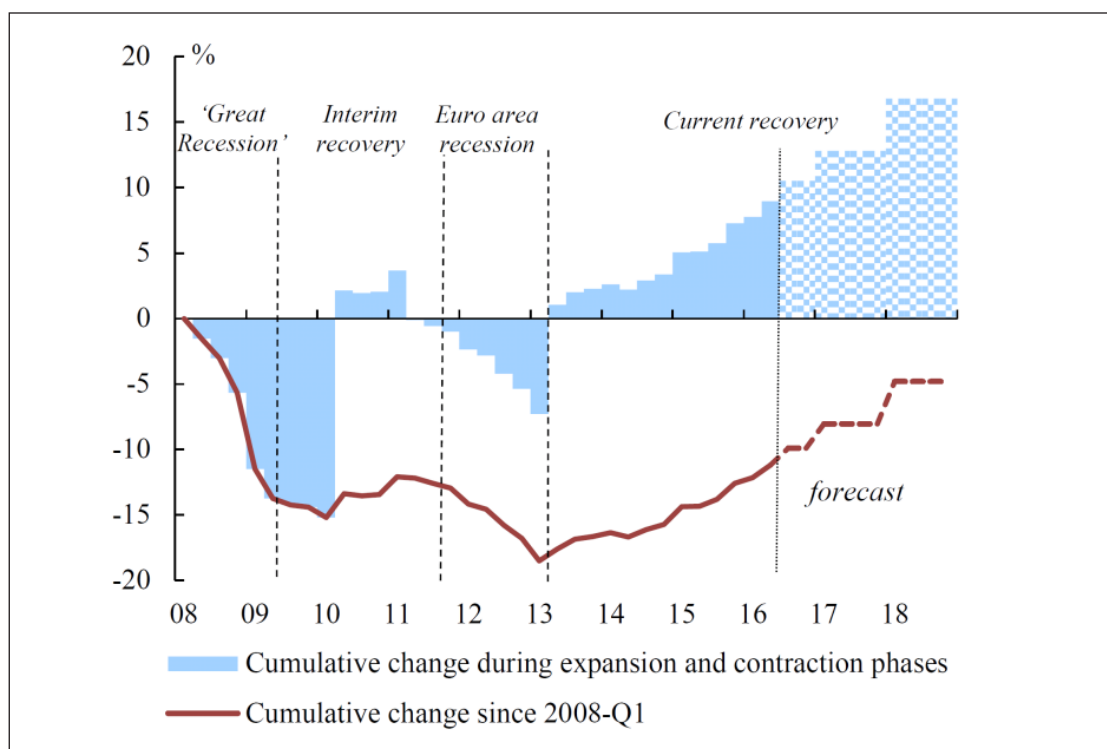

Forrás: *European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.*

Megjegyzések. Az ábrán szereplő megnevezéseket ld. a 2. ábránál.

Az ábra a kiskereskedelmi értékesítés alakulását mutatja az euróövezetben. Jól látható, hogy a kiskereskedelmi értékesítés volumene egészen 2016-ig elmaradt a 2008. évitől. A fogyasztás alakulása fontos szerepet játszott az alkalmazkodásban. Különösen nagy terheket viseltek a szuverén adósságházis által érintett országok lakosai. Az elhúzódó és fájdalmas alkalmazkodás nem volt felesleges. Immár fenntarthatónak tűnik a kilábalás. Ám annak üteme és jellege az egyes tagállamok között erőteljesen differenciált. Ugyanakkor az alkalmazkodás legnagyobb terheit viselő társadalmakban reformfáradtság alakulhat ki. Egyidejűleg felerősödhet az egyszerűnek és könnyűnek tűnő válaszokat megfogalmazó populista erők befolyása.

7. ábra: A beruházások alakulása az euróövezetben

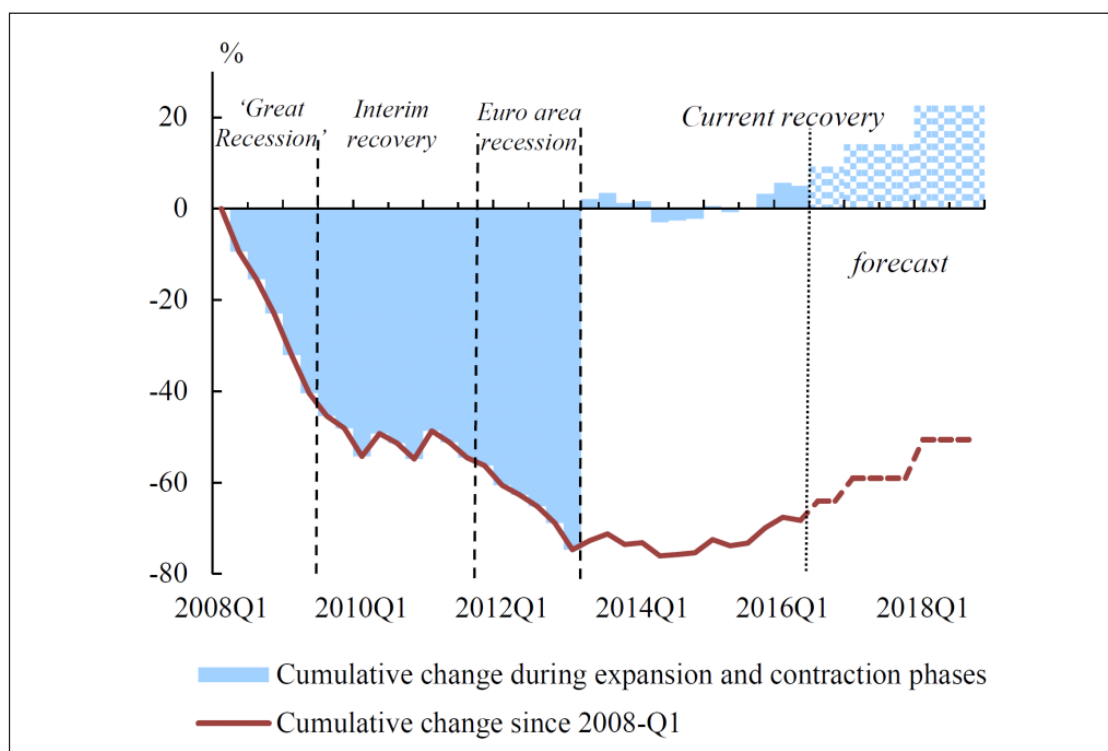

Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

Megjegyzések. A megnevezéseket ld. a 2. ábránál.

Az ábrából kitűnik, hogy a beruházások volumene az euróövezetben még a következő két évben sem éri el a 2008. évi szintet. A beruházások növelése az európai növekedés erősítésének fontos tényezője.

8. ábra: Építési beruházások az euróövezetben

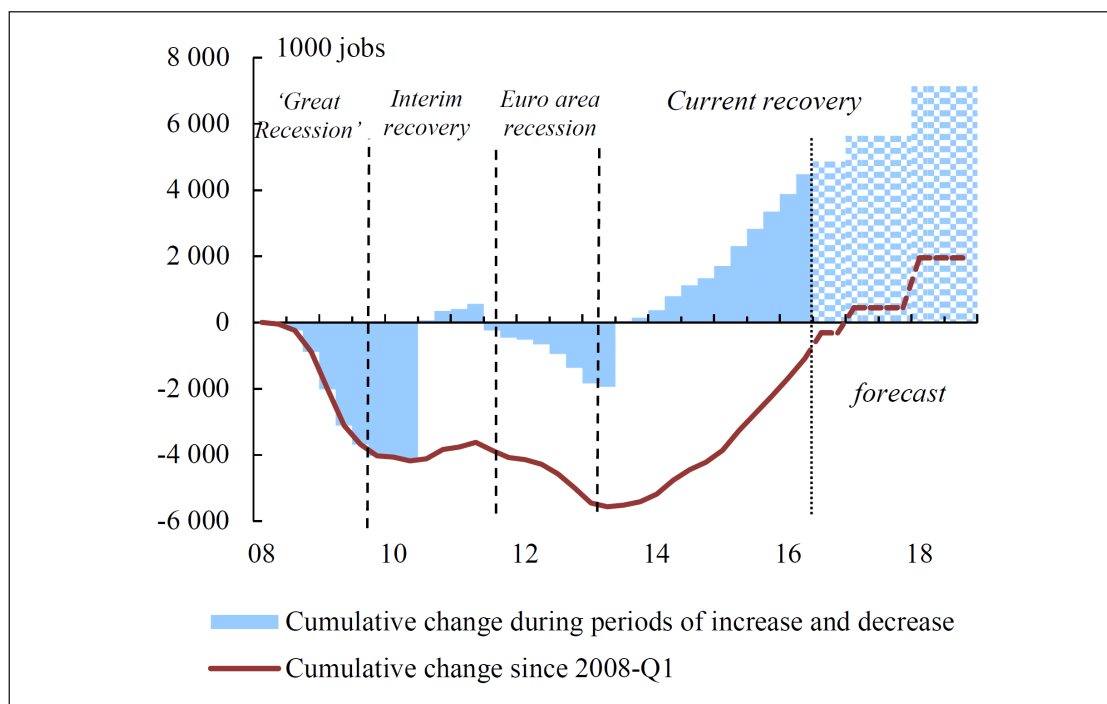

Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

Megjegyzések. A megnevezéseket ld. a 2. ábránál.

A beruházások visszaesésének alapvető tényezője az építési beruházások volumenének csökkenése az euróövezetben. Annak hátterében elsősorban a lakóingatlan-buborék kipukkadása áll. Az építési beruházások az előrejelzések szerint a következő két év során sem érik el az euróövezetben a magas 2008. évi szintet.

9. ábra: A foglalkoztatottság alakulása az euróövezetben (változás 1000 munkahelyben)

Forrás: European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.

Megjegyzések. A megnevezéseket ld. a 2. ábránál.

Az ábrából látható, hogy a munkahelyek száma az euróövezetben (piros vonal) még 2016 végén sem érte el a 2008. évi szintet. A dupla W mélypontján mintegy 6 millióval volt kevesebb munkahely az euróövezetben, mint 2008-ban. A munkahelyek száma a következő két évben az előrejelzések szerint a kilábalás folytatódása esetén már a 2008. évi szint fölé emelkedhet.

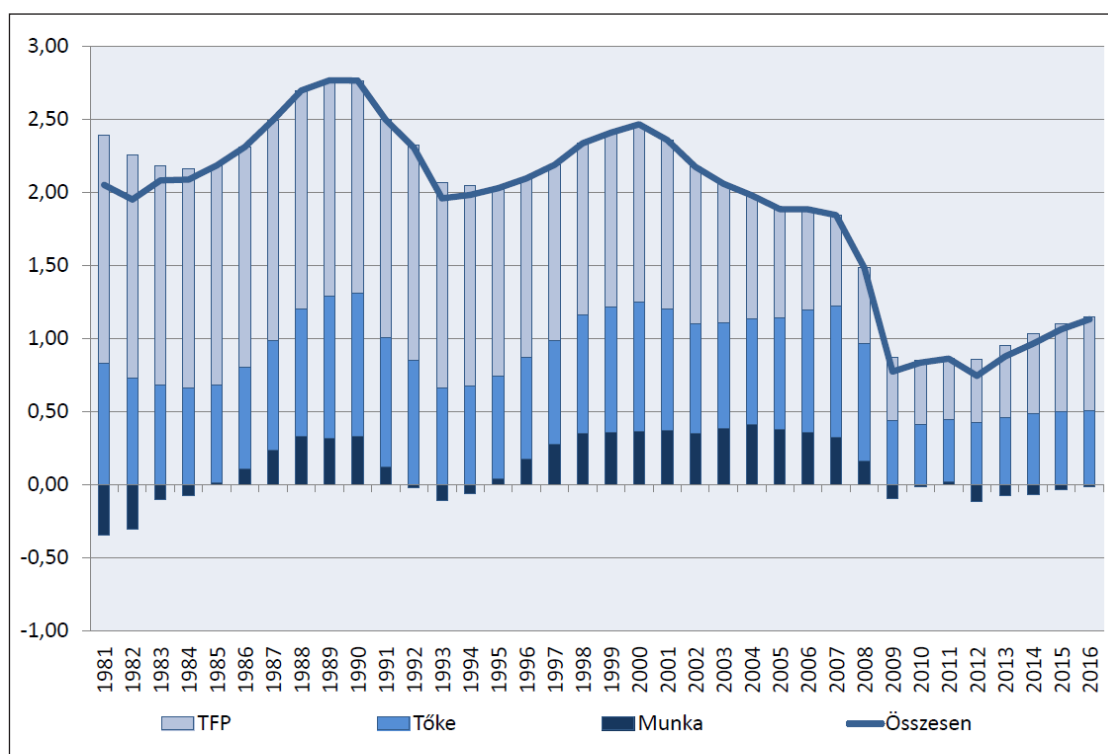
A leginkább érintett tagállamokban e folyamat súlyos külső egyensúlyi problémákkal, a folyó fizetési mérleg jelentős hiányával, növekvő sérülékenységgel járt együtt. Az elkerülhetetlen alkalmazkodás az erőforrások átcsoportosítását követelte és követeli meg a nem exportáló szektorból a forgalmazható javakat előállító ágazatokba. (Ebben az értelemben beszélnek Európában „újraiparosításról”). Az expororientált ágazatok (a növekedés „mozdonyai”) ráadásul magasabb

termelékenységgel működnek, arányuk növekedése a hatékonyságot is emeli. Az erőforrások gyors átcsoportosítása mérsékelheti a növekedési potenciált érő veszteséget. A gyors szerkezeti átalakulást mozdíthatja elő a globális értékláncokba történő integráció. Az átcsoportosítás zavarai pedig az erőforrások romló kihasználásához, a munkanélküliség növekedéséhez vezethetnek.

A válság tehát tisztító hatást fejthet ki, erőforrásokat szabadíthat fel a magasabb hatékonyságú tevékenységek számára. Ezáltal a krízis új esélyt, új lehetőséget is nyújt a teljes tényezőtermelékenység növekedése számára.

A potenciális növekedés üteme az EU27-ben egészen 2013-ig folyamatosan mérséklődött. 2018-ban az egy évtizeddel korábbinak várhatóan csak a fele lesz. (Ld. 5. ábra.) Az EU kibocsátása 2018-ban közel 20%-kal lehet kisebb, mint a válság előtti növekedési ütem fennmaradása esetén lenne.

5. ábra: Növekedési modell az Európai Unióban

Forrás: Halmi (2014)

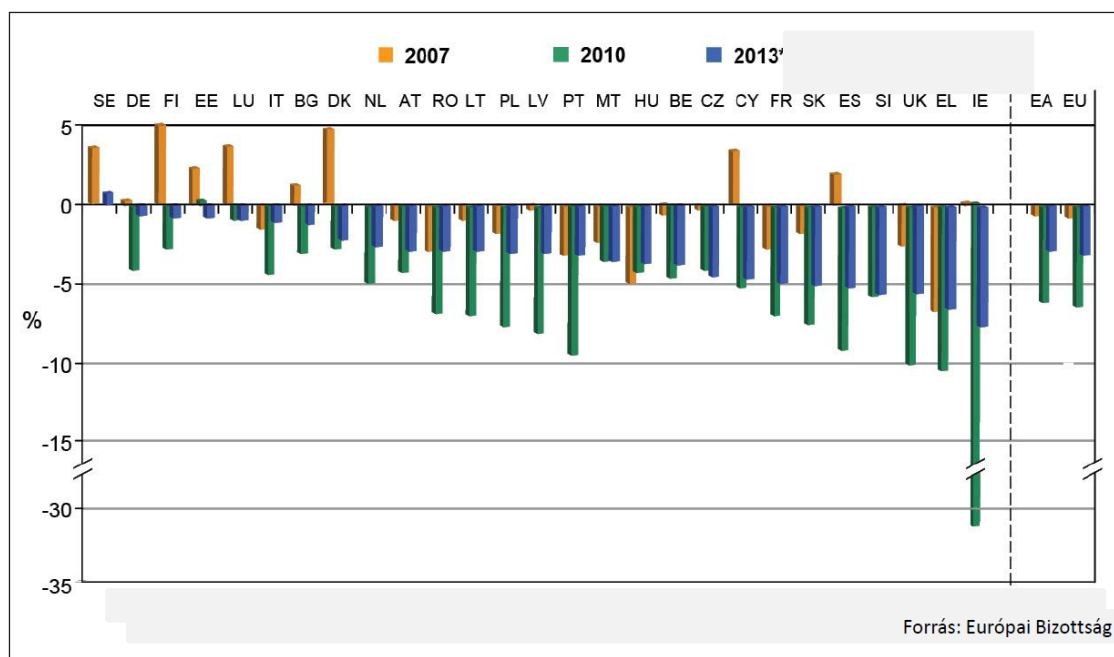
Az alábbi ábra az EU 27 tagállamának potenciális (egyensúlyi pályán fenntartható) növekedését és annak tényezőit mutatja az 1980-as évek elejétől. Az ábra mutatja a potenciális növekedés fokozatos erózióját az ezredforduló után, majd a nyílt növekedési krízist 2008 után. Látható, hogy a válság után a munka már negatív előjellel járul hozzá a további növekedéshez (a munkatényező az ábrán az érintett években a 0 alatt helyezkedik el), míg a tőke-tényező, illetve a teljes tényezőtermelékenység (TFP) hozzájárulása a korábbinak a felét sem éri el. E helyzet fennmaradása tartósan és elhúzódó módon alacsony növekedési ütemet vetít előre az Európai Unióban.

A kilábalás lassú, szaggatott, részleges, s nagymértékben eltérő mértékű az egyes EU-tagállamok között. *A kilábalás után sem áll helyre a válság előtti növekedési ütem.*

A pénzügyi és gazdasági válság tartósan ránehezedik a következő időszakra is. Az erőforrások reallokációja lassú maradhat, ha adottnak tekintjük a mérlegkiigazítás szükségességét, a strukturális merevségek és a bankszektor gyengeségei fennmaradását.

A súlyos pénzügyi krízist követő *kilábalás* 2009 után az EU-tagállamokban is megkezdődött. 2011-ig annak *modellje* a pénzügyi kríziseket követő helyreállítás jellemzői szerint alakult. (ld. 2., 3. ábra.) Annak üteme azonban átlagosan mérsékeltebb volt, mint a korábbi krízisek esetében. E dinamikát döntő mértékben a korlátozott háztartási kereslet és a szoros hitelfeltételek fékeztek. A több sebességgel történő helyreállítás lett a jellemző, az egyes tagállamok közötti jelentős eltéréssel. A kilábalás előrehaladásával egyidejűleg azonban a kezdeti bankkrízis hatása a közpénzügyekre egyre erőteljesebbé vált. Mindezek miatt egyre súlyosabb szuverén adósságkrízis alakult ki. (Az EU-tagállamok államháztartási egyenlegeinek alakulását a 10. ábra, a felhalmozott államadósságok állományát a 11. ábra foglalják össze.) *A banki és a szuverén adósságkrízis közötti kölcsönhatás felerősödése megnövelte a reálgazdaságot érintő hatást. Kedvezőtlen visszacsatolás jött létre a pénzügyi és a reálszektor között. 2011 ősze és 2013 tavasza között mindezek miatt ismét recesszió alakult ki az EU-gazdaság átlagában. (Dupla - double-dip - recesszió)*

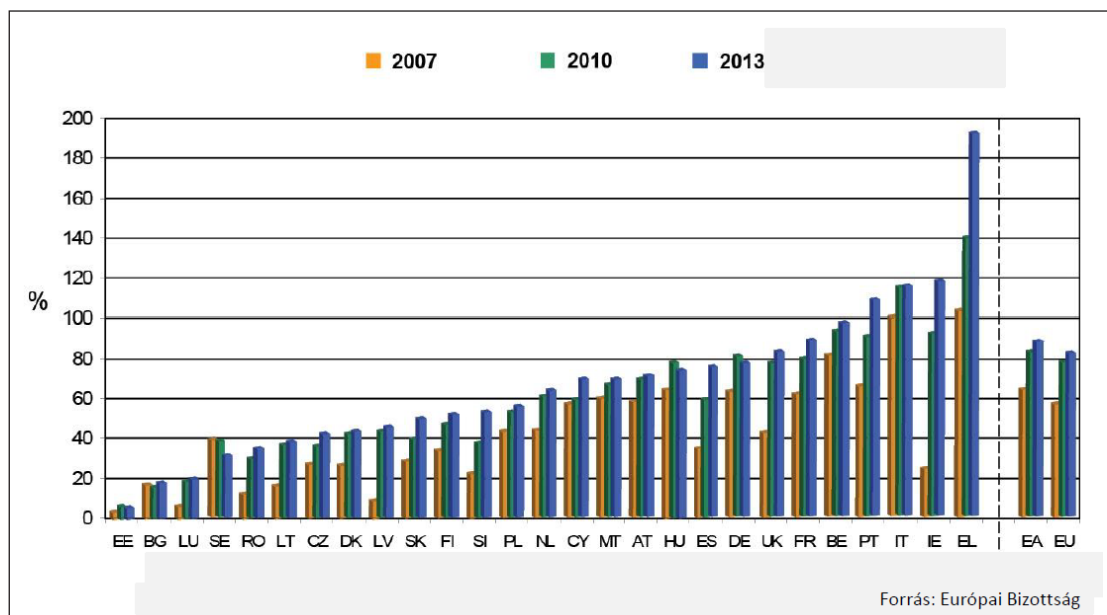
10. ábra: Államháztartási egyenleg a GDP %-ában

Forrás: Halmi (2013)

Az ábra szerint az EU-tagállamok 2007-ben többnyire kedvező államháztartási egyenleggel rendelkeztek. Több tagállam szufficittel (bevételi többlettel) rendelkezett. A 2008-ban kezdődött pénzügyi és gazdasági válság kirobbanása után már a kríziskezelés kerül előtérbe. A drasztikusan csökkenő piaci kereslet stabilizálása érdekében a tagállamok erőteljes fiskális impulzusokat (kölségvetési bevételt mérsékelő és kiadásokat növelő) alkalmaztak. Rekordméretű kölségvetési hiányok alakultak ki (ld. a zöld oszlopokat). A nagyobbik rosszat, a gazdaság összeomlását akarták elkerülni. Ugyanakkor a GDP 10%-át elérő vagy meghaladó államháztartási hiány rendkívüli nagymértékűnek minősül. A 2013. évi értékek már javulást mutatnak. Ám a helyzet differenciált. A szuverén adósságkrízis által leginkább érintett tagállamok egyenlege még általában rosszabb az előírt kritériumnál. (Az előírt mérték legfeljebb a GDP 3%-a.) A tagállamok többsége viszont teljesíti e mutatót. Magyarország volt az egyetlen, amelyik – kényszerű okokból – 2009-ben, azaz a krízis mélypontján kényszerült a deficit csökkentésére. (Ilyenkor a fiskális impulzus prociklikus, azaz a ciklust erősítő hatású.)

11. ábra: Államadósság a GDP %-ában

Forrás: Halmai (2013)

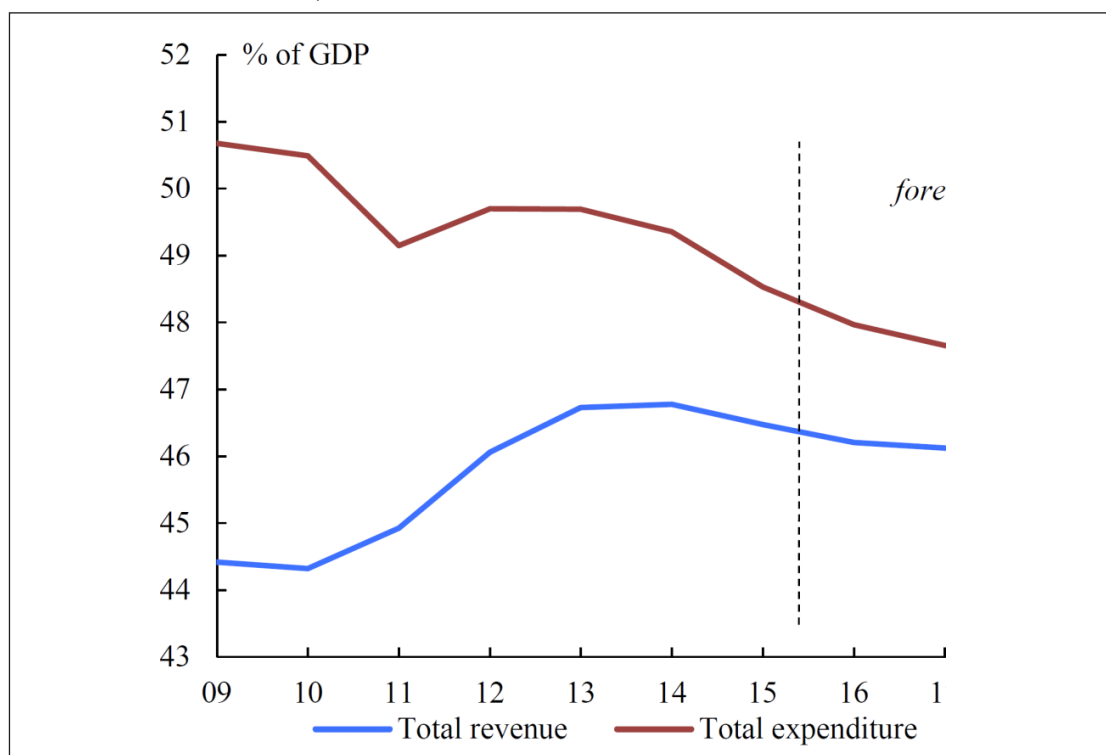
Az előző ábránál bemutatott hatások miatt lényegében valamennyi tagállam felhalmozott államadóssága (azaz felhalmozott múltbeli deficitje) nőtt a vizsgált években. Különösen nehéz helyzetbe kerültek a szuverén adóssághoz közel álló tagállamok. De az euróövezet átlagában és az EU-tagállamok átlagában is meghaladja 2008 után az államadósságok állománya az előírt, a GDP legfeljebb 60%-ában meghatározott arányt.

2011-től tehát az európai krízis folyamataiban a bankszektor problémáiról a hangsúly jelentős részben a szuverén adóssághoz közel álló tagállamokra helyeződött át. Ez a mély pénzügyi krízis lényeges jellemzője. E folyamatok felerősödésében – különösen kezdetben – jelentős szerepet tölthettek be az euróövezet intézményi és szabályozási hiányosságai.

Az ingatlanpiaci buborék kipukkadása, egyes pénzügyi eszközök értékének erős csökkenése, a kockázattal kapcsolatos magatartás változása a hitelek újraárazásához és az adósságszintek felülvizsgálatához vezetett. A magánadósságok felhalmozódása a válságot megelőző időszakban, illetve az államadósságok ugrásszerű megnövekedése a pénzügyi krízis kitörése után egyaránt az adósságszint kényszerű mérsékelését (másként: mérlegalkalmazkodást) követelték meg az EU27 országaiban.

Az Európai Unió és az euróövezet tagállamainak átlagában az államadósság (public debt) először 2012-ben megközelítette a GDP kritikus, 90 %-os arányát. (ld. 11. ábra.) Ez az adósság-szint már hosszabb időszakon át is mérsékelheti a potenciális növekedés ütemét. A szükséges *fiskális konszolidáció* pedig – az intézkedések összetételétől és a kiigazító pálya hitelességétől függően nagy eltéréssel – ugyancsak (különösen rövidtávon) mérsékelheti a gazdasági növekedés ütemét. (A fiskális konszolidáció irányzatairól ld. a 12. ábrát.)

12. ábra: Kormányzati bevételek és kiadások az euróövezetben (a GDP %-ában)

Forrás: *European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.*

Jelölések. Kék: összes kormányzati bevétel. Piros: összes kormányzati kiadás.

Az előzőeket is magyarázza az ábra. Látható, hogy a recesszió mélypontján a kormányzati bevételek jóval elmaradtak a kiadásoktól. Azaz szükségképpen költségvetési deficit alakult ki, továbbá nőtt a felhalmozott államadósság. A kilábalás elindulása után elkerülhetetlen az

egyensúly helyreállítása. A fiskális konszolidációnak nevezett folyamat nem egyszerű. Egyidejűleg kell növelni a kormányzat bevételeit, s csökkenteni kiadásait. Mindezt úgy, hogy a gazdasági növekedés fennmaradjon.

Egyetlen tagállam sem lehetett immunis a nagy recesszióval szemben. Ugyanakkor a *kilábalás útjai jelentősen eltérhetnek az egyes gazdaságok között azok sebezhetősége függvényében*: az ingatlanárak erőteljes csökkenésével sújtott országok, az exportorientált nemzetgazdaságok és/vagy a fiskális konszolidációs intézkedések növekvő fontosságú tényezővé váltak a rövidtávú növekedési kilátásokban. Mindennek eredménye *a több sebességgel történő helyreállítás*. Az eltérő teljesítmények nemcsak a fejlett „magországok” és a periféria között, hanem a csoportokon belül is jellemzőek. (Az egyes euróövezeti tagállamok eltérő teljesítményét a 4. ábra jelzi.)

2013 tavaszától az aktuális kibocsátás ismét nő az EU átlagában. Az államkötvény-piacok stabilizálódtak, a hitelfelárak csökkentek. Fontos fejlemény a krízismenedzsment előrehaladása, illetve a gazdasági kormányzás kezdődő reformja az EU-ban, elsősorban az euróövezetben. A gazdasági fordulat *mérsékelt helyreállítás* kezdetének tekinthető. (Ld. 2. és 3. ábra.) E folyamat továbbra is több sebességű. Leginkább a kisebb, exportorientált gazdaságok nőnek. Más országok esetében lassú a kiemelkedés a mély recesszióból vagy az elhúzódó stagnálásból.

4. EURÓPAI NÖVEKEDÉSI PROGRAM

A jelzett alapvető kihívások, strukturális problémák, továbbá a legutóbbi krízis hatásai egyaránt új középtávú növekedési narratíva felvázolását követelik meg. Alapvető kérdés: *hogyan lehet helyreállítani Európa gazdasági prosperitásának háromszögét*: a gazdasági növekedést, a stabilitást és a méltányosságot a nyitott és demokratikus társadalmakban.

A *növekedés* alapvető meghatározó tényezője a jólétnek. Ám fontos annak *stabilitása, fenntarthatósága, továbbá a növekedés eredményeinek széles és tisztességes elosztása a társadalomban*. A *makrogazdasági stabilitás* megőrzése alapvető követelmény, még akár a jövedelemnövekedés átmeneti feláldozása árán is. A *méltányossági* megfontolások szintén elválaszthatatlanok, mert a növekedési folyamat nem élvezhet fenntartott demokratikus támogatást, ha annak gyümölcseit csak szűk privilegizált csoport élvezheti.

Az Európai Unió egésze – a részletesen bemutatott problémák ellenére – viszonylag sikeres volt a globális versenyben, pl. ha az Egyesült Államokkal vagy Japánnal hasonlítjuk össze. A világ legnagyobb exportőreként jól pozícionált az értékláncban; legalábbis az EU gazdaságok egymás közötti mélyebb integrációjának köszönhetően, különösen a közép- és kelet-európai gazdaságok bekapcsolásával.

Jelenleg azonban *Európa súlyos kihívásokkal szembesül a konvergencia és az integrációs mechanizmus megújított, fenntartható alapokra helyezése során.* Európának jobban kell teljesítenie innovációs potenciáljának teljes kihasználásához. A növekedés kedvezőtlen irányzatai Európa lemaradásával fenyegetnek. A tagországok közötti gyengeségek és diszparitások, különösen a szélesebb értelemben vett mediterrán tagországokban súlyosan ránehezednek a növekedési potenciálra. Az európai gazdaság dinamizálását úgy kellene megvalósítani, hogy mindeközben a kilábalás lassú és szaggatott, folytatódik az alkalmazkodás, és az elkerülhetetlen mérlegkiigazítás a magán- és az állami szektorban egyaránt.

Az európai növekedési potenciál és a növekedési modell újjászületésének egyedüli lehetősége az európai gazdaság és társadalom működési módjának mélyreható, a gazdasági növekedést támogató strukturális reformok révén történő megújítása. (Az európai növekedési potenciál alapproblémáit, s a legutóbbi három és fél évtized fő irányzatait az 5. ábra jelzi.) A tudástechnológia élvonalában működő országoknak szükségük van az *innovációra* a növekedéshez és az életszínvonal növeléséhez. Mindebben alapvető a gazdasági verseny, a vezető egyetemeken történő posztgraduális képzések, továbbá a K+F beruházások (különösen a magánberuházások) szerepe. E tényezők meghatározó jelentőségűek a globális versenytársakkal szembeni rés zárásában. E célok elérését nem könnyítik meg a szűk költségvetési kényszerek és a magasabb kockázati felárak.

A fenntarthatóság feltétele: a növekedés legyen társadalmilag inkluzív, emelkedjen a polgárok széleskörű részvétele a társadalom életében, különösen a munka világában. A generációk közötti tisztesség és méltányosság alapvető jelentőségű a szükséges bizalom megteremtéséhez és a jövőorientált beruházásokhoz. A reformok megfelelő tervezése és sorrendje lényeges a terhek tisztességes megoszlása, a reformok társadalmi és politikai elfogadtatása és keresztülvitele tekintetében. Különösen az adó- és a jóléti rendszerek átalakítására irányuló fiskális konszolidációs erőfeszítések megvalósítása, valamint a közszolgáltatások költséghatékonyságának javítása során nélkülözhetetlen a hatékonyság és a méltányosság összehangolása. *Európának alapvető kihívásokra kell választ találnia, hogy fenntartható új növekedési pályára lépjen.* Ugyanakkor Európa nem léphet hátra a nemzetközi gazdasági integrációban, nem hanyagolhatja el a globális egyensúlyhiányból származó kockázatokat.

Európa jövőbeli növekedési teljesítményének kritikus pontja továbbra is a termelékenység marad. A demográfiai tényezők és a beruházások egyaránt kedvezőtlenül hatnak a növekedési potenciálra. (A beruházások alakulásáról ld. a 7. ábrát.) A szolgáltatások termelékenységének a növekedése lehet a kulcsa *kínálati oldalról* az egész gazdaságra kiterjedő növekedési fordulatnak.

A növekedési fordulatot középpontba állító stratégia döntő mozzanata *a piac működését javító, a növekedési potenciált erősítő strukturális reformok révén a termelékenység gyorsabb növekedésének előmozdítása.* Az erőforrások hatékonyabb felhasználásával egyidejűleg alapvető cél *a foglalkoztatási ráta fenntartható növelése.*

A növekedési potenciált támogató strukturális reformok alapvető eleme *a belső piac jobb működésének megteremtése és az üzleti környezet javításának igénye lehet.* Mindezek eredményeként enyhülhetnek a piaci torzulások, javulhatnak a beruházások, az innováció lehetőségei, erősödhet az EU versenyképessége. Mindehhez mélyreható reformok szükségesek a termék- és a szolgáltatás piacok, illetve az erőforrás piacok, elsősorban a munkaerő- és a pénzpiac területén. Az előbbiekkal szorosan összefüggenek, s azokhoz hasonló jelentőségűek *a tudást és az innovációt előmozdító reformok.*

A növekedési program (jelenleg az Európa 2020) alapján megvalósuló európai és nemzeti reformprogramok a gazdasági kormányzás új dimenzióját eredményezik. (A monetáris integráció és a növekedési programok összehasonlításáról ld. a 3. táblázatot.)

3. táblázat: Gazdasági unió és gazdasági kormányzás

	Monetáris integráció	Növekedési program
Végső cél	Egységes valuta, közös monetáris politika	„Intelligens, fenntartható, inkluzív” növekedés, foglalkoztatás
Közbenső cél	A makrogazdasági stabilitás megteremtése és megőrzése	Oktatás, innováció, K+F kiadások, képzettségi szint, foglalkoztatás, társadalmi befogadás
Módszerek	Stabilitási és Növekedési Paktum – prevenció ág – korrekció ág Makrogazdasági felügyeleti rendszer Euro Plusz Paktum Stabilitási mechanizmusok	Európai Szemeszter Közös célok Nemzeti reformprogramok Beszámolás, benchmarking, közös monitorozás
Eszközök	EU jogszabályok, a Tanács és a Bizottság döntései, Eurogroup	EU, illetve nagyrészt nemzeti (költésvetési kiadások, adózás, szabályozás stb.)

Forrás: Halmi (2013)

E reformok átütő erejű keresztülvitele adhat esélyt az európai növekedési fordulat számára. E reformok az európai növekedési modell megújítását, a globalizáció kihívásaihoz történő fokozott alkalmazkodás lehetőségét nyújtják.

5. A GAZDASÁGI ÉS MONETÁRIS UNIÓ KONSTRUKCIÓS PROBLÉMÁI

Az európai integráció eddigi, több mint hat évtizednyi fejlődésének kiemelkedő lépcsőfoka a gazdasági unió kiépítése. A gazdasági unió az egységes piac vívmányain túl egységes valuta megteremtését, illetve a gazdaságpolitikák koordinációját feltételezi. Az európai integráció folyamatában e magas fokozatot (*Gazdasági és Monetáris Unió*, GMU elnevezéssel) a Maastrichti Szerződés intézményesítette 1992-ben. A GMU kiépítésére három szakaszban került sor. A rendszer emblemikus alapeleme, az euró 1999. január 1-től létezik mint számlapénz, s 2002. január 1-től készpénz formájában. (Az euróövezet alapító tagállamaiban 2002. március 1-től egyedüli fizetőeszközként.)

A rendszer (nevezzük GMU 1.0-nak) *alapvető eleme* az euróövezet országaiban *az egységes (egyetlen) fizetőeszköz, az euró használata*. Az szükségképpen a nemzeti monetáris politika megszűnését, a nemzetek feletti monetáris politika intézményesítését feltételezi. A tagországok az egységes, hiteles és stabil valuta használatából származó előnyöket (élvezhetik az egységes piacon. Megszűnik a nemzeti valutaárfolyam mint a külső sokk elnyelésére alkalmas mechanizmus. A nemzeti fizetőeszköz árfolyamának megszűnése után alternatív mechanizmusok töltik be a makrogazdasági stabilizáló funkciót: az egyes nemzetgazdaságok és régiók rugalmas alkalmazkodása, a termelési tényezők mobilitása, azon belül a rugalmas bérméchanizmus, illetve a fiskális (kölségvetési) stabilizációs funkció működése révén.

A rendszer stabilitásának előfeltétele a *fiskális fegyelem*, az euróövezetbe tartozó országok közpénzügyeinek stabilitása. Nemzetek feletti (szupranacionális) fiskális politika helyett a nemzeti fiskális szuverenitás, illetve a tagállami pénzügyi fegyelem szabályai kerültek intézményesítésre.

Hogyan foglalhatóak össze a rendszer eddigi tapasztalatai? Mindenekelőtt a szabályok ellenőrzésére, még inkább a szabályok megsértésének szankcionálására a legutóbbi nagy válságig csak csekély lehetőség nyílott. Mindez megnövelte a rendszerben rejlő *erkölcsi kockázatot*, a potyautas magatartás lehetőségét.

Ilyen körülmények között a szabályok működése is elhalványulhat. A túlzott költségvetési deficit egyes euróövezeti tagállamok esetében 2008 előtt jellemzővé vált. Ám a szabályok folyamatos megsértése többnyire következmények nélkül maradt.

Sajátos jelenség volt *a hosszú lejáratú állampapírok hozamainak kiegyenlítődése az euró bevezetését követő időszakban*. Míg 1999 (az euró bevezetése) előtt e hozamok jelentősen eltértek, eltérő ország kockázatokat áraztak be, addig 1999 után (illetve a 2002-től euró övezeti tag Görögországban ekkortól) egészen 2008-ig e hozamok (lényegében az ország kockázatok) kiegyenlítődték. Egyidejűleg az egyes érintett országok teljesítménye és az előírt fiskális szabályok teljesítése nagyon eltérő szinten alakult. A hosszú lejáratú állampapírok hozamai ebben az időszakban nem tükrözték e különbségeket. *Azaz sem az előírt szabályok, sem a pénzücök fegyelmező ereje nem érvényesült.*

Az európai pénzücök liberalizálását és az euró bevezetését az országcckázati prémiumok, következésképpen a tőkeköltségek drasztikus csökkenése kísérte. Azaz – már az 1990-es évek közepétől – nagymértékben mérséklődtek a magán- és az állami hitelfelvétel terhei. Az általános eladósodottság – akármelyik okból is alakult ki – hasonló hatásokhoz, makrogazdasági sebezhetőség kialakulásához vezetett.

A hitelexpanzió által finanszírozott fellendülés a nagy bérnövekedés és a magas infláció miatt az ár-versenyképesség romlásához vezetett. Az exporttermékeket előállító vállalkozások versenyhátrányba kerültek és visszaesett teljesítményük. A versenyképesség elvesztése, a hitelexpanzió alapján növekvő belső kereslet és az egyidejűleg megnövekvő import a folyó fizetési mérleg magas és növekvő hiányához vezetett az érintett országokban. (Pl. Görögországban és Portugáliában.)

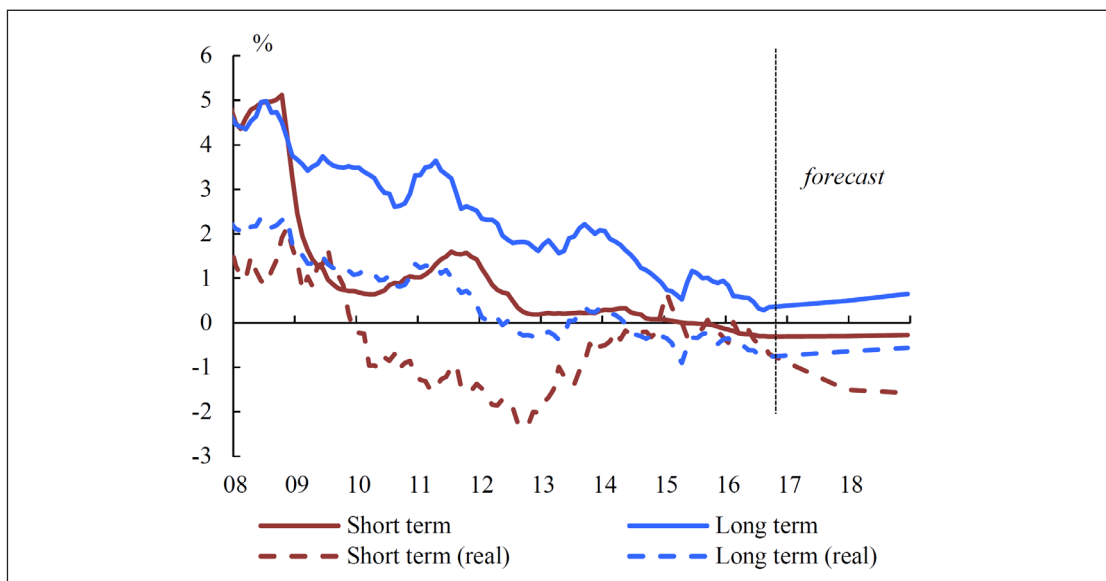
A 2008 őszen kitorrt pénzügyi krízis során e helyzet nem maradhatott fenn. A növekvő bizonytalanságok nyomán a kockázati felárak a sebezhető helyzetbe került tagállamokban élesen megnőttek. A versenyképességi veszteségek, a bankrendszerért veszteségek, továbbá egyes államok esetében – utóbbtól sem függetlenül – kialakuló államadósság-válság (szuverén adósságválság) az átfogó pénzügyi és gazdasági krízis alapvető tényezői voltak. (A szuverén adósságválság fontos sajátosságai kiolvashatóak a 10. és a 11. ábrából.) Mindazok egyúttal a *GMU 1.0 konstrukciós hiányosságainak* kifejezői.

6. VÁLSÁGKEZELÉS ÉS REFORM

A legutóbbi pénzügyi és gazdasági válság meggyőzően bizonyította a tagállamok nagyfokú egymásra utaltságát. Az egész Európai Unióban, de különösképpen az egységes monetáris politikát folytató euróövezetben alapvető követelmény, hogy az egyes tagállamok felelős gazdaságpolitikát, azon belül költségvetési politikát folytassanak, ne fenyegetse a rendszer stabilitását.

Egyrészt jelentős, rövidtávú válságkezelést célzó intézkedések történtek. 2010-ben a tagállamok támogatását célzó ideiglenes mechanizmust hoztak létre, amelyet 2013-tól az *állandó európai stabilitási mechanizmus (ESM)* váltott fel. Az Európai Központi Bank (ECB) a szuverén adóssághoz vezető kitörése után (2012-től) a pénzkínálat jelentős bővítését eredményező monetáris lazítást indított. (A monetáris lazítás eredményeként jelentős mértékben csökkentek a kamatlábak, illetve a reálkamatlábak. Ld. 13. ábra.)

13. ábra: Kamatlábak az euróövezetben

Forrás: *European Economic Forecast Autumn 2016, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels, 2016.*

Megnevezések. Short term: Rövidtáv; Short term (real): Rövidtáv (reál); Long term: Hosszútáv; Long term (real): Hosszútáv (reál); Forecast: előrejelzés.

A folyamatos vonal a nominális (névleges) kamatlábak alakulását mutatja. Mint látható, azok a krízis kezdetén az euróövezetben szokatlanul magasra (5% fölé) emelkedtek. A válságkezelő intézkedések – a recesszió elmélyülésének megelőzése érdekében – először a rövidtávú kamatlábak mérséklésére irányultak. A válság második szakaszát képező szuverén adósságkrízis nyomán az Európai Központi Bank (ECB) széleskörű monetáris lazítást indított. Ennek nyomán jelentős mértékben csökkentek a hosszú távú nominális kamatlábak is. A monetáris lazítás nyomán már negatív kamat is kialakult. E körülmények között a monetáris politika egyre kevésbé képes hatást gyakorolni. A reálkamatláb nem más, mint a nominális kamatláb az infláció ütemével (rátájával) kiigazítva. Minthogy az infláció a recesszió időszakában nagyon lecsökkent, sőt időnként defláció (az általános árszint csökkenése) érvényesült, az euróövezetben a rövid- és hosszú távú kamatlábak egyaránt negatív előjelűek. (A rövidtávúak 2010-től, a hosszú-távúak 2014-től.)

A kiigazítás bér- és árváltozásokat, fiskális konszolidációt és strukturális reformokat igényelt a versenyképesség növeléséhez. E lépések fájdalmas, az érintett országok lakosságát terhelő megszorításokkal járhatnak együtt. Azok hatásai azonban már érzékelhetőek az érintett tagállamok makrogazdasági mutatói, nemzetközi versenyképessége, illetve pénzügyi megítélése tekintetében.

Egyidejűleg jelentős *átfogó (rendszerszintű) reformok igénye és lehetősége* teremtődött meg. A válság kitörése után elfogadott szabályozás – egyebek mellett – a nemzeti költségvetések szorosabb felügyeletét, könnyebben alkalmazható szankciókat, illetve a bajba jutott tagállamok megsegítését célzó új mechanizmusokat tartalmaz. A 2011-ben elfogadott, hat jogszabályból álló csomag megszigorította a Stabilitási és Növekedési Paktumot. Így például megkönnyítették a tagállamokkal szembeni szankciók alkalmazásának a lehetőségét.

A gazdasági és pénzügyi válság időszakában jelentősen megerősödött a *gazdaságpolitikai koordináció* a GMU-n belül.

Az *európai szemeszter* – amely a gazdaságpolitikák uniós szintű összehangolására 2011-ben bevezetett éves jelentéstételi és felügyeleti ciklus – nemzeti és uniós szinten egyaránt a reformok végrehajtásának fontos eszközévé vált. A *makrogazdasági egyensúlyhiány* kezelésére szolgáló eljárás az európai szemeszterbe illeszkedik. Célja, hogy megelőzze az egyensúlyhiányt, illetve még kezelhetetlenné válása előtt kiigazítsa azt. Az eljárás kulcsfontosságú eszközzé vált az európai makrogazdasági felügyelet számára, többek között az ingatlanbuborékok megelőzése, valamint a versenyképesség csökkenésének, a magán- és államadósság növekedésének és a beruházások hiányának korai felismerése terén.

A tartós konstrukciók az EU jogrendszerében igényelnének szabályozást, beleértve az alapító Szerződések megfelelő irányú módosításait is.

7. RENDSZERSZINTŰ REFORM: A TELJES GAZDASÁGI ÉS MONETÁRIS UNIÓ (GMU 2.0) KIÉPÍTÉSE

A reformfolyamatok kereteit a „valódi” *Gazdasági és Monetáris Unió (GMU 2.0)* megteremtésének igénye képezi. Ennek meghatározó fontosságú alapidokumentuma „Az öt elnök² jelentése” volt 2015. június 22-én a GMU megerősítésének programjáról és ütemtervéről.

A GMU szorosabbra fűzésének nagyratörő, egyidejűleg pragmatikus tervei három szakaszban végrehajtandó, konkrét intézkedésekre irányuló javaslatokat tartalmaznak. Azok megvalósítása révén *2025-re lenne elérhető a „teljes” GMU víziója*. E jövőképben – a GMU szilárd és átlátható szerkezetének biztosítása érdekében – a szabályok mellett az intézményeket kívánják a középpontba helyezni.

A három szakasz a következő:

- › *Elmélyítés* (2017. június 30-ig). A versenyképesség és a strukturális konvergencia fokozása, felelős nemzeti és euróövezeti költségvetési politikák előmozdítása, a pénzügyi unió megvalósítása, valamint a demokratikus elszámoltathatóság javítása a meglévő eszközök és a hatályos Szerződések felhasználásával.
- › „*A GMU megvalósítása*”: alapvető konkrét intézkedések elfogadása, mélyrehatóbb reformok a GMU gazdasági és intézményi felépítésének befejezéséhez.
- › *Végső szakasz* (legkésőbb 2025-ig). Valamennyi tervezett lépés teljes megvalósítása után a „valódi, szoros” GMU elérése.

A GMU gazdasági és intézményi struktúrájának kiteljesítéséhez a második szakaszban („Megvalósítás”) jóval hosszabb távú intézkedésekről kell megállapodni. Ennek részeként a szuverenitás és szolidaritás nagyobb fokú megosztására, megerősített demokratikus felügyeletre lesz szükség. A világ második legnagyobb integrált gazdasága nem kezelhető kizárólag szabályokon alapuló együttműködés révén. Ahhoz, hogy az euróövezet fokozatosan a valódi gazdasági és monetáris unió irányába fejlődhessen, a nemzeti gazdaságpolitikai döntéshozatalra vonatkozó szabályok és iránymutatások rendszerétől olyan rendszer felé kell elmozdulnia, amely a szuverenitás megosztásán és közös intézményeken alapul. E közös intézmények többsége már létezik, és fokozatosan betöltheti ezt a feladatkört. A gyakorlat-

2 Az Európai Bizottság, az Európai Tanács, az Eurócsoport, az Európai Központi Bank (ECB), illetve az Európai Parlament elnökei.

ban a tagállamoknak saját nemzeti költségvetésük és gazdaságpolitikájuk egyes elemei tekintetében egyre nagyobb mértékben kell elfogadniuk a közös döntéshozatalt. A gazdasági konvergencia és pénzügyi integráció sikeres folyamatának lezárását követően lehetővé válna bizonyos fokú kockázatmegosztás a közszektorban. Azt egyidejűleg erőteljesebb demokratikus részvételnek és elszámoltathatóságnak szükséges kísérnie mind nemzeti, mind európai szinten. E szakaszos megközelítés azért szükséges, mert egyes nagyobb horderejű intézkedések a hatályos uniós jogi keret (a Szerződések) – kisebb vagy nagyobb mértékű – módosítását, valamint az euróövezeti tagállamok gazdasági konvergencia és szabályozási harmonizáció terén történő jelentős előrehaladását teszik szükségessé.

Az ambiciózus reformprogram *fő céljai* az alábbiak:

- › *Valódi gazdasági unió*: az egyes nemzetgazdaságok prosperitást biztosító struktúrájának kialakítása a monetáris unión belül. A valódi gazdasági unió alappillérei a versenyképességi hatóságok európai rendszerének létrehozása; a makrogazdasági egyensúlyhiány kezelésére szolgáló eljárás szigorúbb végrehajtása; a foglalkoztatás és a szociális teljesítmény középpontba helyezése, továbbá a gazdaságpolitikák szorosabb összehangolása a módosított európai szemeszter keretében. Középtávon – magas szinten meghatározott – közös mutatók alapján erős kötelezettségeken alapuló konvergencia-folyamat előmozdítása a cél az euróövezet egészében.
- › *Pénzügyi unió*: a pénzügyi stabilitás kockázatainak korlátozása és a magánszektorral való kockázatmegosztás garantálja az egységes valuta stabilitását. Az egységes felügyeleti mechanizmus kialakítására vonatkozó célt már teljesítették. Az Egységes Szanálási Mechanizmusról és a kapcsolódó Egységes Szanálási Alapról megállapodás született. Az „elmélyítés” szakaszában kerülhet sor az európai betétbiztosítási rendszer (EDIS) létrehozására, a nemzeti betétbiztosítási rendszerek európai szintű viszontbiztosítási rendszereként. Előbbiek a *bankunió* körébe tartoznak. Kulcsfontosságú prioritás továbbá a *tőkepiaci unió*. Annak célja a vállalkozások számára diverzifikáltabb finanszírozási források megteremtése, illetve a kötvény- és a részvénypiacok integrálása révén a határokon átnyúló kockázatmegosztás megerősítése.
- › *Költségvetési (fiskális) unió*: a költségvetés fenntarthatóságát és a költségvetési stabilizációt egyaránt biztosítja. A fenntarthatatlan költségvetési politikák nemcsak az árstabilitást, hanem a pénzügyi stabilitást is veszélyeztetnék. Az „elmélyítés” időszakában Európai Költségvetési Tanács létrehozását tervezik, Hosszú távon közös makrogazdasági stabi-

lizációs funkciót³ kívánnak kifejleszteni a nemzeti szinten nem megoldható zavarok kezelése érdekében. Ennek révén enyhíthetőek volnának a nagy makrogazdasági sokkok hatásai, növelhető lenne a GMU egészének ellenálló képessége.

- › *Politikai unió*: demokratikus elszámoltathatóság, legitimitáció, az intézményi keretek megerősítése. Az EU, illetve az euróövezet szintjén történő növekvő felelősségvállalás, integráció növeli a tagállamok közötti kölcsönös függőséget. Mindez egyúttal a hatáskörök hatékonyabb megosztását és fokozottabb átláthatóságot igényel. Az országspecifikus ajánlások, a nemzeti reformprogramok és az éves növekedési jelentéssel összefüggésben nemzeti és európai szinten egyaránt szélesebb körű parlamenti részvétel és ellenőrzés szükséges. A tényleges demokratikus legitimitás és elszámoltathatóság alapvető fontosságú az elkötelezettség megerősítéséhez a GMU elmélyítésének első szakaszában, s nélkülözhetetlen a 2. szakaszban. Ez utóbbi során a tervezett kezdeményezések a szuverenitás nagyobb fokú összevonását foglalják magukban. A jövőben létrehozni kívánt euróövezeti kincstár is közös döntéshozatali fórumként működhet.

Mindezek révén egyfelől az egyre inkább globalizálódó világban innováció- és versenyképes, sikeres gazdaságok, illetve egyidejűleg nagyfokú társadalmi kohézió elérése szükséges. A megújuló konvergencia folyamat középpontjában a korábbinál hatékonyabb munkaerőpiac és szociális teljesítmény, növekvő alkalmazkodó- és versenyképesség állhat. A cél az *európai gazdaság visszatérése az erős, fenntartható és társadalmilag kiegyensúlyozott (inkluzív) növekedés, valamint a munkahelyteremtés irányába vezető útra.*

3 Pl. az euróövezet közös költségvetése esetében, amelyben rövidebb távon deficit is lehetséges, ugyanakkor közép-távon nem tartalmazna a tagállamok közötti újraelosztást.

IRODALOM

Angeloni, I., M. Flad–F. P. Mongelli (2007): *Monetary integration of the new EU Member States: What sets the pace of euro adoption?* Journal of Common Market Studies, Vol. 45, No. 2.

Baldwin, R.–Wyplosz, C. (2012): *Economics of the European Integration*. McGraw-Hill, Berkshire.

Buti, M.–Turrini, A. (2015): *17 Three waves of convergence. Can Eurozone countries start growing together again?* VOX CEPR's Policy Portal, 17 April
<http://voxeu.org/article/types-ez-convergence-nominal-real-and-structural>
(2016. december)

Dabrowski, M. (2015): *Monetary Union and Fiscal and Macroeconomic Governance*, European Economy Discussion Paper 013 | September 2015, European Commission DG ECFIN, Brussels.

European Commission (2008), *EMU@10: successes and challenges after 10 years of Economic and Monetary Union*, European Economy

European Commission (2016) *Economic Forecasting, Autumn*, Brussels

Feld, L. P.–Schmidt, C. M.–Schnabel, I.–Wieland, V. (2015): *Divergence of liability and control as the source of over-indebtedness and moral hazard in the European monetary union*, VOX CEPR's Policy Portal, 07 September
<http://voxeu.org/article/divergence-liability-and-control-source-over-indebtedness-and-moral-hazard-european-monetary-union>

Frankel, J.–A. Rose (1998): *The endogeneity of the optimum currency area criteria*, Economic Journal, No. 108. 1009–1025.

Halmai Péter (2006): *Európa esélye: a Lisszaboni Stratégia. Az integrált strukturális reformok hatásai*, In.: Magyar Tudomány, 167. évf. 9. sz. 1057–1071

Halmi Péter (2013): *Európai integráció és szuverenitás. A gazdasági kormányzás új dimenziói.* Magyar Tudomány 174. évf. 4. sz. 411–422.

Halmi Péter. (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok.* Akadémiai kiadó, Budapest.

Jaumotte, F–Sodriwiboon, P. (2010): *Current account imbalances in the southern Eurozone,* IMF Working Paper 10/139, International Monetary Fund, Washington, DC

Laeven, L–Valencia, F. (2012): *Systemic banking crises database: An update,* IMF Working Paper 12/163, International Monetary Fund, Washington, DC.

Wyplosz, Ch. (2015): *The Centralization-Decentralization Issue,* European Economy Discussion Paper 014 | September 2015, European Commission DG ECFIN.

III. MODUL

FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉS

1. A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A gazdasági növekedést meghatározó tényezők beazonosítása azért nehéz, mert nincs kizárólagosan elfogadott növekedési elmélet (az egyik elmélet érvényessége még nem jelenti azt, hogy a másik hibás lenne). Az idők során az elméleti és empirikus kutatások a növekedés számos tényezőjét azonosították (ld. pl. Erdős, 2003). Azok áttekintése és rendszerezése már önmagában is komoly feladat, ezért e cikk csak a legjelentősebb elméleti irányzatok főbb jellemzőinek a bemutatására koncentrál (ld. 1. táblázat).

1. táblázat: A regionális növekedést meghatározó tényezők

Jellemzők Modell	Verseny	Skála-hozadék	Konvergencia/növekedés	Növekedés forrása
Neoklasszikus	Tökéletes	Állandó	Egyetlen egyensúlyi	TFP ¹
Kaldor	Tökéletlen	Növekvő	Eltérő növekedési pályák	Exogén kereslet-növekedés
Új-neoklasszikus	Tökéletes	Állandó	Több egyensúlyi érték (klubok)	TFP
Endogén növekedés	Monopolisztikus	Növekvő	Eltérő növekedési pályák	TFP (fizikai tőke intenzitás növekménye, humántőke felhalmozás és a termelékenység növekedése)
Új gazdaság-földrajz	Monopolisztikus	Növekvő	Különböző növekedési ütemek, eltérő növekedési pályák; Tartós központ-periféria eltérés a regionális fejlődésben	Exportalap, agglomerációs hatások

Saját szerkesztés.

Megjegyzés: 1) TFP: teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity).

A neoklasszikus növekedési modellekben a növekedés kínálatoldali tényezőkre (a területileg azonos, exogén technológia, valamint a tőke- és munkaerő állomány) vezethető vissza. Mivel a tőke és a munkaerő mobil, nem lehet szisztematikus hosszú távú eltérés a régiók tényező-állományának növekedési üteme között (holott ez ellentmond a kiinduló feltevéseknek). A neoklasszikus modellek állandó skálahozadékot (a tőke esetében csökkenő hozadékot) feltételeznek. A tőke csökkenő hozadékára vonatkozó feltevés miatt a tőkével relatíve korlátozottan ellátott (alacsony tőke/munka rátával rendelkező) régiók termelékenységi növekedése gyorsabb, míg a magas tőke/munka rátával rendelkező régióké lassabb (a tőkefelhalmozás növekedésösztönző hatása korlátozott). Egyensúly esetén ezért a régiókban kiegyenlítődik a termelékenység növekedési üteme, ami a technológia fejlődés exogén rátájával lesz azonos.

Ugyanakkor, ha a technológia változása legalább részben endogén folyamat (pl. függ a tudás szintjétől), a régió sokkal lassabban profitálhat a terjedő technológiai változából, ha regionális eltérések mutatkoznak a tudás állományát illetően (Harris, 2008). Ez a felismerés vezetett el a *technológia-rés modellek*hez, amelyekben a technológiailag legelmaradottabb régiókban tapasztalható a leggyorsabb felzárkózás, így itt nő leginkább a TFP. E modellek szerint a tartós regionális növekedési eltérések a TFP területén mutatkozó különbségekre vezethetőek vissza.

Teljes tényezőtermelékenység (TEP): A termelési folyamat összes imputjának hatékonyságát méri. A TFP növekedése renszerint technológiai fejlődés, technológiai innováció következménye.

A neoklasszikus alapokon nyugvó β -konvergencia⁴ (ld. pl. Barro – Sala-i-Martin, 1995) elmélete szerint minden régió egyetlen egyensúlyi értékhez konvergál (vagy nem). A modell alapvetően a felzárkózást teszteli: megvizsgálja, hogy a vizsgált időszak végére csökkent-e a régiók közötti távolság. Az elméletnek azonban komoly korlátai is vannak, amelyek a következők:

- › nem enged meg eltérő egyensúlyi rátákat;
- › nem tudja kezelni az egyensúlyi állapotba eljutott régiókat (amikor a megfigyelt változók együttmozognak a rés további csökkenése/bővülése nélkül);
- › figyelmen kívül hagyja a régiók közötti tovagyrúzó hatásokat.

4 A β -konvergencia a kiinduló jövedelem és a növekedési ráta közötti kapcsolatot mutatja.

Konvergencia, felzárkózás: a konvergencia elmélete szerint a szegényebb gazdaságok sokkal gyorsabban fejlődnek, mint a gazdagabb országok, ezért idővel kiegyenlítődik az egy főre jutó jövedelem. A szegényebb gazdaságok felzárkóznak.

A továbbfejlesztett modellek megpróbálják kezelni ezeket a problémákat (konvergencia klubok, feltételes konvergencia, idősorok alkalmazása stb.). A legújabb neoklasszikus modellek már a területi eltéréseket is igyekeznek figyelembe venni, és így a régiók klubjai vagy csoportjai eltérő növekedési ráta felé tarthatnak. A β -konvergenciamodellek azonban csak a felzárkózás (vagy lemaradás) tényére utalnak, a fejlettségbeli területi eltéréseket nem magyarázzák.

Az 1970-es években kidolgozott *Kaldor-típusú regionális növekedési modellek* már növekvő skáláhozadékat feltételeznek az output és a termelékenység növekedése közötti visszacsatolással (Verdoorn-kapcsolat⁵). A regionális output fő mozgatóereje az exportalap iránti exogén kereslet (a differenciált termékek és szolgáltatások minőségen alapuló versenyképessége), és a régiók egészen eltérő növekedési pályát is követhetnek.

Az *endogén növekedési elmélet* szerint a technológiai fejlődés nem exogén, és az externáliák miatt növekvő skáláhozadékat kell feltételezni (Romer, 1986; Lucas, 1988; Aghion–Howitt, 1998 stb.). Mint arra Krugman (1991) is rámutatott: „az a gazdaság, amelyben mi élünk, sokkal közelebb áll Kaldor kumulatív folyamatok által vezérelt dinamikus világfelfogásához, mint az állandó skáláhozadékat feltételező modellekhez.” A növekvő skáláhozadék miatt az egy főre jutó output növekedése már nem korlátozott, és az egy főre jutó jövedelmek regionális vagy nemzeti konvergenciája sem szükségszerű.

Az endogén növekedési modellek második hullámát Romer (1990), Grossman–Helpman (1991) és Aghion–Howitt (1998) cikkei indították el. Ezek a modellek már a vállalatok mikro-gazdasági környezetét is figyelembe veszik. A tudás kutatás-fejlesztés révén történő felhalmozása költséges folyamat, amely csak akkor térül meg, ha a vállalatok piaci erővel rendelkeznek. E modellek ezért szakítanak a tökéletes verseny feltevésével, és monopolisztikus versenyt feltételeznek⁶.

5 Verdoorn lineáris kapcsolatot feltételez a munkatermelékenység és az output között. A termelékenység és az outputnövekmény hányadosa növekvő skáláhozadékra utal.

6 Az új növekedési modellekről bővebben ld. pl. Meyer, 1995.

A teljes tényezőtermelékenység a gazdaságnak nemcsak a technikai hatékonysági szintjét ragadja meg, hanem az allokációs hatékonyságát is (azaz azt, hogy az ország rendelkezésére álló erőforrások mennyire hatékonyan oszlanak meg a különböző gazdasági tevékenységek között. (Bővebben ld. Boulhol et al., 2008.) *Az egy főre jutó output növekményét ezért alapvetően három tényező határozza meg: a fizikai tőkeintenzitás növekménye, a humántőke-felhalmozás, és a termelékenység növekedése.* Ez a standard (növekedési függvényeken alapuló) növekedési számvitel. Óvatosságra int ugyanakkor a tény, hogy a felhalmozás és a termelékenység növekedése endogén. A növekedést meghatározó másodlagos tényezők között Rodrik (2001) a következő tényezőket említi: integráció és nyitottság (kereskedelem), kultúra és intézmények.

Az új kereskedelmi elmélet (pl. Krugman, 1980; Krugman – Venables, 1990), valamint az új gazdaságföldrajz modellek (pl. Krugman, 1991; Krugman- Venables, 1995; Baldwin et al., 2003) megjelenését követően egyre szélesebb körben ismerték el a területi dimenzió gazdasági fejlődésben betöltött meghatározó szerepét.⁷ Bár a gazdaságföldrajz elmélete elsősorban a termelés területi megoszlására koncentrálnak, mindenképpen vannak növekedési vonatkozásai is.

Az új kereskedelmi elmélet monopolisztikus versenyt, növekvő skálahozadékot és differenciált termékeket feltételez. A szállítási költségek minimalizálása és a piacok könnyebb elérhetősége miatt a vállalatok a nagy fogyasztói piacok közelébe települnek. Ez egyben azt is jelenti, hogy az adott régió olyan terméket exportál, amelyet illetően relatíve nagy a hazai kereslet (ez az ún. hazai piac hatása). Érdemes megemlíteni, hogy a növekvő skálahozadék ezúttal nem feltétlenül technológia-alapú. A koncentrációt sokkal inkább területi externáliák vezérik.

Az új gazdaságföldrajz kiterjeszti az új kereskedelmi elméletet, és az iparágak földrajzi koncentrációjának okait vizsgálja. Míg az új kereskedelmi elméletben a hazai piac mérete exogén tényező (alapvetően azért, mert feltételezik, hogy a munkaerő nem mobil), az új gazdaságföldrajzi megközelítésben már endogén, alapvetően a munkaerő mobilitására vonatkozó feltevés miatt, részben pedig azért, mert a jelentős közbenső kereslettel rendelkező vállalatoknak is nagyobb mobilitást tesz lehetővé. Mivel most már nemcsak a tőke, hanem a munkaerő is mobil, még jelentősebb lehet a gazdasági tevékenységek régiók közötti átcsoportosítása (Harris, 2008).

A munkaerő és a tőke mobilitása egyaránt hozzájárul a hazai piac hatásának a növeléséhez. A régióba áramló munkaerő a fogyasztásával, az iparágon belüli tőkemobilitás pedig az erős input-output kapcsolatok (erős közvetett kereslet) révén növeli tovább a hazai piac méretét. Minél nagyobb a közbenső termékek aránya a végső termékben, annál fontosabbak a keres-

7 A területi dimenzió szerepét illetően ld. még: Csaba, 2006; Lengyel-Rechnitzer, 2004.

leti és költség kapcsolatok, annál nagyobb a földrajzi/területi koncentrációból származó előny. Az új gazdaságföldrajzi megközelítés tehát a kereskedelmet és az agglomerációs erőket tekinti a regionális növekedés meghatározó tényezőinek.

A RÉGIÓS ORSZÁGOK NÖVEKEDÉSI ÜTEME A CÉL

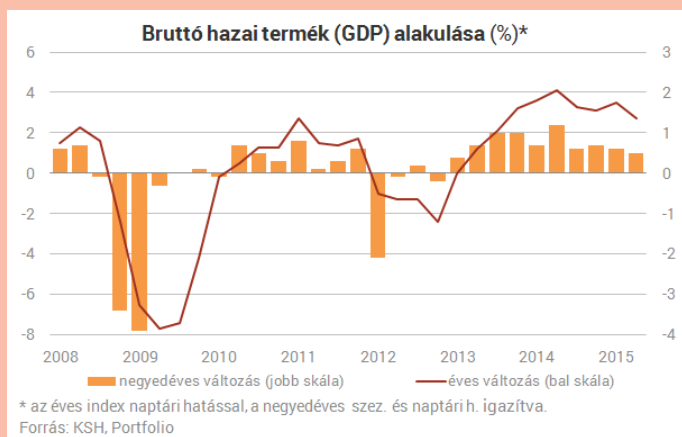
NÖVEKEDÉS, FELZÁRKÓZÁS, ALACSONY INFLÁCIÓ, ÁRFOLYAM ÉS SEBEZHETŐSÉG

Bár a kétezres évek elején a térség éllovasa volt hazánk, mostanra elvesztette előnyét, és lemaradt. Mivel a többi ország is fejlődik, utolérésről egyelőre nem lehet beszélni, legfeljebb a növekedési ütemben tudunk lépést tartani velük.

A Takarékbank makrogazdasági prognózisa nagyon optimista, ám sajnos egyelőre az EU középmezőnyének alján kullog hazánk a növekedés tekintetében. A régiós összehasonlításban sem teljesítünk fényesen, de a Takarékbank előrejelzése azt jósolja, hogy ha utolérni nem is tudjuk például Szlovákiát, az ő növekedési ütemét fölvehetjük.

Az idei 2,1 százalékról jövőre 3,6 százalékig, 2018-ban pedig 4 százalékig gyorsulhat a magyar gazdaság növekedése a Takarékbank elemzőinek várakozásai szerint. A növekedés fő húzóerejét a háztartások fogyasztása adja, de jelentős pozitív fordulat várható a beruházásokban is. Továbbra is rendkívül kedvezően alakulnak az egyensúlyi folyamatok: az államháztartási hiány akár a GDP 1 százaléka alá is kerülhet idén, a GDP-arányos államadósság pedig 2017 végére 70 százalék közelébe mérséklődhet. A bruttó külföldi adósság már idén év végére a GDP 100 százaléka alá kerül, és 2018 végére már csak annak mintegy háromnegyedét éri majd el. A fogyasztói árak idén átlagosan kevesebb mint 0,5 százalékkal emelkednek, és az infláció csak fokozatosan közelíti meg 2018-ra az MNB 3 százalékos célértékét. Végleg kilépett a legsebezhetőbbnek tekintett valuták köréből a forint, amely 2017 második felétől kezdve lassú, trendszerű erősödésbe foghat.

<http://gazdasagtv.hu/makrogazdasag/magyarorszag/2016-12-14/kitores-az-alsohazbol-a-regios-orszagok-novekedesi-uteme-a-cel>

Vannak azonban olyan centrifugális erők is, amelyek az agglomeráció ellenében hatnak (pl. lakásköltségek). A centripetális és centrifugális erők függvényében az új gazdaságföldrajzi modelleknek ezért számtalan egyensúlyi eredménye lehet. Egyes modellek tartós központ-periféria megosztottságot jeleznek előre (az output szintjét illetően). Más modellek eltérő növekedési rátákat, növekedési pályákat eredményeznek. Vannak olyan modellek is, amelyek szerint (a centrifugális erők túlsúlyba kerülése miatt) a kezdeti megosztottságot konvergencia követi.

A növekedési elméleteknek egy egészen új kategóriáját képezik a fenntartható növekedéssel kapcsolatos elméletek.

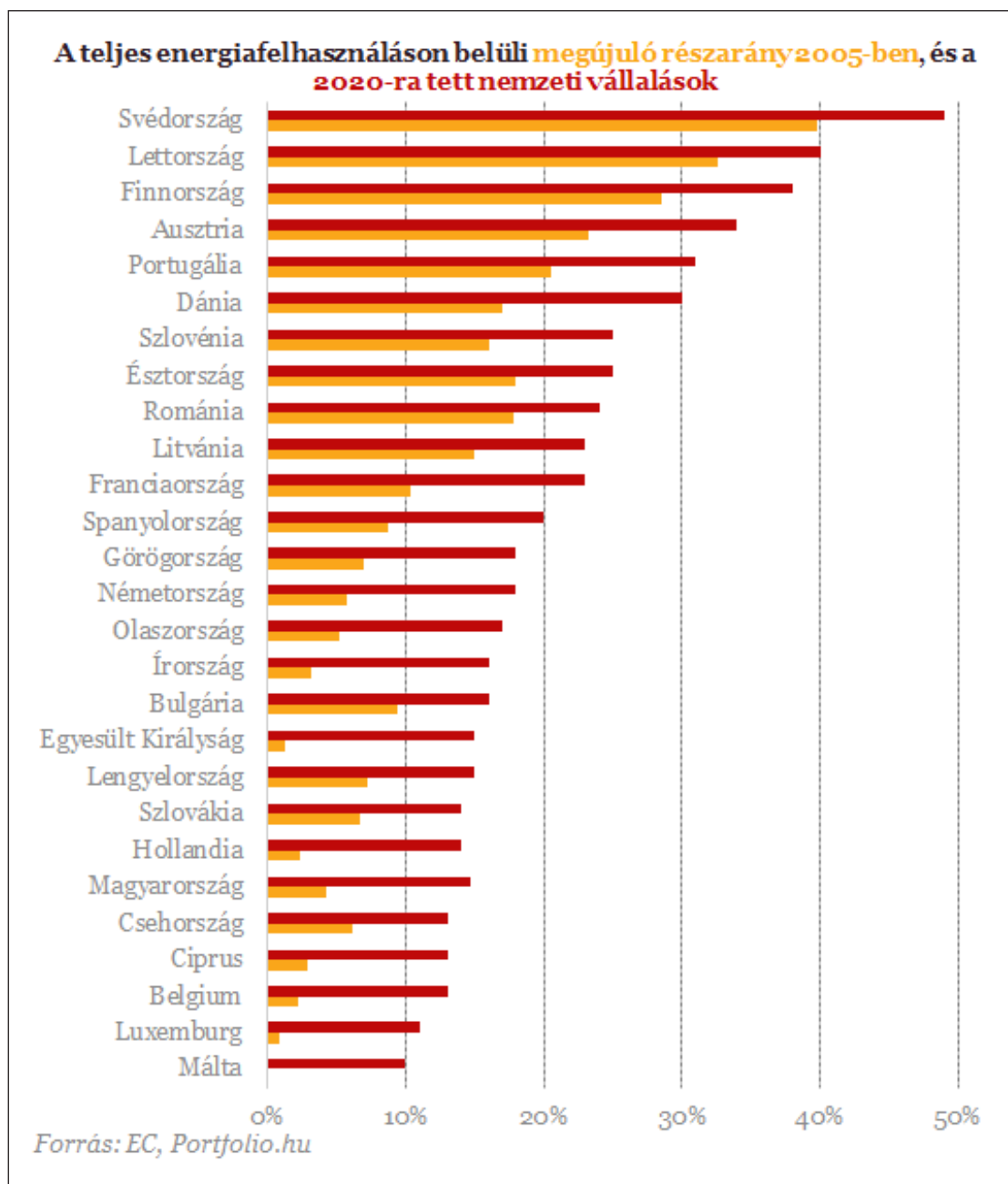
2. FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉS

A *fenntartható fejlődés* olyan „fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit úgy, hogy közben nem csökkenti a jövő generációk saját szükségleteinek kielégítésére vonatkozó képességét”. (United Nations General Assembly, 1987). A fenntartható fejlődés átfogó célja a gazdaság és a környezet hosszú távú stabilitása, ami kizárólag úgy érhető el, hogy a döntéshozatali folyamat minden szintjén integrálódnak és figyelembevételre kerülnek a gazdasági, környezeti és társadalmi szempontok. A fenntartható növekedés tehát gazdasági, környezeti és társadalmi szempontból egyaránt fenntartható.

Az Európai Bizottság definíciója szerint a *fenntartható növekedés* a következőket jelenti:

- › *alacsony szén-dioxid-kibocsátású, versenyképesebb gazdaság* létrehozása, amely hatékonyan és fenntartható módon aknázza ki a természeti forrásokat
- › *a környezet védelme*, a kibocsátás csökkentése (ld. 1. ábra) és a biológiai sokféleség megőrzése
- › az Európa vezető szerepéből következő előnyök kamatoztatása az *új, környezetbarát technológiák* és termelési módszerek kifejlesztése során
- › *hatékony és intelligens villamosenergia-hálózatok* kiépítése
- › az *uniós hálózatok kiaknázása* révén további versenyelőnyök biztosítása a vállalkozások (különösen a kis feldolgozó vállalatok) számára
- › az *üzleti környezet javítása*, különösen a kkv-k számára
- › *a fogyasztók támogatása* annak érdekében, hogy tájékozott döntéseket hozzanak.

1. ábra: A megújuló energia részaránya 2005-ben, illetve a 2020-ra vállalt szint

Forrás: portfolio.hu

A pénzügyi válságot megelőző időszak viszonylag erős *globális gazdasági növekedését az üvegházhatású gázok (GHG) kibocsátásának jelentős növekedése kísérte*. Ennek nagy része a fosszilis energiahordozók növekvő felhasználásából származott, de kedvezőtlen hatással volt a mezőgazdasági termelés, az erdők kiirtása és az ipar is. A világ egyelőre meg sem közelíti azt a pályát, amelynek révén a globális felmelegedés - hosszabb távon célul kitűzött - legfeljebb 2°C-os mértéke tartható lehetne. Az üvegházhatású gázok kibocsátása folyamatosan emelkedik, a CO₂ szint eddig soha nem tapasztalt mértékű. *Következmények: egyre gyakoribb és egyre intenzívebb szélsőséges időjárási események, hosszabb távon extrém mértékű hőmérséklet-emelkedés (3,6 °C – 5,3 °C) és tengerszint emelkedés. (Bővebben ld. IEA, 2013.)* *Egyre nyilvánvalóbb a klímaváltozás, az extrém időjárási események gazdasági eszközökre, folyamatokra (városokra, ipari infrastruktúrára, mezőgazdaságra, globális kínálati láncokra, energiaellátásra stb.), a globális logisztikai és mobilitási rendszerekre, általában a kibocsátásra, illetve a gazdasági növekedésre gyakorolt hatása*

A megelőzés növekedési hatásai

A klímaváltozással kapcsolatban felmerülő költségek becslése meglehetősen változatos eredményekre vezetett: a legújabb elemzésekben az enyhén negatívtól a GDP 3–4%-áig terjed. Az Európai Bizottság várakozásai szerint csak a carbon cap (a szén-dioxid kibocsátás korlátozása) a GDP 0,3–0,7%-át jelenti 2020-ig. A legtöbb jelentés a GDP 1%-a/év körüli mértékben határozza meg a klímavédelemmel kapcsolatos költségeket.

Korábbi elemzésekben ettől lényegesen magasabb értékek is szerepeltek. Dell–Jones–Olsen (2009) szerint az egy főre jutó nemzeti jövedelem átlagosan 8,5%-kal csökken a hőmérséklet 1 Celsius fokos emelkedése következtében. A korreláció ugyan meggyőzőnek tűnik, a magyarázat mégis bizonytalan. Egyes szakértők ugyanakkor úgy vélik, hogy a hőmérséklet és a jövedelem változása között statisztikailag kimutatható kapcsolat csak véletlen, és a növekedést alapvetően más változók (pl. intézményrendszer, kereskedelempolitika stb.) határozzák meg. Ez a bizonytalanság nemcsak az éghajlat gazdasági fejlődésben betöltött szerepe körül kialakult tradicionális vitát, hanem szélesebb értelemben az éghajlatváltozás potenciális hatásairól kialakult jelenlegi vitákat is jellemzi.

Mások először számszerűsítik a különböző éghajlati hatásokat, majd azokat aggregálva számítják ki a nemzeti jövedelemre gyakorolt nettó hatást (ld. pl. Mendelsohn et al., 2009). A klímaváltozással kapcsolatos irodalom ezt a megközelítést részesíti előnyben, különösen az üvegházhatású gázok kibocsátását illetően. E megközelítés kétségtelenül hasznos, ám

alkalmazása során komoly kihívásokkal kell szembesülnünk. Az éghajlat számos mechanizmus révén befolyásolhatja a gazdasági teljesítményt. Még ha számba is tudjuk venni, és meg is értjük az összes mechanizmust, akkor is további nehézségek várnak ránk: meg kellene határozni, hogy a mikro szintű hatások hogyan lépnek egymással kölcsönhatásba, hogyan összegeződnek, hogyan alakítják a makrogazdasági teljesítményeket.

Fentiekől több tekintetben eltérő (viszonylag új) megközelítéssel találkozhatunk Dell-Jones–Olken (2008) tanulmányában. Az egyes országokban az *elmúlt 50 év* hőmérsékletingadozásait alapul véve határozták meg a hőmérsékletnek a nemzeti jövedelemre gyakorolt hatásait.

A hőmérséklet potenciálisan két módon lehet hatással a gazdaság teljesítményére:

- › befolyásolja a kibocsátás (output) *szintjét* (pl. a mezőgazdaságban a hozamokat), vagy
- › befolyásolhatja a gazdaság *növekedési potenciálját* is, például a termelékenység növekedését meghatározó beruházásokra vagy intézményekre gyakorolt hatások révén.

A kettő közötti különbség különösen fontos, ha a hőmérséklet tartós változása várható: vajon az átlaghőmérséklet 1 Celsius fokos növekedése az egy főre jutó jövedelmet (a jövedelem szintjét) csökkenti 1,1 százalékponttal, vagy a növekedés ütemét mérsékeli évről évre 1,1 százalékponttal? Az elemzés szerint a magasabb hőmérséklet a szegény országokban nem egyszerűen a kibocsátás szintjét, hanem a növekedés rátáját csökkenti. Mivel idővel a kismértékű növekedési hatásoknak is komoly következményei lehetnek (ha azok középtávon is fennmaradnak), a tartós hőmérsékletemelkedés nagyon jelentős hatásokkal járhat.

Az egyik legkézenfekvőbb következmény a *mezőgazdasági kibocsátás csökkenése*. Az elemzések ugyanakkor rámutatnak, hogy a forróság az *ipari termelésre* és az *aggregált beruházásra* is hatással van. Egyes kutatások szerint még a tudományos publikációk száma is csökken a forró években, ami arra utal, hogy a magasabb hőmérséklet *gátolhatja az innovációs tevékenységet*. Úgy tűnik továbbá, hogy a magasabb hőmérséklet a politikai instabilitás irányába hat. A fentebb említett hatások zöme kívül esik az elsősorban a mezőgazdaságra fókuszáló klímaváltozási tanulmányok hatókörén. Ugyanakkor *a szélesebb összefüggések segíthetnek megmagyarázni, hogy a hőmérséklet változása miért, s milyen mechanizmus által járhat a növekedési ráta* (és nemcsak az output szintjének a) *csökkenésével*.

Kevésbé vizsgált terület a szélsőséges időjárási viszonyok hatása az *energiaellátásra*. A klímaváltozás hatással lehet a fosszilis üzemanyagokkal működő, illetve a nukleáris erőművekre, amelyekben folyamatosan hűtővízre van szükség a többlethő semlegesítése, másrészt a turbi-

nák meghajtásához szükséges gőz fejlesztése miatt. Magas vízhőmérséklet és alacsony vízszint esetén komoly zavarok keletkezhetnek. Milliók maradhatnak áram nélkül. A klímaváltozás következtében gyakoribbá és intenzívebbé válnak a szélsőséges időjárási viszonyok (pl. hőhullámok, vízhiány). Ez problémákat okozhat a nukleáris (és víz-) erőművek működésében. Az energia infrastruktúrájának a kialakítása során ezért különös figyelmet kell fordítani e hatásokra, hiszen az új projekteket gyakran csak 50 év múlva, vagy még később helyezik üzembe.

A klímaváltozás elleni küzdelem *többletterhet ró* (elsősorban az energia ártámogatásának csökkentése, majd megszüntetése következtében) *a háztartásokra* – különösen az alacsony és közepes jövedelmű családokra. Az ipari energiaárak emelkedése, vagy a magas szén-dioxid kibocsátású energiahordozók (például szén) árának a változása hatással lehet a vállalatok versenyképességére, egyes esetekben leépítésekhez, munkahelyek megszüntetéséhez vezethet.

A korábbi adatokon és következményeken alapuló elemzés megbízhatósága természetesen erősen függ attól, hogy a hőmérsékleti sokkokra adott korábbi válaszok mennyire jól jelzik előre a gazdaság potenciális jövőbeni reakcióit. Amennyiben a hőmérsékletváltozás mértéke jelentősen meghaladja a korábban tapasztalt szintet, *nem-lineáris összefüggések* jelentkezhetnek.

A legtöbb előrejelzés szerint a költségek hosszabb távon akár nettó nyereséggé is alakulhatnak, például akkor, ha a kezdeti beruházások eredményeként javul az energiahatékonyság, csökken az energiára fordított költség. Ezek a költségbecslések olyan modelleken alapulnak, amelyek ugyan figyelembe veszik a technológiaváltozás miatti költségcsökkenést, ám bizonytalanok azok mértékét illetően.

A klímaváltozás alapvető hatással van a növekedési kilátásokra, a fejlődési út pedig meghatározhatja a jövő éghajlatát.

3. ALTERNATÍV NÖVEKEDÉSI PÁLYÁK

Sokan úgy vélik, hogy a dinamikus gazdasági növekedés és a klímavédelem nem egyeztethető össze. Dönteni kell: növekedés, és a növekvő éghajlati kockázatok elfogadása, vagy csökkenő éghajlati kockázat mellett stagnáló gazdaság. E problémakör elemzése egyre nagyobb figyelmet kap. Sokak szerint a fenti nézet napjaink világgazdasági dinamikájának alapvető

félreértésén alapul. Abban az implicit feltevésben gyökerezik, hogy a gazdaságok nem változnak, és hatékonyak, a jövőbeli növekedés pedig a korábbi trendek egyenes folytatása. Az alacsonyabb szén-dioxid-kibocsátású pályára történő átállás ezért elkerülhetetlenül magasabb költségeket és lassabb növekedést eredményez.

A normál „üzletmenet” feltételezése ebben az esetben illúzió. Az erőforrásokra nehezedő új nyomás, a globális termelés és kereskedelem szerkezetének átalakulása, a demográfiai változás és a technológiai fejlődés már megváltoztatta az országok növekedési pályáját. *A jövő ezért elkerülhetetlenül más lesz, mint a múlt* (WEF, 2014). A gyors technológiai fejlődés átalakítja a termelés és a fogyasztás szerkezetét. A változás és a beruházások mértéke és sebessége példanélküli: nemcsak megváltoztatják a gazdaság jellegét, hanem *strukturális változást* hoznak. A strukturális változás jellege azonban attól függ, milyen pálya mellett dönt a társadalom. *Folytatható a magas szén-dioxid kibocsátású, erőforrás-intenzív gazdaság, vagy letehető az alacsony szén-dioxid kibocsátású növekedés alapjai.*

Ebben az értelemben nem a normál „üzletmenet” és a klímavédelem közül kell választanunk, hanem az alternatív növekedési pályák között: az egyik jelentős mértékben növeli, a másik csökkenti az éghajlati kockázatot. A tapasztalatok azt mutatják, hogy *az alacsony szén-dioxid-kibocsátású pálya éppen annyira eredményezhet gazdasági prosperitást, mint a magas szén-dioxid-kibocsátású.* Különösen, ha figyelembe vesszük a tovagyrúzó hatásokat is: az energiabiztonság növekedésétől a tisztább levegőn át a javuló egészségi állapotig.

E megállapítást támasztja alá a WEF fenntarthatóság irányába elmozdított globális versenyképességi indexe (WEF, 2014b) is. A *fenntarthatósággal kiigazított globális versenyképességi index (GCI)* tulajdonképpen azt ragadja meg, hogy a növekedés mennyire fenntartható környezeti és társadalmi szempontból. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy nem feltétlenül kell választani a gazdasági értelemben vett versenyképesség és a fenntarthatóság között. A versenyképességi lista élmezőnyébe tartozó országok közül több a fenntarthatósági intézkedések tekintetében is a legjobbak közé tartozik. Ilyen ország pl. Svájc, Finnország, Németország, Svédország és Hollandia (ld. 2. ábra).

2. ábra: A világ 10 legversenyképesebb gazdasága a Global Competitiveness Report 2016–2017-es rangsora alapján

Ország	Helye a rangsorban
Svájc	1
Szingapúr	2
Amerikai Egyesült Államok	3
Hollandia	4
Németország	5
Svédország	6
Egyesült Királyság	7
Japán	8
Hong Kong	9
Finnország	10

Forrás: WEF, 2016

4. A KÖRNYEZETI ÉRTELEMBEN IS FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉSI PÁLYA MEGHATÁROZÓ ELEMEI

A WEF (2014) csoportosítását alapul véve a környezeti értelemben is fenntartható növekedési pályának öt fontos területe van: erőforrás-hatékonyság javítása; kompaktabb, összekapcsoltabb (okosabb) városi rendszerek; földhasználat optimalizálása; alacsony szén-dioxid-kibocsátású infrastruktúra és energiarendszer; innováció.

4.1. AZ ERŐFORRÁS-HATÉKONYSÁG JAVÍTÁSA

Az energiahatékonyság területén is vannak olyan tényezők, amelyek korlátozhatják a GDP hatékonyságjavulásból származó jelentős mértékű emelkedését. Tökéletes verseny esetén, amikor az árak a termelés teljes költségét tükrözik, az erőforrások a legtermelékenyebb helyekre áramlanak. Számos olyan intézkedés, politika van azonban, amely támogatások ré-

vén az erőforrások (beleértve az energiát, a vizet és a földet is) pazarló felhasználására ösztönöz. Ez a gazdasági hatékonyság, a növekedés és a környezet szempontjából egyaránt káros. E piaci hiányosságok kezelése prioritást kell, élvezzen – bár kétségtelenül nehéz politikai-gazdasági kérdéstről van szó.

A NEMZETI KORMÁNYOKON A VILÁG SZEME

KÖRNYEZETI FENNTARTHATÓSÁG, HATKÉKONYSÁG, ALACSONY SZÉN-DIOXID KIBOCSÁTÁSÚ GAZDASÁG

A magyar zöld szervezetek szerint a Párizsban tartott klímacsúcson aláírt dokumentum arra nem ad garanciákat, hogy a célkitűzéseket el is érjük, ezért még nagyobb felelősség hárul az egyes kormányokra. Azt, hogy Magyarország mit tehet a tisztább és biztonságosabb jövőért, közös nyilatkozatban foglalta össze az Energiaklub, a Greenpeace, a Levegő Munkacsoport, a Magyar Természetvédők Szövetsége, a Védegylet és a WWF.

A történelmi jelentőségű párizsi megállapodás elköteleződést jelent a fosszilis energiahordozók kivezetésére, a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére és a globális felmelegedés legfeljebb 2 Celsius-fok, de lehetőség szerint 1,5 fok alatt tartására. Az viszont nem tisztázott, hogy miként jutunk el a fenti célokhoz. Mindössze azt írja elő a szöveg, hogy a kormányok ötévenként kötelező felülvizsgálatok során tovább erősítik önkéntes vállalásaikat.

A hat szervezet négy pontban foglalta össze, hogy milyen intézkedésekkel tudna hozzájárulni Magyarország a tisztább és biztonságosabb jövőhöz.

1. Jóval komolyabb kibocsátás-csökkentésre van szükség, mint amit hazánk uniós tagállamként vállalt. A 2030-ra kitűzött 40%-os csökkentés az 1990-es szinthez képest a jelenlegi kibocsátásunknak mindössze 4%-kal való csökkentését jelentené. Tekintettel arra, hogy hazánk gazdasága a régió többi országához képest alacsony szén-dioxid-intenzitású, az alacsony CO₂-kibocsátás további támogatása fellendítené a magyar gazdaságot.
2. Az energiahatékonyságot és az energiatakarékosságot valódi prioritássá kell tenni. A lakó- és középületek energiahatékonyságának radikális javítására van szükség, többek között a lakosság számára is elérhető támogatások biztosításával. A teljes primerenergia-felhasználás egyharmadát adó lakóépületek komplex felújításával például 40%-kal csökkenthető lenne a lakóépületek energiafelhasználása.
3. Fel kell számolni a fosszilis energiahordozók támogatását, és a gyakorlatban is érvényesíteni kell „a szennyező fizet” elvét. Ez azt jelenti, hogy a fosszilis energiahordozók árának tükröznie kell a ki-termelése és használata során keletkező környezeti és egészségügyi károk teljes költségét.
4. Fokozatosan csökkenteni kell a fosszilis és szennyező energiaforrások felhasználását, és áttérni egy energiatakarékos és megújulóenergia-alapú gazdaságra. A megújuló energiaforrások részarányát a 2020-ra vállalt 14,65%-os arányhoz képest növelni kell, meg kell szüntetni a megújuló energiahordozók terjedése elé gördített akadályokat, valamint be kell vezetni célzott támogatásokat a megújulók terjedésére, de tekintettel a biomassa fenntarthatósági korlátaira.

http://hvg.hu/itthon/20151213_Magyar_zold_szervezetek_a_nemzeti_kormany

Az IEA (2013) adatai szerint az üvegházhatású gázok 2/3-a, az energiafogyasztás 80%-a fosszilis energiahordozón alapul. Komoly problémákat okoz e téren a fosszilis energiahordozók támogatása. *A fosszilis energiahordozók támogatása nem hatékony erőforrás-allokációt és piaci torzításokat eredményez*, miközben gyakran eredeti célját sem teljesíti. Hozzájárul a szén-dioxid kibocsátás növekedéséhez, megnehezíti az energiainfrastruktúra korszerűsítését, rontja a megújuló energiaforrások versenyképességét. Pazarló felhasználásra ösztönöz, ráadásul alapvetően a gazdagabb társadalmi rétegeket támogatja. Az IEA (2013) adatai szerint 2010-ben a fosszilis energia támogatására fordított összegeknek mindössze 8%-a jutott el a társadalom legszegényebb rétegét jelentő 20%-hoz. Az IEA (2013) előrejelzései szerint további reformok nélkül a fosszilis energia fogyasztói támogatása 2020-ban elérheti a 660 milliárd dollárt, azaz a globális GDP 0,7%-át. A támogatások megszüntetésével az energiakereslet 4,1%-kal, az olaj kereslete naponta 3,7 m hordóval, a szén-dioxid-kibocsátás pedig 1,7 Gt-val csökkenhetne.

EZEKET A KEDVEZMÉNYEKET ÉLVEZHETJÜK, HA AUTÓNK ZÖLD RENDSZÁMOS

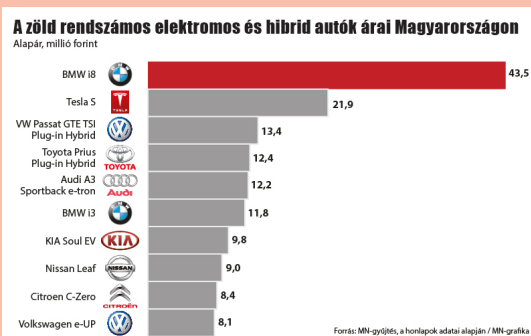
AZ ERŐFORRÁS-HATÉKONYSÁG JAVÍTÁSA

Főszabály szerint 76 ezer forint minden új hibrid autó regisztrációs adója, ez aztán az autó korosodásával avul, azaz csökken. De, a hatályos rendelkezés szerint a környezetkímélő gépkocsikra, így a plug-in, illetve hatótávnyelős hibridekre sem fizetendő regisztrációs adó – ahogyan a villanyautókra sem.

Vásárláskor akár százezres spórolás lehet, hogy nem kell vagyonszerzési illetéket fizetni, továbbá állandó adókedvezmények is említhetők. Minden zöld rendszám, azaz "környezetkímélő autó" mentesül a gépjármű és a cégautó adó alól. Ráadásul a cégek a villanyautó töltésére használt áram áfáját is visszaigényelhetik, továbbá minden villanyautós igényelhet éjszakai tarifát villanyautó-töltőjéhez – ha az fix telepítésű.

Parkolni Budapesten, Pécsen, Kaposváron, Székesfehérváron, Debrecenben és Hódmezővásárhelyen is ingyenesen lehet zöld rendszámmal. Szolnok elvileg csak a tisztán elektromos autók tulajdonosaitól nem kér pénzt a parkolásért.

http://www.autonavigator.hu/sztori/ezeket_a_kedvezmenyeket_elvezhetjuk_ha_autonk_zold_rendszamos-16994

A kiindulópontot tehát a fosszilis energiahordozók támogatásának (ami tulajdonképpen negatív szénadót jelent) átértékelése jelentheti. *Fontos lépés a szén-dioxid-kibocsátás beárázása* – tipikusan adó (carbon tax), vagy kibocsátás-kereskedelem formájában. A gazdaságilag káros tevékenység adóztatható, és abból költségvetési bevétel származik. A bevételek ésszerű felhasználásával a rendszer esetleges torzításai is elkerülhetőek. A szén-dioxid-kibocsátás beárázása hatékony jelzést adhat a gazdasági szereplőknek az erőforrások középtávú átcsoportosítását illetően. Jelenleg szénadó vagy kibocsátás-kereskedelmi rendszer a globális kibocsátás 12%-át fedi le. A szén-dioxid-kibocsátásra meghatározott terhelés, s egyben magas és kiszámítható ár új jövedelemforrást jelenthet az államok számára, miközben visszafogja a fosszilis energia felhasználását. A sikeres rendszerek gyakran alacsony szénárral indulnak, ám egyértelműen emelkedő tendenciát követnek. A politikai jelzés így egyértelmű, de van idő a vállalatok és háztartások alkalmazkodására, a megfelelő technológiai beruházásokra, az üvegházhatású gázok kibocsátást csökkentő eljárások bevezetésére. Az energiahatékonyságot támogató politikák⁸ erőforrásokat szabadíthatnak fel, amelyek magasabb termelékenységgű területeken hasznosíthatóak.

4.2. KOMPAKTABB, ÖSSZEKAPCSOLTABB VÁROSI RENDSZEREK

A városok a növekedés és prosperitás fontos mozgatóerői. A városok adják a globális gazdasági output kb. 80%-át, ide koncentrálódik az energiateljesítmény és az energiával kapcsolatos üvegházhatású gázkibocsátás kb. 70%-a. Nyilvánvaló, hogy az urbanizáció számos gazdasági és társadalmi előnnyel jár, ugyanakkor jelentősen növeli az ökológiai károkkal, szennyezéssel, klímaváltozással és környezeti katasztrófákkal kapcsolatos kockázatokat.

A városi infrastruktúra hosszú távra szól. Hogy hogyan építjük ki, újítjuk meg, vagy tartjuk fenn, az nemcsak a gazdasági teljesítményre és a nagyvárosokban élők életminőségére lesz hatással, hanem az üvegházhatású gázok globális kibocsátását is meghatározza az évszázad hátralévő részében. Az urbanizáció fokozódásával nő a népsűrűség, és az ebből adódó agg-

8 Sok ország vezetett már be sikeresen energia- vagy üzemanyag-hatékonysági szttenderdeket a közlekedési, építő és berendezésgyártó iparágakban. Az autóiipari üzemanyagsztenderdektől például azt várják, hogy 50%-kal javítsák a flottahatékonyságot az elkövetkező 10 évben. A Brüsszelben elfogadott egyezség értelmében 2021-ig a kilométerenkénti szén-dioxid kibocsátás maximum 95 gramm lehet. A 95 g-os érték az adott autógyártó flottájára vonatkozik. Ezért a hagyományosan nagyobb teljesítményű, nagyobb fogyasztású járműveket előállító vállalatcsoportok csak úgy érhetik el az előírt értéket, ha növelik az alternatív hajtású autók számát. A szabályozási ösztönzők díjazhatják azokat az áramszolgáltatókat, amelyek energiahatékonyságuk javítására tudják rávenni fogyasztóikat.

lomerációs hatáson keresztül javul az infrastruktúra hatékonysága. E lépések egyfelől jelentős költségcsökkentést, másfelől a környezet minőségének javulását hozzák. A kompaktabb, összekapcsoltabb városi fejlődés gazdaságilag életképebb, egészségesebb és alacsonyabb szén-dioxid-kibocsátású városokat eredményezhet.

A városok tervezése során különösen nagy problémát jelent a gazdasági teljesítőképességnek, az életminőség javításának, valamint a környezeti fenntarthatóságnak az összehangolása. A tervezés egyik központi eleme az autófüggőség, illetve az ahhoz kapcsolódó szennyezés csökkentése. A környezeti fenntarthatóságot előtérbe helyező tervezés *a kiváló minőségű tömegközlekedési rendszereket részesíti előnyben.*

4.3. A FÖLDHASZNÁLAT OPTIMALIZÁLÁSA

A mezőgazdaság, az erdészet és más földhasználati rendszerek felelősek az üvegházhatású gázok kibocsátásának kb. negyedéért. Ugyanakkor a globális mezőgazdasági termelékenységnek közel 2%-kal kellene növekednie évente ahhoz, hogy lépést tudjon tartani a növekvő élelmiszerkereslettel (WEF, 2014). Jelenleg a mezőgazdasági területek közel negyede súlyosan károsodott. Évente kb. 13 millió hektárnyi erdőt irtanak ki. Az éghajlat-változás és a szélsőséges időjárási viszonyok erőteljesen érintik ezt a területet, hiszen egy-egy földrajzi régió éghajlati és vízrajzi viszonyai alapjaiban változhatnak meg. *A szélsőséges időjárási viszonyok (áradások, szárazság stb.) gyakorisága, komoly nyomást gyakorolhat a vízkészletekre, csökkenhetnek a mezőgazdasági hozamok a fő élelmiszertermelő régiókban, ökoszisztémák és fajok tűnhetnek el.*

DE MIT ESZÜNK MAJD 2051-BEN?

A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSA

A mezőgazdaság és az állattenyésztés nagyban hozzájárul a klímaváltozáshoz: e két iparág évente ugyanis több szén-dioxidot bocsát ki, mint a világ összes autója, teherautója, repülőgépe és vonata. Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) szerint jelenleg az ivóvíz 75 százalékát öntözéshez és a mezőgazdaságban használjuk fel, és e szükséglet 2025-re 50–100 százalékkal fog nőni. Ugyanakkorra körülbelül 1,8 milliárd ember él majd erősen vízhiányos területen, és a népesség kétharmadának lesznek gondjai a folyamatos ivóvízellátással.

Emellett persze a klímaváltozás is több fronton hatással van az élelmezési rendszerekre. A gyakrabban jelentkező szélsőséges időjárási jelenségek szárazsággal, áradással vagy viharokkal tehetik tönkre a termést és a helyi infrastruktúrát, így súlyosbítva a szegénységet. A változó klíma okozta problémáknak köszönhetően nőhet néhány termék ára, ami még jobban megnehezíti a szegényebb rétegek hozzájutását a megfelelő élelmiszerekhez.

Veszélyben a biológiai sokféleség. A világszerte megtalálható több tízezer ember számára hasznos élőlényből a mezőgazdaság csupán néhány százat hasznosít közvetlenül. Tizenkét növényfaj adja az élelmiszer-ellátás 75 százalékát, és tizenöt emlős- és madárfaj fedi le a háztáji állattartás 90 százalékát. Pedig a haszonnövények genetikai diverzitása csökkentheti az időjárás miatti rossz termés kialakulását, védi a növényeket a betegségek elterjedésétől és jobb terméshozamot eredményezhet. A mezőgazdaság azonban egyre kevesebb és kevesebb növény- és állatfajra támaszkodik, ráadásul a vad fajták is eltűnőben vannak. Ez nemcsak a földön, hanem a vizekben is így van, ahol a leginkább halászott tíz fajtából származik fogyasztásunk 33 százaléka. Ráadásul a magas hatékonyságú, ám környezetromboló halászati módszerek oda vezettek, hogy – a FAO szerint – a tengeri kereskedelmi halászat 70 százaléka ma már fenntarthatatlan módon történik, és 50 év alatt az egytizedére csökkentette a nagytestű tengeri ragadozóhalak össz tömegét.

A biológiai sokféleség veszélyeztetettségének felismerése óta felértékelődött a tájfajták és a helyi haszonállatfajok megőrzése mag-, illetve pollenbankokban. Ezáltal ha a jövőben valamilyen környezeti katasztrófa, betegség vagy háború sújt majd egy-egy területet, lehetőség lesz az ottani adottságoknak megfelelő növényfajták újratelepítésére. A fentiek mellett tudósok egyéb megoldásokkal is kísérleteznek: egyesek szerint a jövő táplálékai a rovarok lehetnek, amelyek hatékonyabban és „zöldebben” előállítható fehérjeforrások, mint a hús. Mások a 3D-s nyomtatóval elkészített, vagy a laboratóriumokban tenyésztett hússokra esküsznek, amelyek kifejlesztésén már több vállalat dolgozik.

http://hvg.hu/gazdasag/20160326_megesszuke_a_jovonket_az_elelmiszerbiztonsagot_befolyasolo_tenyezok

4.4. ALACSONY SZÉN-DIOXID-KIBOCSÁTÁSÚ INFRASTRUKTÚRA ÉS ENERGIARENDSZEREK

A modern gazdasági növekedés alapja a termelési infrastruktúra. Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású infrastruktúra kulcsfontosságú az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése szempontjából, különösen az energiaszolgáltatás, az épületek és a szállítás terén. Az OECD országokban szerkezeti elmozdulás figyelhető meg a gáz és a megújuló energia irányába.

A földgáz piacán jelentős változások mutatkoznak. Eltekintve attól a néhány országtól, amelyek a széntől függenek, a világ legtöbb részén ma már a legfontosabb új energiaforrás. Az olcsó palagáz kitermelése következtében jelentősen csökkent a szén kereslete az USA-ban. Palagáz-tartalékok a világ számos részén találhatóak. Népszerűségét növeli, hogy *átmenetet jelent az alacsony szén-dioxid-kibocsátású energiarendszerek felé*, mivel gyorsan képes helyettesíteni a szenet, kisebb a szén-dioxid kibocsátása és általában kevésbé szennyezi a levegőt. A gáz ráadásul áthidalhatja a megújuló energiaforrásokra épülő erőművek ingadozó kapacitásából adódó problémákat is.

A gáz „híd” szerepe azonban önmagában nem garantált. Különböző intézkedésekre van szükség, mint pl. a szén teljes társadalmi költségének a megjelenítése, a metánkibocsátás szabályozása, a szén-dioxid-kibocsátás beárazása, az alacsony szén-dioxid-kibocsátású technológiák támogatása. Közép- és hosszú távon azonban nem szabad elfelejteni, hogy a földgáz csak átmeneti üzemanyagnak tekinthető. Nem alacsony karbon-intenzitású megoldás, hacsak nem használják mellé a *szén-dioxid-leválasztás- és tárolás (CCS)*⁹ módszerét.

Aggodalomra adhat okot, hogy a hosszabb távon várható energiakereslet növekményének meghatározó része fosszilis. Ebben jelentős szerepe lehet annak, hogy *a fosszilis energiahordozókra vonatkozó támogatás az IEA adatai szerint több mint tízszerese a megújuló energiaforrásokra fordított támogatási összegeknek.*

Az energiahatékonysági beruházások növelésével jelentősen csökkenthető és menedzselhetőbb az energiakereslet, ami gazdasági és káros anyag kibocsátási előnyöket egyaránt hoz. Felmerül azonban a kérdés: *vajon az alacsony szén-dioxid-kibocsátású növekedés költségesebb, mint a magasabb szén-dioxid-kibocsátású? Több tőkére van szükség hozzá?*

9 A CCS eljárással a hőerőművekben keletkező füstgázból vegyi eljárással kiválasztják a szén-dioxidot, majd azt egy geológiai képződmény alkotta tárolóba sajtolják. A CCS módszerrel mintegy 80-90%-kal csökkenthető a hőerőművek szén-dioxid-emissziója. Hátrányos tulajdonsága azonban, hogy az eljárás energiaigényes, a szén-dioxid-leválasztó berendezés csökkenti a hőerőmű hatásfokát, és a hosszú távú föld vagy óceán alatti biztonságos tárolás sem kidolgozott.

Az elemzések szerint az infrastrukturális beruházás extra költségigénye viszonylag kicsi. Ez azzal magyarázható, hogy a megújuló energia és az energiahatékonyabb épületek és közlekedési rendszerek ellensúlyozzák a magasabb tőkeköltséget. A hatékonyság javulásával csökken az energiaigény, csökken a fosszilis energiába történő beruházás mértéke, jobban tervezett, kompaktabb városok jönnek létre. További megtakarítások származhatnak az alacsonyabb működési költségekből. E megtakarítások összességükben akár teljes mértékben ellensúlyozhatják a többlet tőkeigényt. A *pénzügyi innovációk*, mint pl. a zöld kötvények, a kockázatmegosztó eszközök, valamint az olyan speciális eszközök, amelyek az alacsony szén-dioxid-kibocsátású eszközök kockázati profilját összhangba hozzák az intézményi befektetők igényeivel, mintegy 20%-kal csökkenthetik a finanszírozási költségeket. A közepes jövedelmű országokban a nemzeti fejlesztési bankok, vagyonalapok és más intézmények játszanak meghatározó szerepet a költségek csökkentésében.

4.5. INNOVÁCIÓ

Az innováció a gazdasági növekedés egyik legfontosabb motorja, és a korlátozott természeti erőforrások világában a folyamatos növekedés kulcsa. *A digitális technológiák, az anyagtudományok és az innovatív üzleti modellek különösen ígéretesek az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság szempontjából, s már most is éreztetik hatásukat.*

Az új, továbbfejlesztet anyagok révén például csökkentek a termelési költségek és növelhető a szél- és napenergia teljesítménye, ami globális szinten megnövelheti a kedvet a megújuló energiaforrásokba történő beruházásokba. Az anyagtudomány fejlődése komoly hatékonyságjavulást hozott a világítás terén, többek között a fényt kibocsátó diódák (LED) gyors terjedését. Számos olyan technológia jelent meg, amelyek javítják az épületek energia-, valamint a járművek üzemanyag-hatékonyságát. Az anyagtudomány fejlődése kulcsfontosságú az energiatárolás, valamint a szén-dioxid-leválasztás és -tárolás területén is.

A lehetőségek hatalmasak, ám a technológia nem feltétlenül az alacsony szén-dioxid-kibocsátású irányba fejlődik. Vannak reális korlátok, mint pl. a magas szén-dioxid kibocsátású technológiák alternatív költsége és ösztönzői. Beavatkozásra van szükség, hogy megszűntessék ezeket a korlátokat, és felgyorsítsák az alacsony szén-dioxid kibocsátású innovációt.

ÉRDEMES FIGYELNI, ISMÉT AZ ÁLLAM FIZETHETI AZ ÚJ HÁZTARTÁSI GÉPET

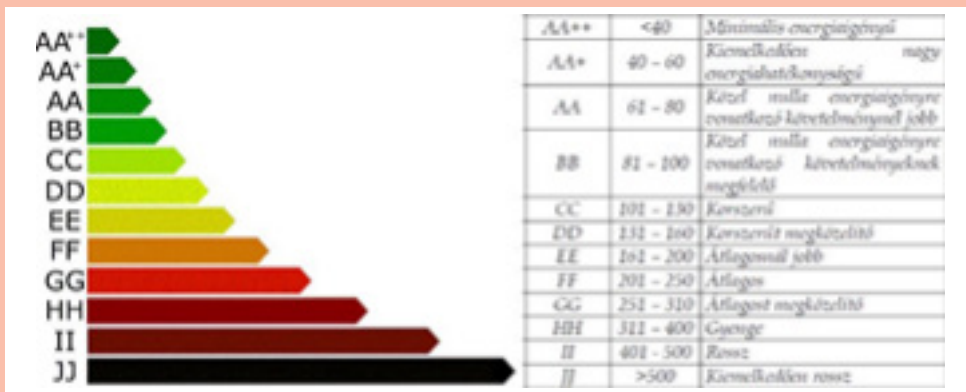
ENERGIAHATÉKONYSÁG JAVÍTÁSA

Még nem tudni, pontosan mekkora energiamegtakarítást ért el a két eddigi program, a hűtőgép- és a mosógépcseré. A minisztérium egyelőre nem publikált adatokat, a mosógépek vásárlása még tart. Ha a lehető legnagyobb energiamegtakarítás a cél, a hűtőgépek cseréjét lenne érdemes folytatni. Ez az egyetlen háztartási eszköz, amelyiknél állandó az energiafelhasználás, típustól és kortól függően a villanyszámla 15-20 százalékát teheti ki. A háztartások 62 százalékában található képcsöves televízió, melyek szintén sokat fogyasztanak, így ezek cseréjével is jelentős megtakarítást lehetne elérni. A korábbi háztartásigépcseré programokra a pályázatok benyújtását csak felfüggesztették, a lehetőség a szükséges források rendelkezésre állása esetén ismét megnyitható lesz.

2017-ben folytatódik az Otthon Melege Program, a családi házak komplex energetikai korszerűsítését támogató pályázat is. A támogatott felújítások között szerepelt a nyílászárók cseréje, a szigetelés, a fűtés-korszerűsítés és a megújuló energia hasznosítása. A legtöbb jelentkező a fűtés korszerűsítéséhez kért támogatást, illetve sokan szigetelést és nyílászárócserét terveztek.

http://hvg.hu/gazdasag/20160211_Erdemes_figyelni_lehet_az_allam_fizeti_az_uj_lapostevejet

<http://palyazatkereso.eu/otthon-melege-program-2017-jovore-is-folytatodik-a-nepszeru-palyazat/>

4.6. ÖSSZEZÉS

A magasabb hőmérséklet, a csapadékmennyiség változása, a szélsőséges időjárás stb. mindenképpen hatással lesz környezetünk egyes részeire. A hatások azonban nem azonosan érintik a hazai régiókat, és nem is minden hatás negatív. Az emisszió csökkentése nemzetközi kötelezettségünk. Ennek érdekében nemzeti politikát követünk. Gazdaságunk ugyanakkor

erősen integrálódott az európai gazdaságba. A magyar exporttermékek határ menti karbon korrekciója gazdasági kockázatot jelent. Olyan klímapolitikát kell alkalmaznunk, amely biztosítja az emissziós kötelezettségeink betartását, ugyanakkor minimalizálja a kedvezőtlen versenyképességi hatásokat, valamint kezeli a regionális és szektorális problémákat.

A globális megelőzés által generált gazdasági és technológiai átalakulás új technológiák és iparágak megjelenésével jár, valamint keresletet, új ismereteket és munkahelyeket teremthet. Megindul a globális verseny azért, hogy az egyes országok a lehető legnagyobb hasznot húzhassák e lehetőségekből.

IRODALOM

Dell, M. – Jones, B.F. – Olken, B.A. (2008): *Climate Change and Economic Growth: Evidence from the Last Half Century*. Working Paper 14132 <http://www.nber.org/papers/w14132>
(Utolsó megtekintés: 2016. december)

International Energy Agency (IEA) (2013): *Redrawing the Energy-Climate Map. World Energy Outlook Special Report*. OECD, Paris, France

Jung, E. (2014): *Misleading Indicators*.

<http://www.project-syndicate.org/commentary/edward-jung-shows-why-reliance-on-indicators-like-gdp-and-fdi-can-impede-the-emergence-of-innovation-economies#iUXEXhgTA-hvyKORB.99>

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

Mendelsohn, R. (2009): *Climate Change and Economic Growth*. The World Bank, Washington

Weyzig, F. – Kuepper, B. – Gelder, J. W. – Tilburg, R. (2014): *The Price of Doing Too Little Too Late. The impact of the carbon bubble on the EU financial system. A report prepared for the Greens/EFA Group – European Parliament*. Green European Foundation, Belgium, 2014

World Economic Forum (WEF) (2014a): *Global risks 2014*.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2014.pdf

(Utolsó megtekintés: 2016. december)

World Economic Forum (WEF) (2014b): *The Global Competitiveness Report 2014–2015*.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

(Utolsó megtekintés: 2016. december)